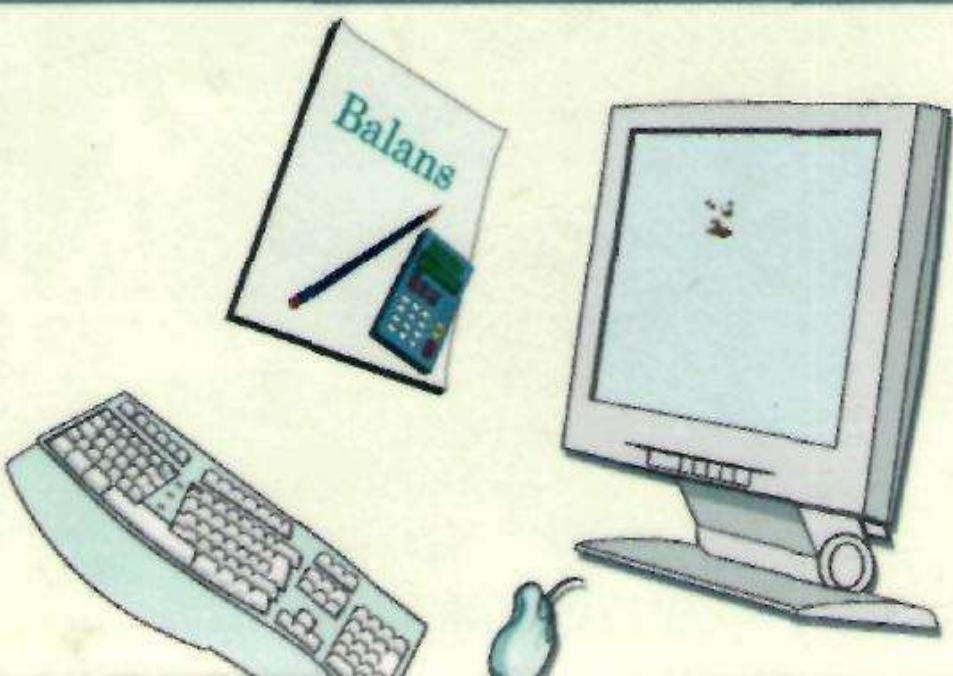

Н.Санаев, А.Тұлаев, Ҳ.Тилавов, Ә.Санаев

Фермер жүжеліктерида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари

кичик ва хусусий бизнес корхоналари

дарслик

Ўзбекистон Республикаси Олий ва
ўрта маҳсус таълим вазирлиги
Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва
сув хўжалиги вазирлиги

Самарқанд қишлоқ хўжалик институти

Н.Санаев, А.Тўлаев, Ҳ.Тимавов, Ф.Санаев

Фермер хўжаликларида
ўзгаштерия ҳисобининг хусусиятлари
(кичик ва хусусий бизнес корхоналари)

дарслик

Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти
Тошкент - 2006

65; 5/2132

С/136

Санасев Н. ва бошқалар.

Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. дарсларик. Т. Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. 208-бет.

Тақризчилар: Б.Хасанов – Тошкент молия институтининг профессори, и.ф.д.

И.Р.Рўзиев – Қарши мухайдислик иқтисодиёт институтининг профессори, и.ф.д.

М.К.Пардаев – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг профессори, и.ф.д.

О.Б.Бобожанов – Тошкент иқтисодиёт университетининг доценти, и.ф.н.

К.У.Уразов – Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг доценти, и.ф.н.

Т.Кудратов, А.И.Алиқулов – Самарқанд қишлоқ хўжалик институтининг доцентлари ва и.ф.н. лари

Уибу дарслик фермер хўжаликлари, кичик ва хўсусий бизнес корхоналаридаги энг истикబолли бухгалтерия ҳисобини юритишга қарашилган. Дарслик республикамизда бозор иқтисодиётига ўтишидаги туб иқтисодий ислоҳотлар, иқтисодиётни эркинлаштириши ва ҳалқ хўжалигини модеринизацияланти, янги таҳтириданаги «Фермер хўжалиги тўғрисиданаги қонун талабларига мос равшида ҳамда «Таълим тўғрисиданаги қонун ва «Кадрлар тайёрлаши жигтий дастури» асосида тайёрланган. Шундай алоҳидаги қайд қўлини лозимки, уибу йўналишидаги дарслик республикамизнинг мустақилик ишларидаги биринчи марта тўлиқ наширдан чиқарилмоқда, бу эса унинг аҳамиятини янада оширади деб ўйлагимиз.

Дарслик агросаноат маъжмуидаги турли хил мулк шаклларига асосланган хўжалик юритувчи субъектлар фаолият кўрсатмаётган ҳамда стратегик йўналтиш – мулкдорлар синфи вужудга келаётган, шунингдек, кичик ва хўсусий бизнес учун катта имкониятлар яратилаётган бир даврда ҳамда жаҳон бухгалтерия ҳисобининг интеграцияшуви жараёнидаги «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисиданаги қонун, ЎзРБХМС лари, фермерлар учун ўкув режаси ва намунавий дастур талаблари асосида оммабон қилиб ёзилган. Энг муҳими, уибу дарслик республикамизда қабул қилинган меъёрий хужожатларни амалётга табдик қўлини, кўллии механизмини яратилиши борасидаги баёнлар билан ҳам қимматлайдир.

Дарслик бухгалтер ва иқтисодчиларга, шунингдек бухгалтерия ҳисоби фанига қизиқувчи оммага мўлжаллангандир.

КИРИШ

*Жамиятда заруриятдир бухгалтерия ҳисоби,
Замон ва маконда счётларда күринур бойликлар
үзгариши,*

*Мулк ва меҳнат, маблаг ва манбалар, барча муносабат-
лар үзгариши.*

*Икки ёқлама ёзув, услуг, баланс ва ҳисобот кўзланганда
— кўзгу,*

*Ўткир назар, хизмат ва товар ифодалар бугун бозор
раъйини.*

*Янги рўзгор каби хўжалик юритиш фермерга хос
окубат орзу,*

*Тадбиркорда тугилган гоя, мақсад, туйгу, ҳиссиёт, биз-
нес — қарз.*

*Мулкдор, сенга берган иймондир, суннат ва фарз,
Бозорда хизмат ва товар муносабатларидан келадиган
«наф», тариф тушунчасини таъриф қилди Мурод устоз.*

Н.Санаев

Мамлакатимизда бозорли иқтисодиётта ўз йўли билан, аҳолининг
ночор қатламларини қаттиқ ижтимоий ҳимоялашга алоҳида эътибор
берган ҳолда иқтисодиётни эркинлаштириш, хусусийлаштиришни
босқичма-босқич амалга ошириш асосида ўтилмоқда. Халқ хўжалиги
тизимида бир қатор тармоқлар, хусусан ёнилғи-энергетика, машинасоз-
лик тармоқлари янгидан вужудга келтирилмоқда. Демак, республика-
мизда туб иқтисодий ислоҳотлар, иқтисоднинг сиёсатдан устуворлиги
шароитида анча барқарор молиявий аҳвол вужудга келмоқда.

Мазкур иқтисодий ислоҳотлар агросаноат мажмуи корхоналарини
ҳам қамраб олмоқда. Натижада қишлоқда бозорга ўтишининг стратегик
йўналиши, агросаноат интеграцион жараёни кенг кўламда амалга оши-
рилмоқда. Шу сабабли, бу туб иқтисодий ислоҳотлар бухгалтерия
ҳисобида ҳам тегишли үзгаришлар ва янгиликларни киритишни тақозо
қилмоқда.

Маълумки, счёtlар режаси халқ хўжалигига ва унинг асосий зве-
носи ҳисобланган корхоналарда хўжалик механизми, уларнинг фаёлия-
тига иқтисодий тавсифнома, умумий аҳборотлар тарқибий ҳақидаги
маълумотларни бошқарувчиларга, мутахассисларга етказувчи асосий
восита ролини ўйнаб келган ва келмоқда.

АХРОКОУРКИСИРС МАРКАДИ

19847

3

Счёtlар режаси, дастлабки ва бухгалтерия учётлари ҳар бир давлатда иқтисодий муносабатларни акс эттирувчи норматив хужжатдир. Шунинг учун ҳам мамлакатнинг тарихий иқтисодий ривожланиши жараёнида вужудга келаётган вазият, ўтказиладиган ислоҳотларга қараб счёtlар режаси доимо улар билан ҳамнафас ўзгариб туриши давр талашибга мос заруратдир.

Сиёсий мустақилликни қўлга киритган мамлакатимизда узоқ йиллар давом этиб келган марказлашган маъмурий бошқарув иродасини акс эттирувчи счёtlар режаси буғунги кунда турлича мулк шаклларига асосланган ҳўжалик субъектларининг (корхоналарнинг) ташкил тоши, бозор муносабатларига ўтишга асосланган туб иқтисодий ислоҳот даври талабига мутлақо жавоб бермай қолди. Бу эса ўз навбатида янги давр талабини ифода этиб, бутун дунё бухгалтерия стандартларига мос счёtlар режасини турмушга тадбиқ қилишни хаётй зарурят қилиб қўйди. Айниқса, корхоналарга давлатнинг иқтисодий муносабатлари ўзгариши давлат ва корхона талабларига мос бўлган принцип жиҳатидан мутлақо янги мазмунига эга счёtlарни, счёtlар режасини ишлаб чиқиши талаб қилди ва у ишлаб чиқилиб, амалиётта жорий қилинди.

Амалга оширилаётган туб иқтисодий ислоҳот, бутун ҳалқ ҳўжалигига, тармоқ, корхона ҳамда корхоналар ичидағи ишлаб чиқарувчилар ўртасидаги иқтисодий муносабатларда ривожланган давлатлардаги сингари бозор муносабатларининг жорий қилиниши бухгалтерия ҳисоби олдига катта-катта, аҳамият жиҳатидан ислоҳот билан тенг масъулиятни юкламоқда, унинг ролини ошириб, уни фундаментал фанга айланишига кенг йўл очиб берди.

Бу фикрни қисқача асослашга бир уриниб кўрайлик, шунчаки бу фаннинг фундаменталлигини асослашини бизнинг хоҳишимииз эмас, балки ҳаёт, давр талаби тақозо қилмоқда. Жумладан, жамият аъзолари, корхона билан давлат, корхона ичидағи барча ишлаб чиқариш бўлинмаларининг ўзаро иқтисодий муносабатларини (бунда биз иқтисодий назария фанидаги ишлаб чиқариш муносабатларининг турмушда тадбиқ қилиниши акс эттирилишини кўзда тутмокдамиз) юридик жиҳатидан фақатгина бухгалтерия учётида акс эттирилишини иқтисодчи ёки ҳар бир мамлакатимиз фуқароси инкор қилмайди. Шунингдек, чет эллик ёки маҳаллий эксперглар, олимлар, давлат арбоблари ҳалқимизнинг моддий, маънавий турмушки, ҳўжалик жараёнлари, яъни тайёрлов, ишлаб чиқариш, истеъмол, алмашув, реализация ва бошқа соҳалардаги иқтисодий даражадаги маълумотларни фақатгина бухгалтерия учёти ва ҳисботлари орқали биладилар ва шуларга асосланиб холоса қиласилар.

Мамлакатимизда қабул қилинаётган ҳар бир қонун ва қарорлар аввало инсонларни бирлаштирган корхоналар ва муассасалар бухгалтериясида амалга оширилади. Хўжаликни бошқаришда фойдаланиладиган иқтисодий, ишлаб чиқариш, ахборот маълумотларига база сифатида асосланиб, маълум вазият юзасидан хўжалик муаммоси ечими учун қарор қабул қилинар экан, бу маълумотлар ҳам фақат бухгалтерия хужожатларида акс этади ва улардан олиниади. Ҳатто жамиятимизда айрим кишилар томонидан иқтисодий зиёни етказаётган кишилар тақдирини, қонуилар олдиғаги масъулиятини белгилашда ҳам бухгалтерия учёти маълумотларига асосланилади. Бундай фикрларни узлуксиз давом этириш мумкин. Демак, хулоса шуки, шу бугунгача бухгалтерия учёти фанини фундаментал фан сифатида тан олмаётган айрим мутахassislarга, азиз китобхонлар, бухгалтерия фанининг фундаментал фан эканлигини маълум даражада уқтиридик деб ўйлаймиз.

Туб иқтисодий ислоҳотлар ҳар бир соҳада қонун ва бошқа меъёрий хужожатларнинг тўлиқ бажарилишига боғлиқ бўлса, иккинчи томондан иқтисодий самара ишлаб чиқариш амалиётида уларнинг аниқ ҳаракат механизmlарини ишлаб чиқиш ва жорий қилишга боғлиқдир. Булар каби муаммолар корхоналарнинг барча фаолиятларини акс этирувчи бошқарув ва молиявий ҳисобда ўз аксини топади.

Мамлакатимиз мустақиликка эрцишган ва ривожланишининг бозор иқтисодиёти модели танланган дастлабки йиллардаёқ туб иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш учун бухгалтерия ҳисоби, назорат ишларини ҳам ислоҳ қилишни зарурлигини келтиривчи чиқарди.

Шу мақсадда, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) ишчи эксперт гурухининг актив ёрдами билан бухгалтерия соҳасининг дунёга маълум олимлари ва мутахassisлари томонидан ишлаб чиқилган, бозор иқтисодиётига мос янги счёtlар режаси Республика Молия вазирлигининг 1993 йил 13 августдаги № 08-03-2137-сонли ва ундан кейинги йўриқномаси билан барча корхоналарда юритиш учун тавсия қилинди.

Янги мулкчилик шакллари, тадбиркорлик йўналишлари вужадга келиши билан иқтисодий муносабатлар хусусан, шартномавий муносабатларга ўтилиши кабилар, мамлакатимизда бухгалтерия ҳисоби, аудиторлик фаолияти тўғрисидаги қонунлар мажмуини вужудга келтирди. Жумладан, 1996 йил 30 августда қабул қилинган «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонун муҳим хужожат ҳисобланади.

Мазкур қонун 24 моддадан иборат бўлиб, у ҳалқаро бухгалтерия мезонларига мослаштирилиб, бухгалтериянинг мақсади, вазифалари, фойдаланувчилар, учётнинг обьектлари, субъектлари уларни тартибга солиб турувчи органлар, бухгалтерия учётининг асосий принциплари, уни ташкил қилиш, имзо қилувчиларнинг ҳукуқлари, ҳисоботлар каби

муҳим вазифалар тўғрисидаги масалаларни (шароитларини) аниқлаб берди.

Бундан ташқари, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонун талабларидан келиб чиқиб бошқа бир қатор меъёрий хужжатлар ҳам қабул қилиниб, бизнес фаолиятнинг қонуний базаси бугунги кун шарт-шароитларга мувофиқ яратилди ва такомиллаштириб борилмоқда. Айниқса, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февральдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш ва хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шаклланиши тартиби тўғрисида низом»ни қабул қилиниши тўлиқ фикримизнинг далили бўлади.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (андозалари), жумладан ЎзРБМХС-1-21 қабул қилиниб, белгилangan тартибда Адлия вазирлиги рўйхатидан ўtkазилди ва хўжалик юритувчи субъектларга тавсия қилинди. Ҳозирги кунда ушбу хужжат тадбиркорлик фаолияти амалиётida кўлланилиб келинмоқда.

Бугунги кун бухгалтерия ҳисоби хўжалик маблағлари, уларнинг манбалари ҳақидаги маълумотларини корхонанинг сирини сақлаган ҳолда тезкорлик билан етказиб беришини тақозо қилмоқда. Кейинги ўринга эса мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларининг маълумотларини узлуксиз, доимий равишда етказиб беришини энг зарур ва муҳим восита қилиб қўймоқда.

Мураккаб иқтисодий жараёнда мустақил фермер хўжаликлари, чет эл компаниялари билан кўшма корхоналар ҳамда кичик ва хусусий бизнес корхоналарининг ташкил топиши, четдан инвестиция маблағларининг кириб келиши, бу корхоналарда бизнес-режаларнинг тузилиши, унинг бажарилишини кундалик назорат қилиш бухгалтерия ҳисобини билишни, режалаштириш ва назоратни уйғунлаштиришни зарурат қилиб кўяди. Корхонада учёт жараёнларини чукур билиш оператив бизнес-режалаштириш билан оператив назоратни амалга ошириш имкониятини беради. Ривожланган мамлакатлар тажрибаси, бозорли иқтисодиёти шароитида ишлаетган корхона, бирлашма, концернлар фаолиятларида молиявий ва бошқарув (адабиётларда кўп ҳолларда ишлаб чиқариш) учётини фарқлашни мақсад ва вазифаларини билишни талаб қилмоқда.

Молиявий учёт билан бошқарув учёти ўртасидаги фарқларни билиш бухгалтер учун қарз ва фарз ҳисобланади. Улар аввало максадлари билан бир-бирларидан фарқланишини билиш лозим.

Кўп ҳолларда молиявий учёт асосан ҳисббот маълумотларидан аввало мулқдор ва ташқи фойдаланувчилар, давлат бошқарув органлари учун мўлжаллангандир.

Бошқарув учёти корхонада бухгалтерия учётини корхона раҳбари кўзи билан қарайдиган менежерлар ишларининг натижаларини кўрсатувчи маълумотларни олиш имкониятини беради. Бундан ташқари мазкур учёт корхонанинг ички, дастлабки бухгалтерия учёти ва ҳисбботларини тузишга қаратилган. Ишнинг ҳажми ва тушунчасининг кенглиги жиҳатидан бошқарув учёти кенгроқ бўлиб, молиявий учётга олинадиган барча ҳисбботларга тааллуқли маълумотларга згадир. Бошқарув учёти, аввало даврий режалаштириш, назорат ва баҳолашни, сўнгра корхонанинг ишида айрим хўжалик муаммолари бўйича мезонли қарорлар қабул қилишни, шунингдек акциядорлик жамияти аъзолари учун зарур маълумотларни олиш имкониятини беради.

Молиявий учёт ташқи фойдаланувчи: мулқдорлар, солиқ органлари, чет эл инвесторлари ва корхона фаолиятидаги бошқа масалаларда, шунингдек даврий матбуотда ҳам кенг фойдаланилади. Умуман олганда молиявий учёт ва ҳисббот маълумотлари миллӣ ҳисоб тизими билан корхонадаги бухгалтерия учёти системасини боғловчи асосий звено ҳисобланади.

Молиявий учётнинг бошқарув учётидан муҳим фарқи – молиявий учётини юритища қатъий равишда ҳалқаро бухгалтерия мезонларига риоя қилинса, бошқарув учётини юргизиш амалдаги қонунлар билан тартибга солинмайди. Бошқарув учётининг мақсади товарларни калькуляция қилиш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш, иқтисодий тежамкорлик, кўпроқ самара олишни мақсад қилиб олади.

Шуни алоҳида қайд қилиш лозимки, бу учётлар бир корхонада юритилиб, бир-биридан ажralмаган ҳолда балки бир-бирини доимий равишда тўлдириб туради.

Ривожланишнинг иқтисодиётни модернизациялаш шароитида солиқ ҳисоби ҳам вужудга келмоқда. Бу эса давлат бюджети органлари билан хўжалик юртувчи субъектлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солади.

Дунё тажрибасига мувофиқ бу иккала учётдан ташқари, солиқ учёти ҳам бухгалтерия ҳисоби таркибига киради. Бугунги кунда, бизда ушбу масала юзасидан кенг илмий-тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Дарсликда биз принцип жиҳатидан янги счёtlар режасини амалиётда кўлланилиши, уларда хўжалик операцияларининг акс эттирилишини баҳоли кудрат ёритиб бердик.

Албатта янги счёtlар режаси бўйича ёзилган дарслик, ҳар бир синтетик счёtlарга дастлабки учёт элементларини бериш мақсадга муво-

фиқ бўлур эди. Аммо китобининг ҳажми бунга имконият бермайди. Шунингдек, давлатнинг масъул органлари томонидан мезон (стандарт), хужжат, регистр, ишлаб чиқариш, моддий бойликларнинг ҳаракатини кўрсатувчи ҳисботларнинг бланкалари (шакллар) тасдиқланиб, тавсия қилинмаганлиги сабабли, бу ишни амалга ошириш имконияти бўлмади.

Мазкур китобни тайёрлашда «Бухгалтерский учёт», «Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий», «Иқтисод ва ҳисбот» журналларидан соҳа олимлари Ю.Иткин, С.Кодирхонов, Д.Раджабов, С.Воҳидов, Х.Мусаев, А.Сотиболдиев, Д.Фозибеков, А.Собиров, А.Муминов, О.Кулинов, А.Жўраев, А.Ибрагимов, Н.Жўраев, О.Жуманов, Э.Акрамов, О.Бобоҷонов, Б.Ҳасанов, Я.Абдуллаев, О.Каримов, С.Пардаев, М.Пардаев, А.Аликулов, И.Очилов, А.Аблокулов, Д.Азларов, Н.Санаев, Т.Кудратов, Д.Холбоев, К.Уразов ва бошқалар томонидан тайёрланган, янги счёtlар режаси ҳақида чиқарилган риссолалардан кенг фойдаланилди. Чет эл олимларидан Ч.Т.Хорнерен, Дж.Фостер, В.Пезентольц, Ф.Панин ва бошқаларнинг китобларидан кенг фойдаланилганилигини алоҳида қайд қиласиз.

Шу билан бирга, биз ушбу дарслик бухгалтерия ҳисобининг ҳақиқий тўла ечими бўлди, деган даъводан йироқдамиз. Дарслик бўйича таклиф ва мулоҳазаларини ёзиб юборган, маълум қилган азиз китобхонларимизга миннатдорчиллик билдирамиз.

Республикамизда янгидан ташкил қилинаётган, шунингдек паст рентабелли, заар кўриб ишлаётган фермер хўжаликлари базасида қайта ташкил қилинаётган фермер хўжаликларини истиқболда ривожлантириш тамойиллари Президентимиз И.Каримовнинг «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»ги фармони билан белгилаб берилди ва ушбу тамойилларни ҳаётта тадбиқ қилиш натижасида ижобий иқтисодий натижаларга эришилмоқда.

Мазкур хужожатнинг агросаноат мажмуи, хусусан фермерчиликни ривожлантиришдаги муҳим аҳамиятидан келиб чиқиб, уни қуида келтириб ўтишни лозим топдик.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг ФАРМОНИ

2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида

Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонунига мувофиқ ҳамда истиқболда асосий субъект – қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқарувчи бўлиб қоладиган фермер хўжаликларини устувор ривожлантириш асосида қишлоқ хўжалигидаги иқтисодий ислоҳотларни жадаллаштириш мақсадида:

1. Яқин йилларда фермер хўжаликлари барқарор ривожланишини таъминлашнинг асосий йўналишлари этиб қуидагилар белгилансин:

-фермер хўжаликларининг тўлиқ иқтисодий ва молиявий мустақилитгини таъминлайдиган ва фермер хўжаликларига узоқ муддатли ижарага берилган қишлоқ хўжалиги ер ресурсларидан мақсадли, оқилона ва самарали фойдаланишни рағбатлантирадиган хуқуқий шартшароитлар ва кафолатларни яратиш;

- қишлоқ хўжалиги маҳсулоти ишлаб чиқаришни молиялашнинг бозор тамойилларига жавоб берадиган ҳамда молиялашнинг услуг ва шаклларини таъминлашда, молиявий маблағлардан фойдаланишда фермер хўжаликларининг мустақилитгини, барча харажатларни қишлоқ хўжалиги маҳсулотини сотищдан тушадиган ўз даромадлари ҳисобига қоплашни таъминлайдиган ишончли тизимини шакллантириш;

- бозор шароитида бизнесни бошқариш кўникмаларига эга бўлган фермер хўжаликлари раҳбарлари ва мутахассисларини тайёрлаш тизимини яратиш;

- қишлоқда фермер хўжаликларининг эҳтиёжларига қараб барча зарур хизматларни курсата оладиган замонавий ишлаб чиқариш ва бозор инфратузилмасини жадал ривожлантириш.

2. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Қишлоқ ва сувхўжалиги вазирлиги, Молия вазирлиги, Дехқон ва фермер хўжаликлари ўюшмаси томонидан ишлаб чиқилган 2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси матькуллансин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ўн кун муддатда 2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепциясини амалга ошириш бўйича чора тадбирлар ишлаб чиқсин ва тасдиқласин.

3. Белгилаб қўйилсинки, танлов асосида фермер хўжаликларини ташкил этиш ва уларга ерни узоқ муддатли ижарага беришда қишлоқ хўжалиги экинлари, биринчи навбатда, пахта ва ғалтани этиштиришга кетадиган барча харажатлар фермер хўжаликларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотини сотишдан тушадиган ўз даромадлари ҳисобига қопланниши тамойиллига қатъий риоя қилиниши зарур. Бунда электр энергияси, ёқилғи-мойлаш материаллари, минерал ўтиллар етказиб берадиган ва фермер хўжаликларига бошқа хизматлар кўрсатадиган ташкилотлар билан ўз вақтида ҳисоб-китоб қилиниши шарт.

Камида уч йил давомида мунтазам равишда бу тамойилга амал қилмаган фермер хўжаликлари билан ерни ижарага бериш шартномаси бекор қилиниб, ўзи тарқатиб юборилади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги бир ҳафта муддатда Ўзбекистон Республикасининг «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонуни ва бошқа қонун хужоатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш юзасидан Вазирлар Маҳкамасига тегишли таклифлар киритсан.

4. Фермер хўжалигига ижарага берилган қишлоқ хўжалик майдонларидан бошқа мақсадда фойдаланиш, шу жумладан шартномада кўрсатилган экинлар ўрнига бошқа экин экин ижара шартномасини кўпол бузиш деб ҳисобланадиган ҳамда амалдаги қонунчиликда кўзда тутилган чоралар кўлланиладиган тартиб жорий этилсин.

5. Белгилаб қўйилсинки, фермер хўжалиги фаолиятини юритиш учун ижарага ер майдонлари бериш ҳакидаги туман ҳокимининг қарори вилоят ҳокими бошчилигидаги ер майдонларини ажратиш (сотиш) масалаларини кўриб чиқиш бўйича вилоят комиссияси томонидан тасдиқлангандан сўнг кучга киради.

6. Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Марказий банки билан биргаликда давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот ишлаб чиқараётган фермер хўжаликларини тижорат банклари орқали тўғридан-тўғри кредитлаш йўли билан мавжуд кредиторлик қарзлари тўлангандан сўнг маблағларни эркин тасарруф қилиш хукуқини берган ҳолда ударни молиялацига 2004-2005 йиллар мө-

байнида босқичма-босқич үтилиши кўзда тутувчи механизмни ишлаб чиқсин.

7. Белгилаб кўйилсинки:

- фермер хўжаликларига айлантириладиган қишлоқ хўжалик ширкатлари рўйхати Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши ва вилоятлар ҳокимликлари тақдимномасига кўра ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори билан тасдиқланади;

- фермер хўжаликлари давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот сотиш бўйича шартнома мажбуриятларини бажармаган ёки ер тўғрисидаги қонунчиликни бузиш ҳоллари аниқланган ҳолларда, шунингдек ягона ер солиғи белгилантан тартибда ўз вақтида тўланмаган тақдирда фермер хўжаликлари фаолиятини фақат уларга ижарага берилган ерлардан ижара шартномасига мувофиқ мақсадли ва унумли фойдаланиш масалалари бўйича текширишга йўл кўйилади.

Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фермер хўжаликларининг қонуний манфаатлари самарали хукуқий ҳимоя қилинишини таъминласин, уларнинг хўжалик фаолиятига бошқарув органлари ва мансабдор шахсларнинг ҳар қандай ишонуний аралашишга уриниш ҳолларига қатъий чек кўйисин.

8. Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, Иқтисодиёт вазирлиги, Деҳқон ва фермер хўжаликлари уюшмаси:

Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ҳокимликлари билан бирга республика худудларида фермерлар тайёрлаш ва қайта тайёрлаш бўйича бизнес-мактаблар тармоғини яратсин, бир ой муддатда уларнинг жойлашиш манзилларини белгиласин;

Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта маҳсус таълим вазирлиги билан бирга икки ой муддатда фермерларни бозор шароитида бизнесни бошқариш ва юритиш, бухгалтерия ҳисоб-китоби, сугурта, банклар ва хизмат курсатувчи корхоналар билан муносабатлар асослари бўйича ўқитишини кўзда тутувчи фермерлар тайёрлаш ўкув дастурларини тайёрласин ва тасдиқласин.

9. Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги манфаатдор вазирликлар ва идоралар билан бирга фермер хўжаликлари ўзи учун зарур ёқилғи-мойлаш материаллари, минерал ўғитлар, ем-хашак, уруғлик ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарипшини ташкил этиш учун зарур бошқа ресурсларни харид қилиш юзасидан шартномалар тузишининг бозор механизмларини ишлаб чиқсин ва 2004 йилдан бошлаб жорий этсин.

10. Куйидагилар ташкил этилган вақтдан бошлаб, истисно тарикасида:

- қайта ташкил этилаётган қишлоқ хўжалик ширкатлари худудида фермер хўжаликларини минерал ўғитлар ва ёқилги-мойлаш материаллари билан таъминлаш буйича ташкил этилаётган корхоналар ер ва мулк солигини тўлашдан;

- сувдан фойдаланучилар уюшмасининг хизматлари кўшимча қиймат солиги, даромад ва мулк солигини қўшиш ва тўлашдан уч йил муддатга озод қилинсин.

11. Белгилаб қўйиқсинки, тенг хукуқли ракобат ширкатини яратиш учун муқобил машина-трактор парклари солиқка тортиш шартлари ва қишлоқ хўжалик ишлаб чиқарувчиларига кўрсатилаётган хизматлар (шудгорлаш, экин, ишлов бериш, йигиб олиш ва бошқалар) учун ҳисоб-китоблар бўйича "Ўзагромашсервис" уюшмасининг вилоят бирлашмалари машина-трактор паркларига тенглаштирилади.

12. Вазирлар Маҳкамаси ўн кун муддатда заар кўриб ишлабётган, паст рентабелли ва истиқболсиз ширкатларни 2004-2006 йилларда фермер хўжаликларига айлантириш дастурини тасдиқласин.

13. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги бир ой муддатда қонунчиликка ушбу фармондан келиб чиқадиган ўзгартишлар киритиш тўғрисидаги таклифларни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тақдим этсин.

14. Мазкур фармон ижросини назорат қилиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг Давлат маслаҳатчisi И.Жўрабеков ва Ўзбекистон Республикаси Бош вазири ўринбосари Р.Азимов зиммасига юклатилсин.

Ўзбекистон Республикаси
Президенти

И. Каримов

Тошкент шаҳри,
2003 йил 27 октябрь

Фермер хўжаликларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишининг асосий йўналишлари

Режа:

1. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилишининг меъёрий хужожатларининг мазмунни, можияти ва аҳамияти.
2. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш режаси ва ҳисоб сиёсати.
3. Бухгалтерия ҳисобининг счёtlар режаси ва счёtlарга тайинланган регистрлар ҳақида тушунча, уларни юритиш бўйича айrim ечимлар.

Таянч иборалар:

Корхонанинг ҳисоб сиёсати, сармоя, счёtlар режаси, бухгалтерия счёtlари: актив счёtlар, пассив счёtlар, арада счёtlар, асосий воситаларининг бошлангич (дастлабки), қолдиқ киймати, счёtnинг дебетланиши, кредитланиши, қолдиги, регистрилар, молиявий ҳисобот ва бошқалар.

Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти ривожланишининг устувор йўналишлари Ўзбекистон Республикасининг Конунчилик қалатаси ва Сенатнинг 2005 йил 26 январдаги мажлисидаги республикамиз Президенти И.А.Каримовнинг маърузасида кўrsatilgанидек, қишлоқ хўжалигига энг муҳим устувор вазифа «кичик, хусусий бизнес ва фермер хўжаликларини ривожлантириш борасидаги ишларни чукурлаштириш ва кўламини кенгайтиришдан иборат»¹. Мамлакатда 2007 йилга келиб кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги улушкини камида 45 foizga etkazish вазифасини ўз олддимизга қўймоқдамиз, бу соҳада кўйдагиларни амалга ошириш зарур бўлади:

1. Иқтисодиётни эркинлаштириш;
2. Солиққа тортиш тизимида қўшимча имтиёзлар бериш ва солиқ тизимини барқорорлигини таъминлаш;
3. Фермер хўжаликларининг моддий-техника базаси бўйича хизмат кўrsatiшни яхшилаш ва улар етиштираётган маҳсулотларни сотища ёрдам кўrsatilishi;

Бу йил мамлакатда 428 та ширкат хўжаликлири фермер хўжаликларига айлантирилади. Бу йилги ташкил қилинаётган ширкат хўжаликлири базасидаги фермер хўжаликлар янгича шароитда, кўпроқ раҳбарларининг мутахассислик малакасига, қишлоқ хўжалигига стажла-

¹ «Халқ сўзи» газетаси, 2005 йил 29 январ, 3 бет

рига ташловда юқори балдар белгиланиб ташкил қилинмоқда. Фермер хўжаликларида шартнома муносабатларини тартибга солиш ва уларга тўла риоя қилиш тартиблари белгиланиши зарур. Шу жиҳатдан олганда, фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш мухим аҳамиятга эга, яъни:

1. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонун ва 2004 йил 26 августанда қабул қилинган «Фермер хўжалиги тўғрисида»(янги таҳрирда)ги қонунга мувофиқ ташкил қилиш белгилаб кўйиляди;

2. Фермер хўжаликларида маҳсулот(иш, хизматлар) ишлаб чиқариш ва сотиши харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 1999 йил 5 февралдаги қарорига ва унга киритилган қўшимча ва ўзгаришларга мувофиқ ташкил қилиш лозим;

4. Фермер хўжаликларда барча хужжатларни юритиш бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмидир, жумладан:

а) Молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисобини тўғри ташкил қилиш энг мухим вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби Республикада бухгалтерия ҳисоби концепцияси асосида ташкил қилиниши лозим. Бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш фермер хўжаликдаги бош бухгалтернинг қўйидаги билимларини билиш асосида ташкил қилинади.

1. Бухгалтер ички ва ташки шартнома муносабатларини мукаммал билиши талаб қилинади;

2. Фермер хўжалирининг бухгалтерлари имзо қўйиш хукуқига мувофиқ бўлиб, уларни мукаммал малакали ташкил қилишга мутасадди ҳисобланади.

3. Фермер хўжалирининг бухгалтерлари аввало иқтисодни эркинлаштириш, кичик ва хусусий бизнеснинг моҳиятини тушуниш ва иқтисодий кўрсаткичларини ҳисоблаш, таҳлил қилиш малакасига эга бўлиши лозим;

4. Фермер хўжалирининг бухгалтерлари молиячи бўлишлари, солиқ ҳисоблаш ва тўлаш муаммоларини, Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Махкамаси қарорларига мувофиқ Республика бюджет параметрлари асосида амалга оширишлари лозим;

5. Фермер хўжаликларида меҳнатни ташкил қилиш ва меҳнат ҳақи юзасидан ҳисоб-китобларни, ижтимоий суғурта (ноябр 2004 йил) қонунлар ва конституциянинг таркибий қисми бўлган меҳнат кодекси моддаларини чукур таҳлил қила билиши лозим;

6. Фермер хўжаликларнинг бухгалтерлари банк ишларини ва банк билан фермер хўжаликлари ўртасидаги муносабатларни акс эттирувчи Марказий банкнинг кредитлаш ва банк операциялари бўйича банк билан ўзаро муносабатларини аниқ билиши лозим;

7. Мамлакатда фермер хўжаликларнинг авансланган капиталга бўлган эҳтиёжларини етарли эмаслигини ҳисобга олиб лизинг шартномалари, лизинг тўғрисидаги қонун ва лизинг бўйича йўриқномаларни аниқ тасаввур қилиши лозим;

8. Фермер хўжаликларнинг бухгалтерларига сервис хизматини кўрсатувчи органлар: сув таъминоти, уруг, ёнилғи, кимёвий ҳимоялаш таъминоти ва энергия таъминоти ҳақидаги (ноябр 2004 йил) Вазирлар Маҳкамасининг энергия таъминоти ҳақидаги қарорларининг моҳиятини тушуниши зарур бўлади.

Шундай қилиб, фермер хўжаликлирида бухгалтерия ишини ташкил қилиш фермер хўжалиги раҳбари ва бош бухгалтернинг ҳукумат қонун ва қарорларини чуқур билиш, иқтисодиётни чуқурлаштириш тўғрисидаги давлат сиёсатини олиб борища кўйидаги, яъни бухгалтер, молиячи, қонунчи, иқтисодчи, солиқчи каби мутахассислар малакасини ўзида мужассамлаштирган шахс бўлиши лозим. Бунда фермер хўжаликлирида корхона ҳисоб сиёсати, счётлар режаси очиладиган регистрлар ва фермер хўжаликлири доирасидаги ҳужжатлар айланиш режаларини ҳар йили тузиб чиқиш зарур бўлади. Фермер хўжаликлари фаолиятини бажаришда 2004 йил 26 августдаги янги таҳрирдаги «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги қонун талабларига мос равища ташкил қилиниши зарур бўлади.

Бухгалтерия ҳисоби ҳақидаги қонунга мувофиқ ҳар бир юридик хўжалик юритувчи субъект ўзининг ҳисоб сиёсатини тузиб чиқиши ва унга риоя қилиши лозим бўлади. Корхонанинг ҳисоб сиёсати Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг 1-сон миллий стандартига мувофиқ ташкил қилинади. Бу ҳақда фермер хўжаликларда иш ва бухгалтерия ҳисобини юритиш ҳақидаги низомда аниқ кўрсатиб кўйилган.

Мазкур ҳисоб сиёсатининг биринчи бўлимида корхона назарий жиҳатдан олиб борадиган ҳисоб сиёсатини ушбу корхонада хўжалик тизимига мос сифат билан бухгалтерия ҳисобини юритиш бўйича жаҳон андозаларига ва Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларига мос равища ташкил қилиниши лозим. Унда корхоналарда хўжалик фаолияти маълумотларни пул бирлигига умумлаштириш, улар билан боғлиқ бўлган бухгалтерия услублари, ҳужжатлар, инвестиция, баҳолаш, харажатлар ҳисоби, калькуляция,

хўжалик операцияларини жорий гуруҳлаш, счёtlар, икки ёқлама ёзув ҳамда якуний умумлаштириш, зарур бўлса корхона қийматини белгилаш, баланс ва ҳисбот, ҳисоб сиёсатида куйидаги муаммолар акс эттирилиши лозим:

1. Дастлабки кузатиш:

а) дастлабки хўжатлаштириш, инвестиция даврлари ва масштаби;

2. Қиймат бирликларда акс эттириш:

а) мулк ва мажбуриятларни конкрет баҳолаш усули;

б) маҳсулот ва ишларни таннархининг калькуляцияси;

3. Жорий гуруҳлаш:

а) счёtlар режаси;

б) счёtlар режаси асосида хўжалик операцияларини акс эттириш;

4. Якуний умумлаштириш:

а) баланс моддалари мулк ва мажбуриятларни баҳолаш;

б) ҳисботнинг моддалар таркиби ва реквизитларининг шакллари.

Иккинчи бўлимда корхона ҳисоб сиёсатини ташкил толиши пунктларидан иборат муаммолар ва уларнинг ечимлари акс эттирилади. Ҳисоб сиёсатининг баёни 5 пунктдан иборат бўлиб, бухгалтерия хўжаликларнинг шакли, юритиш усуллари, йўл қўйилган камчилликларни тузатиш, бухгалтерия ҳисботига баённомалар ёзиш.

Тўртинчи бўлимда хулоса ва қоидалар, бунда ҳисбот даври норматив хўжжатларига мос равишда тузилиди, уларни таркиbidаги кўрсаткичларни эълон қилиниши кенг тартибда ёзиб қўйилади. Ҳисоб сиёсати энг муҳим меъёрий хўжатлардан бири бўлиб, фермер хўжаликларда Республикада амал қилаётган «Меҳнатга ҳақ тўлаш низомини» минимал иш ҳақи даражаси ва мавсумий иш даврларида ходимларга маданий, майиний, ижтимоий ҳимоялаш шарт-шароитларини яратиш, (бепул овқат бериш, транспорт билан таъминлаш) натура меҳнат ҳақи бериш кабилар.

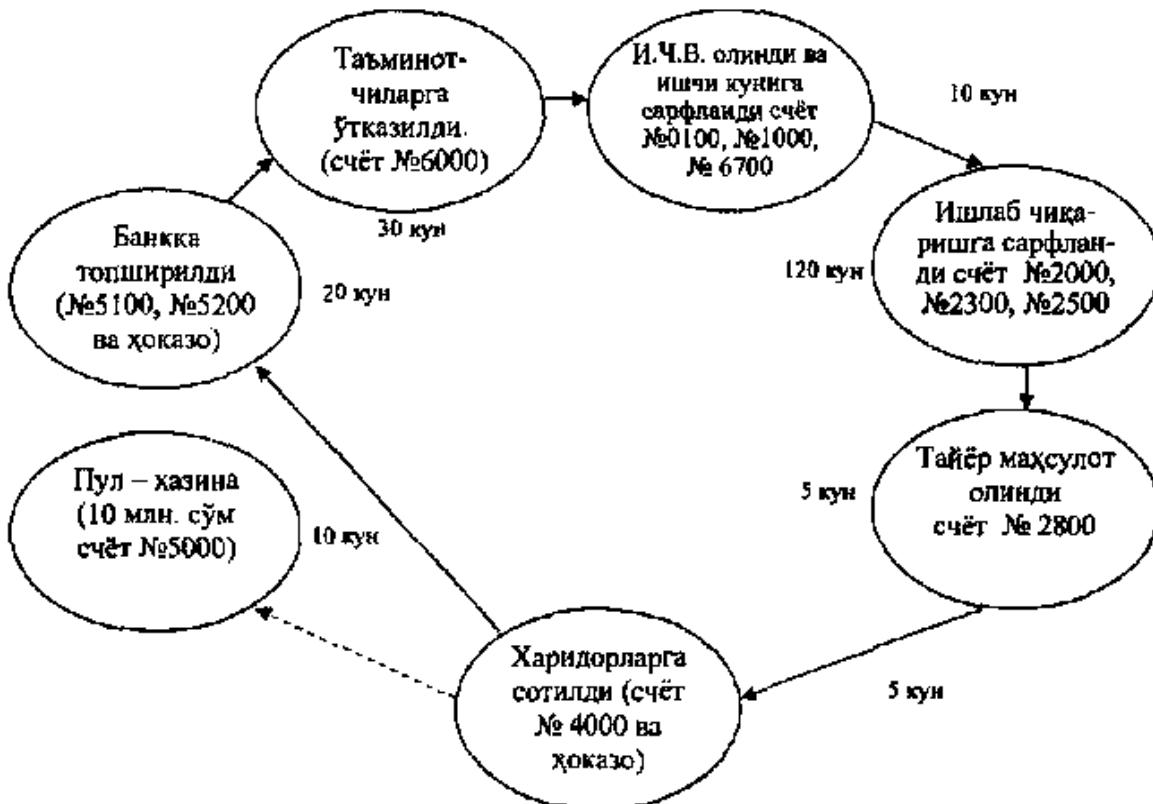
Бухгалтерия ҳисбини ташкил қилиш куйидаги икки шаклдан бири асосида амалга оширилади: а) бухгалтерия ҳисбининг журнал-ордер шакли; б) «Бухгалтерия-І:С (корхона)» шаклида, яъни персонал компьютерларда ҳисоб юритиш шакли тартибда олиб борилиши кўзда тутилади.

Сўнгра бухгалтерия ҳисбини юритишнинг энг илғор усуллари, шакллари эътиборга олиниб, счёtlар режаси, уларга тайинланган регистрларни ўз вақтида юритиш, оборот-қайднома маълумотлари асосида молиявий ҳисботлар тузилиши, уларга тушунтириш хатини илова қилиниши билан туталади.

Фермер хўжаликларида фермерларнинг мулк эгаси эканлиги ҳисобга олиниб, уларнинг фаолият турларига сарфланган сармояларнинг айланиш тезлизитини ошириш, катта самара олиниши кўзда тутилади. Йўқтисодиёт фанидан категория авансланган капитал билан ҳайтиш ўсиш билан қайтиш муҳим кўрсаткич ҳисобланади.

$\Pi \rightarrow T \dots \dots \dots I \dots \dots \dots T^I - \Pi^I$
 (пул) (товар, хом ашё) (ишлаб чиқариш) (тайёр маҳсулот, товар) (услуги пул)

Агарда буни мисол сифатида қарайдиган бўлсақ, уларни корхона доирасида чизма шаклида куйидагича кўрсатиш мумкин бўлади:

Шундай бўлса, сармояларнинг айланиш 200 кун бўлади ($10+20+30+10+120+5+5$). Фараз қиласлик, фермер сармоя айланишни шу муддатларни 40% (80 кунга) қисқартирса, бунинг учун такрор экинларни экиш, илгор технология қўллаш, дебитор ва кредитор қарзлар муддатини қисқартирса, оқибат натижада фермер биринчи айланиш вариантида 5 млн. фойда олган бўлса, иккинчи 40 % қисқартириш ҳисобига унинг фойда суммаси 7 млн. сўм $(5 \text{ млн. } \times 40\%)$ бўлади.

MARQUARD & SODI LTD
VA CERVIS INSTITUTI

TAJICOROT REURS MARKAZI

17

49d4f

Бундай ҳолатни бухгалтерия тили бўлган счёtlарда ҳам акс эттириш мумкин, яъни тахминан, чунки барча счёtlарни кўрсатишга китобда имконият йўқ.

P	→	T.....	I.....T'	-	P'
Счёtlар:		Счёtlар:	Счёtlар:	Счёtlар:		Счёtlар:
№ 5000-		№ 0100,	№ 2000,	№ 2800		№ 5000-
№ 5920		№ 1000,	№ 0800			№ 5920
		№ 1100	№ 2300			
		кабилар	№ 2500			кабилар

Бухгалтерия ҳисобини юритишдаги меъёрий ҳужокатларга кўра, ҳар бир ҳўжалик юритувчи субъект ўзининг барча шарт-шароитларидан келиб чиқиб, республика Молия вазирлиги тавсия қилган ЎзРБХМС-21 га мувофиқ ўзига мос келадиган (аммо шу счёtlар таркибидан) ишчи бухгалтерия счёtlар режасини ишлаб чиқади ва қўллайдилар. Шунга мувофиқ биз счёtlар режасини келтирамиз.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг молия-хўжалик фаолияти бухгалтерия ҳисобининг счёtlар режаси.

(21-бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти)

Янги счёtlар ва суб-счёtlарнинг рақамлари	Счёtlар ва субчёtlарнинг номлари	Счёtlар тури	Янги счёtlар режасига ўтишининг бухгалтерия проводкалари	
			дебет	кредит
1	2	3	4	5
	I кисм. Узоқ муддатли активлар			
	I-бўлим. Асосий воситалар, номоддий ва бошқа узоқ муддатли активлар			
0100	Асосий воситаларни ҳисобга олуви счёtlар	A	0110	01,1
0110	Ер		0110	01,1
0111	Ерни ободонлаштириш		0111	01,1
0112	Молияланадиган узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш		0112	01,1
0120	Бинолар, иншоот ва узатувчи мосламалар		0120	01,1
0130	Машина ва ускуналар		0130	01,1

1	2	3	4	5
0140	Мебель ва офис жиқозлари	0140	01,3	
0150	Компьютер ускуналари ва ҳисоблаш техникаси	0150	01,1-01,3	
0160	Транспорт воситалари	0160	01,1-01,3	
0170	Ишчи ҳайвонлар ва маҳсулдор ҳайвонлар	0170	01,4	
0180	Кўп йиллик ўсимликлар	0180	01,1-01,3	
0190	Бошқа асосий воситалар	0190	01,2-01,3	
0199	Консервация қилинган асосий воситалар	0199	01,3	
0200	Асосий воситаларнинг эскиришини ҳисобга олуви чётлар	КА		
0211	Ободонлаштирилган ерларнинг эскириши	02,1	0211	
0212	Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинниб ободонлаштирилган асосий воситаларнинг эскириши	02,1	0212	
0220	Бино, ишоот ва узатувчи мосламаларнинг эскириши	02,1	0220	
0230	Машина ва ускуналарнинг эскириши	02,1	0230	
0240	Мебель ва офис жиқозларининг эскириши	02,1	0240	
0250	Компьютер ускуналари ва ҳисоблаш техникасининг эскириши	02,1	0250	
0260	Транспорт воситаларининг эскириши	02,1	0260	
0270	Ишчи ҳайвонларга ҳисобланадиган эскириши	02,1	0270	
0280	Кўп йиллик ўсимликларнинг эскириши	02,1	0280	
0290	Бошқа асосий воситаларнинг эскириши	02,1	0290	
0299	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши	02,2	0299	
0300	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаларни ҳисобга олуви чётлар	А		
0310	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситалар	0310	03	
0400	Номоддий активлар хисоби чётлари	А		
0410	Патентлар, лицензиялар ва ноу-кау	0410	04	
0420	Савдо марказлари, тоаар белгилари ва саноат намуналари	0420	04	
0430	Дастурий таъминот	0430	04	
0440	Ер ва табиий ресурслардак фойдаланиш хукуки	0440	04	
0450	Ташкилий харажатлар	0450	04	

1	2	3	4	5
0460	Франчайз		0460	04
0470	Муаллифлик ҳукуклари		0470	04
0480	Гудвил		0480	04
0490	Бошқа номоддий активлар		0490	04
0500	Номоддий активлар амортизацияси ҳисоби счёtlари	КА		
0510	Патентлар, лицензиялар ва ноу-хаулар амортизацияси		0510	05
0520	Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналарининг амортизацияси		0520	05
0530	Дастурий тъъмниот амортизацияси		05	0530
0540	Ер ва табиий ресурслардан фойдаланиш ҳукуқларининг амортизацияси		05	0540
0550	Ташкилий харажатларининг амортизацияси		05	0550
0560	Франчайзният амортизацияси		05	0560
0570	Муаллифлик ҳукукларининг амортизацияси		05	0570
0590	Бошқа номоддий активларининг амортизацияси		05	0590
0600	Узоқ муддатли инвестициялар ҳисоби счёtlари	A		
0610	Кимматли қоғозлар		0610	06
0620	Шўъба хўжалик жамиятларига инвестициялар		0620	06
0630	Қарам хўжалик жамиятларига инвестициялар		0630	06
0640	Хорижий капиталига эга бўлган корхоналарга инвестициялар		0640	06
0690	Бошқа узоқ муддатли инвестициялар		0690	06
0700	Ўрнатилган ускуналар ҳисоби счёtlари	A		
0710	Мамлакатимизда иштаб чиқарилган ўрнатилган, ускуналар		0710	07,1
0720	Хориждан келтирилган, ўрнатилган ускуналар		0720	07
0800	Капитал кўйилмалар ҳисоби счёtlари	A		
0810	Тугашланмаган курилиш		0810	08
0820	Асосий воситаларни сотиб олиш		0820	08
0830	Номоддий активларни сотиб олиш		0830	08
0840	Асосий подани шакллантириши		0840	08
0850	Ерни ободонлаштиришга килинган капитал кўйилмалар		0850	08

1	2	3	4	5
0860	Узок муддатли ижара шартномаси бўйича олинган асосий воситаарга қилинган капитал қўйилмалар		0860	08
0890	Бошқа капитал қўйилмалар		0890	08,7
0900	Узок муддатли дебиторлик қарзлари ва муддати узайтирилган харажатлар ҳисоби счёtlари	A		
0910	Олинган векселлар		0910	62/4
0920	Узок муддатли ижара бўйича олиниадиган тўловлар		0920	48
0930	Ходимнинг узок муддатли қарзи		0930	
0940	Бошқа узоқ муддатли дебитор қарзлар		0940	
0950	Вактлар бўйича фарқи билан муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги		0950	68
0960	Дисконт (чегирма) лар бўйича муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар		0960	
0990	Бошқа муддати узайтирилган узоқ муддатли харажатлар		0990	76/8

II қисм. Жорий активлар

2-бўлим. «Товар-моддий заҳиралар»

1000	Материаллар ҳисоби счёtlари	A		
1010	Хом-ашё ва материаллар		1010	10
1020	Сотиб олингандан ярим тайёр маҳсулотлар ва бутловчи буюмлар		1020	10/2
1030	Ёқилғилар		1030	10/3
1040	Эҳтнёт қисмлар		1040	10/5
1050	Курилиш материаллари		1050	10/8
1060	Идиш ва идишибоп материаллар		1060	10/4
1070	Четга қайта ишлани учун берилган материаллар		1070	10/7
1080	Инвентар ва хўжалик жихозлари		1080	10, 12/1
1090	Бошқа материаллар		1090	10/6
1100	Ўстиришдаги ва бокувдаги ҳайвонлар ҳисоби счёtlари	A		
1110	Ўстиришдаги ҳайвонлар		1110	11*
1120	Бўрдоқига бокилаётган ҳайвонлар		1120	11
1200				
1300				
1400				
1500	Материалларни тайёрлаш ва сотиб олиш ҳисоби счёti	A		

1	2	3	4	5
1510	Материаларни тайёрлаш ва сотиб олиш		1510	15
1600	Материалдар қийматидаги фаржлар ҳисоби счёти	A		
1610	Материалдар қийматидаги фаржлар		1610	16
1700				
1800				
1900				
2000	Асосий ишлаб чиқариш ҳисоби счёти	A		
2010	Асосий ишлаб чиқариш		2010	20
2100	Үзи ишлаб чиқарған ярим тайёр маҳсулотлар ҳисоби счёти	A		
2110	Үзи ишлаб чиқарған ярим таёр маҳсулотлар		2110	21
2200				
2300	Ердамчи ишлаб чиқаришлар ҳисоби счёти	A		
2310	Ердамчи ишлаб чиқариш		2310	23
2400				
2500	Умум ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби счёти	A		
2510	Умум ишлаб чиқариш харажатлари		2510	25
2600	Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар ҳисоби счёти	A		
2610	Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар		2610	28
2700	Хизмат күрсатувчи хұжаликтер ҳисоби счёти	A		
2710	Хизмат күрсатувчи хұжаликтер		2710	
2800	Тайёр маҳсулот ҳисоби счёти	A		
2810	Омбордаги тайёр маҳсулот		2810	40
2820	Күргазмадаги тайёр маҳсулот		2820	40
2830	Комиссияга берилгаян тайёр маҳсулот		2830	40
2900	Товарлар ҳисоби счёти	A		
2910	Омбордаги товарлар		2910	41/1
2920	Чакана савдодаги товарлар		2920	41/2
2930	Күргазмадаги товарлар		2930	41/3
2940	Ижарадаги буюмлар		2940	41/3
2950	Товарлар билан банд ва бүш ишкі		2950	41/3
2960	Комиссияга берилгаян товарлар		2960	
2970	Йүлдеги товарлар		2970	
2980	Савдо устамасы		2980	
2990	Бошқа товарлар		2990	41

1	2	3	4	5
3-бўлим. «Келгуси давр харажатлари ва муддати узайтирилган харажатлар-жорий қисми»				
3000				
3100	Келгуси давр харажатлари ҳисоби счёти	A		
3110	Олдиндан тўланган ижара ҳақи		3110	31
3120	Олдиндан тўланган хизмат ҳақлари		3120	31
3190	Бошқа келгуси давр харажатлари		3190	31
3200	Муддати узайтирилган харажатлар ҳисоби	A		
3210	Вақтичалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад(фойда) солиги		3210	31
3220	Дисконт(чегирма)лар бўйича муддати узайтирилган харажатлар		3220	31
3290	Бошқа муддати узайтирилган харажатлар		3290	31
3300				
3400				
3500				
3600				
3700				
3800				
3900				
4-бўлим. «Олинадиган счёtlар-жорий қисми»				
4000	Олинадиган счёtlар ҳисоби счёtlари	A		
4010	Харидорлар ва буюргачилардан олинадиган счёtlар		4010	62/1
4020	Олинган векселлар — жорий қисми		4020	62/4
4100	Алоҳида бўлинмалар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган ҳисоб-китоблар	A		
4110	Алоҳида бўлинмалардан олинадиган счёtlар		4110	79/2
4120	Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларидан олинадиган счёtlар		4120	79/2
4200	Ходимга берилган бўнаклар ҳисоби счёti	A		
4210	Мехнат ҳақи бўйича берилган бўнаклар		4210	67/1
4220	Хизмат сафарлари учун берилган бўнаклар			
4230	Умумхўжалик харажатлари учун берилган бўнаклар			
4290	Ходимларга берилган бошқа бўнаклар			
4300	Мол етказиб берувчилар ва пурратчиларга берилган бўнаклар ҳисоби счёtlари	A		

1	2	3	4	5
4310	ТМКлар учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнаклар	4310	61	
4320	Узоқ муддатли активлар учун мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган бўнаклар	4320	61	
4330	Бошқа берилган бўнаклар	4330	61	
4400	Бюджетта бўнак тўловлар ҳисоби счёти	A		
4410	Бюджетта солиқлар ва йигимлар бўйича бўнак тўловлар(турлари бўйича)	4410	64	
4500	Давлат мақсадли фондларига ва сўгурта бўйича бўнак тўловлар ҳисоби счёtlари	A		
4510	Сўгурта бўйича бўнак тўловлари	4510	68	
4520	Давлат мақсадли фондларига бўнак тўловлари	4520	69	
4600	Устав капитали (фонди)га бадаллар бўйича таъсисчиларнинг қарзи ҳисоби счёти	A		
4610	Устав капитали (фонди)га бадаллар бўйича таъсисчиларнинг қарзи	4610	73/1	
4700	Ходимнинг турли сперациялар бўйича қарзи ҳисоби счёtlари	A		
4710	Кредитга сотилган товарлар бўйича ходимнинг қарзи	4710	75/1	
4720	Берилган қарзлар бўйича ходимнинг қарзи			
4730	Моддий заарни қоплаш бўйича ходимнинг қарзи			
4790	Ходимнинг бошқа қарзи			
4800	Турли дебиторларнинг қарзлари ҳисоби счёtlари	A		
4810	Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар	4810	09	
4820	Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар	4820	09	
4830	Олинадиган фоизлар	4830	75/2	
4840	Олинадиган дивиденdlар	4840	75/2	
4850	Олинадиган роялти	4850	73/6	
4860	Даъволар бўйича олинадиган счёtlар			
4890	Бошқа дебиторларнинг қарзлари	4890	73/6	
4900	Даргумон қарзлар бўйича заҳира ҳисоби счёти	KA		
4910	Даргумон қарзлар бўйича заҳира	4910	86	

1	2	3	4	5
5-бүлүм. «Йүл маблаглари, қисқа муддатлы инвестициялар ва бошқа жорий активлар»				
5000	Кассадаги пул маблаглари ҳисоби счёtlари	A		
5010	Миллий валютадаги пул маблаглари		5010	50
5020	Хорижий валютадаги пул маблаглари		5020	50
5100	Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблаглари ҳисоби счёti	A		
5110	Ҳисоб-китоб счёti		5110	51
5200	Чет эл валюталаридаги пул маблаглари ҳисобининг счёtlари	A		
5210	Мамлакат ичидағи валюта счёtlари		5210	52/1
5220	Хориждаги валюта счёtlари		5220	52/2
5300				
5400				
5500	Банкдаги махсус счёtlардаги пул маблаглари ҳисоби счёtlари	A		
5510	Аккредитивлар		5510	55/1
5520	Чек дафтарчалари		5520	55
5530	Бошқа махсус счёtlар		5530	55
5600	Пул эквивалентлари ҳисоби счёti	A		
5630	Пул эквивалентлари (турлари бүйінча)		5630	56
5700	Йүлдеги (жұнатмалар) пул маблаглари ҳисоби счёti	A		
5710	Йүлдеги (жұнатмалар) пул маблаглари		5710	57
5800	Қисқа муддатлы инвестициялар ҳисоби счёtlари	A		
5810	Кимматбақо қоғозлар		5810	58/1
5820	Берилгандық қисқа муддатлы қарзлар		5820	58/2
5890	Бошқа жорий инвестициялар		5830	58/3
5900	Камомадлар ва моддий бойликлар ва бошқа жорий активларнинг бузилишидан келадиган нобудгарчиллар	A		
5910	Камомадлар ва моддий бойликларнинг бузилишидан келадиган нобудгарчиллар		5910	59
5920	Бошқа жорий активлар		5920	59
Ш кисм. 6-бүлүм. «Жорий мажбуриялар»				
6000	Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тұланадиган счёtlар	P		
6010	Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тұланадиган счёtlар		6010	6010

1	2	3	4	5
6020	Берилған векселлар		7000	6020
6100	Алоқида бўлинималар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счёtlар	П		
6110	Алоқида бўлинималарга тўланадиган счёtlар		79	6110
6120	Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счёtlар			
6200	Муддати узайтирилган мажбуриятлар ҳисоби счёtlари	П		
6210	Дисконт (чегирма) кўринишидаги муддати узайтирилган даромадлар		67,6;	6210
6220	Мукофот (устама) кўринишидаги муддати узайтирилган даромадлар			6240
6230	Бошқа муддати узайтирилган даромадлар	КП	67,6; 8869	6290
6240	Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича муддати узайтирилган мажбуриятлар	КА		
6250	Вақтлар бўйича фарқи билан муддати узайтирилган даромад(фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар			
6290	Бошқа муддати узайтирилган мажбуриятлар		67,6; 8869	6290
6300	Олингани бўнаклар ҳисоби счёtlари	П		
6310	Харидорлар ва буюртмачилардан олингани бўнаклар		64	6310
6320	Акция обуначилари (жисмоний шахс)лардан олингани бўнаклар		75	6320
6390	Бошқа олингани бўнаклар		64	6320
6400	Бюджетта тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби счёtlари	П		
6410	Бюджетта тўловлар бўйича қарздорлик (тўлов турлари бўйича)		68	6410
6500	Сўгурта ва давлат мақсадли фонdlарига тўловлар бўйича қарздорлих ҳисоби счёtlари	П		
6510	Сўгурта бўйича тўловлар		65	6510
6520	Давлат мақсадли фонdlарига тўловлар		69	6520
6600	Гаъсисчиларга бўлган қарзлар ҳисоби счёtlари	П		
6610	Тўланадиган дивиденdlар		75/2 75/1	6610

1	2	3	4	5
6620	Чиқиб кетаёттая таъсисчиларга уларнинг улудзи бўйича қарзлар		75/1	6620
6700	Мехнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби счёtlари	п		
6710	Мехнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар		70	6710
6720	Депонентга ўтказилган меҳнат ҳақи		76	6720
6800	Кисқа муддатли кредитлар ва қарзлар ҳисоби счёtlари	п		
6810	Кисқа муддатли банк кредитлари		90	6910
6820	Кисқа муддатли карз(заём)лар		58/3	6820
6830	Тўланадиган облигациялар		58/1	6830
6840	Тўланадиган векселлар		62/4	6840
6900	Турли кредиторлардан қарзлар ҳисоби счёtlари	п		
6910	Тўланадиган қисқа муддатли ижара ҳақи			6810
6920	Хисобланган фойизлар		97	6920
6930	Роялти бўйича қарз			6930
6940	Кафолатлар бўйича қарз			6940
6950	Узоқ муддатли мажбуриятлар			
6960	Даволар бўйича тўланадиган счёtlар		63	6960
6970	Хисобдор шахслардан қарз		71	6970
6990	Бошқа мажбуриятлар			6990
7-бўлим. «Узоқ муддатли мажбуриятлар»				
7000	Мол юборувчи ва пудратчиларга тўланадиган узоқ муддатли счёtlар	п		
7010	Мол юборувчи ва пудратчиларга тўланадиган счёtlар		60	7010
7020	Берилган векселлар		83/4	
7100	Алоҳида бўлинмалар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган узоқ муддатли қарз	п		
7110	Алоҳида бўлинмаларга тўланадиган узоқ муддатли қарз		79	7110
7120	Шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган узоқ муддатли қарз			
7200	Муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятлар ҳисоби счёtlари	п		
7210	Дисконт(чегирма) кўринишидаги муддати узайтирилган узоқ муддатли даромадлар		7210	

1	2	3	4	5
7220	Мукофот(устама) күринишідеги муддати узайтирилған узок муддатли даромадлар		7220	
7230	Бошқа муддати узайтирилған узок муддатли даромадлар			
7240	Солиқлар ва мажбурий тұловлар бүйіча муддати узайтирилған узок муддатли мажбүрніятлар		68/5	7240
7250	Вақтлар бүйіча фарқлар билан муддати узайтирилған даромад (фойда) солигі бүйіча узок муддатли мажбүрніятлар		68	7250
7290	Бошқа муддати узайтирилған узок муддатли мажбүрніятлар		7290	
7300	Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган бұнақлар ҳисоби счёти	п	64	7310
7310	Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган бұнақлар			
7400				
7500				
7600				
7700				
7800	Узок муддатли кредитлар ва қарзлар ҳисоби счёtlари	п		
7810	Узок муддатли банк кредитлари		92	7810
7820	Узок муддатли қарз (заём)лар			
7830	Тұланадиган облигациялар		95	7810
7840	Тұланадиган векселлар		76	7820
7900	Турли кредиторларға тұланадиган узок муддатли карз ҳисоби счёtlари	п		
7910	Тұланадиган узок муддатли ижара ҳақи			
7920	Турли кредиторларға тұланадиган бошқа узок муддатли карзлар			

IV қисм. Хусусий капитал

8-бүлім. «Капитал, тәксимланмаган фойда ва резервлар»

8000				
8100				
8200				
8300	Устав капиталы (фонди) ҳисоби счёtlари	п		
8310	Оддий акциялар		83/1	8510
8320	Имтиёзли акциялар		83	8511
8330	Пай ва құйынталар		83	8513

1	2	3	4	5
8400	Күнниягай капитал ҳисоби счёtlари	П		
8410	Эмиссия даромади		84/2	8521
8420	Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқи		80	8522
8500	Резерв капитали ҳисоби счёtlари	П		
8510	Активларни қайта баҳолаш бўйича тузатишлар		85	85
8520	Резерв капитали		8530	
8530	Бепул олинган мулк			
8600	Сотиб олинган хусусий акциялар ҳисоби счёtlари	К.П		
8610	Сотиб олинган хусусий акциялар-оддий		8610	
8620	Сотиб олинган хусусий акциялар-имтиёзли		8620	
8700	Тақсимланмаган фойда (копланмаган зарар) ҳисоби счёtlари	П		
8710	Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойласи (кошланмагав зарари)		8710	8710
8720	Жамғарилган фойда (копланмаган зарар)		87/2	8720
8800	Мақсадли тушумлар ҳисоби счёtlари	П		
8810	Грантлар		96	8810
8820	Субсидиялар		96	8810
8830	Аъзодлик бадаллари			
8840	Мақсадли фойдаланиш юзасидан берилган солик имтиёзлари			
8890	Бонса мақсадли тушумлар			
8900	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари ҳисоби счёtlари			
8910	Келгуси харажатлар ва тўловлар резервлари		89	8910
V кисм. Молиявий иатижаларниң шаклланиши ва ишлатилиши				
9-бўлим. «Даромадлар ва харажатлар»				
9000	Асосий (операцион) фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счёtlари	Т		
9010	Маҳсулот сотицидан олинган даромадлар		46/1	9010
9020	Товарлар сотицидан олинган даромадлар		48	9020
9030	Бажарилган излар ва кўрсатилган хизматлардан олинган даромадлар		46	9030
9040	Сотилган товарларниң қайтарилиши	К.П	90/35	48
9050	Харидорлар буюртмачиларга берилган чегирмалар	К.П		

1	2	3	4	5
9100	Сотилган маҳсулот(иш, хизмат)лар таннархи ҳисоби счёtlари	т	90/10	20
9110	Сотилган маҳсулотлар танкархи		9120	48
9120	Сотилган товарлар таннархи		9130	23
9130	Бажарилган иш ва хизматлар таннархи		9130	20-23
9140	Даврий ҳисоб юритган ҳолда ТМЗларни сотиб олиш (харид килиш)			
9150	Даврий ҳисоб юритган ҳолда ТМЗлар бўйича тузатиш			
9200	Асосий воситалар ва бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқими ҳисоби счёtlари	т		
9210	Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқимидан олинган фойда счёtlари		47	9210
9220	Бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқимлиридан олинган фойда		48	9220
9300	Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар ҳисоби счёtlари	т		
9310	Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқимиidan олинган фойда		47	9310
9320	Бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқимиidan олинган фойда		48	9320
9330	Ундирилган бокиманда(пения), жарима ва бурдсизликлар		80	9330
9340	Ўтган йиллар фойдалари		80	9340
9350	Қисқа муддатли изкарадан олинган даромадлар			
9360	Кредитор ва депонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан тушган даромадлар		80	9360
9370	Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари		80	9070
9380	Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам		80	9380
9390	Бошқа операцион даромадлар		80	9390
9400	Давр харажатлари ҳисоби счёtlари	т		
9410	Сотиш бўйича харажатлар		9410	26/8
9420	Маъмурӣ харажатлар			
9430	Бошқа операцион харажатлар		9430	26
9440	Келгусида солиқка тортиладиган базадан чегирилладиган ҳисоб даври харажатлари		9440	26-4
9500	Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счёtlари	т		

1	2	3	4	5
9510	Роялти кўринишидаги даромадлар	9510		
9520	Дивиденд кўринишидаги даромадлар	80	9520	
9530	Фоиз кўринишидаги даромадлар	80-4	9530	
9540	Валюталар курслари фарқларидан олинган даромадлар	80-3	9540	
9550	Узоқ муддатли ижарадан даромадлар	80	9550	
9560	Кимматли қозғолмаларни ҳайта баҳолашдан даромадлар	9560	60-3	
9590	Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар	80-4	9590	
9600	Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳисоби счётлари	T		
9610	Фоизлар кўринишидаги харажатлар	9610	80-4	
9620	Валюталар курслари фарқларидан зарарлар	9620	80-4	
9630	Кимматли қозғолмаларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар	9630	80-4	
9690	Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар	9690	80-4	
9700	Фавқулодда фойда(зарар)лар ҳисоби счётлари	T		
9710	Фавқулодда фойдалар	80-4	9710	
9720	Фавқулоддаги зарарлар	9720	80-4	
9800	Соликлар ва йигимларни тўлаш учун фойданинг ишлатилиши ҳисоби счётлари	T		
9810	Даромад (фойда) солиги бўйича харажатлар	9810	81-4	
9820	Фойдадан бошқа соликлар ва йигимлар бўйича харажатлар	9820	81	
9900	Якуний молиявий натижга ҳисоби счёти			T
9910	Якуний молиявий натижга			

Балансдан ташқари счётлар				
001	Кисқа муддатли ижара бўйича олинган асосий воситалар			Б.Т
002	Масъул сақлашга қабул қилинган товар - моддий қийматликлар			Б.Т
003	Ҳайта ишлашга қабул қилинган материаллар			Б.Т

004	Комиссияга (сотиб берилга) қабул қилинган товарлар			Б.Т
005	Үрнатиш учун қабул қилинган асоб-ускуналар			Б.Т
006	Катъий ҳисобот бланкалари			Б.Т
007	Тўлашга қобилиятсиз дебиторларнинг зарарга ўтказилгани қарзи			Б.Т
008	Мажбуриятлар ва тўловлар таъминоти - олинган			Б.Т
009	Мажбуриятлар ва тўловлар таъминоти - берилган			Б.Т
010	Узоқ муддатли ижара шартномаси бўйича берилган асосий воситалар			Б.Т
011	Ссуда шартномаси бўйича олинган мулк			Б.Т
012	Келгуси даврлар солиқда тортиладиган базадан чегириладиган харажатлар			Б.Т
013	Вақтинчалик солиқ имтиёzlари(турлари бўйича)			Б.Т
014	Фойдаланишдаги цивентар ва хўжадик жиҳозлари			Б.Т

Маълумки, ЎзР БХМС- 21 олдинроқ қабул қилингандиги сабабли баъзи корхоналар унга олдин ўтган. Шунга кўра «Счёtlар режаси» нинг биринчи ва иккинчи нашрларида берилган янги счёtlар режасида бўлган ўзгаришларнинг солиштирма жадвали

т/р	1-нашр	2-нашр
1.	0110	0110
2.	0111	0111
3.	0112	0112
4.	0120	0120
5.	0130	0130
6.	0140	0140
7.	0150	0150
8.	0160	0160
9.	0170	0170, 0171
10.	0180	0180
11.	0190	0190
12.	0199	0199

т/р	1-нашр	2-нашр
13.	0211	0211
14.	0212	0212
15.	0220	0220
16.	0230	0230
17.	0240	0240
18.	0250	0250
19.	0260	0260
20.	0270	0270
21.	0280	0280
22.	0290	0290
23.	0299	0299
24.	0310	0310
25.	0410	0410

т/р	1-нашр	2-нашр
26.	0420	0420
27.	0430	0430
28.	0440	0480
29.	0450	0450
30.	0460	0460
31.	0470	0470
32.	0480	0440
33.	0490	0490
34.	0510	0510
35.	0520	0520
36.	0530	0530
37.	0540	0580
38.	0550	0550

т/р	1-нашр	2-нашр
39.	0560	0560
40.	0570	0570
41.	0590	0590
42.	0610	0610
43.	0620	0620
44.	0630	0650
45.	0640	0630
46.	0690	0690
47.	0710	0710
48.	0720	0720
49.	0810	0810
50.	0820	0820
51.	0830	0830
52.	0840	0840
53.	0850	-
54.	0860	-
55.	0890	0890
56.	0910	0910
57.	0920	0920
58.	0930	-
59.	0940	0990
60.	0950	0930
61.	0960	-
62.	0990	0940
63.	1010	1010
64.	1020	1020
65.	1030	1030
66.	1040	1040
67.	1050	1050
68.	1060	1070
69.	1070	1080
70.	1080	1200-
		1300
71.	1090	1090
72.	1110	1110
73.	1120	1110
74.	1510	1510
75.	1610	1610
76.	2010	2010
77.	2110	2110
78.	2310	2310
79.	2510	2510
80.	2610	2610

т/р	1-нашр	2-нашр
81.	2710	9450
82.	2810	2810
83.	2820	2820
84.	2830	-
85.	2910	2910
86.	2920	2920
87.	2930	2930
88.	2940	2940
89.	2950	2950
90.	2960	-
91.	2970	-
92.	2980	-
93.	2990	2990
94.	3110	3110
95.	3120	3120
96.	3190	3190
97.	3210	3210
98.	3220	-
100.	4010	4010
101.	4020	4020
102.	4110	4110
103.	4120	-
104.	4210	4410
105.	4220	4420
106.	4230	4430
107.	4290	4490
108.	4310	4310
109.	4320	4320
110.	4330	4330
111.	4410	4510
112.	4510	4550
113.	4520	4550
114.	4610	4710
115.	4710	4610
116.	4720	4620
117.	4730	4630
118.	4790	4690
119.	4810	4810
120.	4820	4810
121.	4830	4820
122.	4840	4830
123.	4850	4840
124.	4860	4210

т/р	1-нашр	2-нашр
125.	4890	4890
126.	4910	4910
127.	5010	5010
128.	5020	5020
129.	5110	5110
130.	5210	5210
131.	5220	5220
132.	5510	5510
133.	5520	5520
134.	5530	5530
135.	5610	5610
136.	5710	5620,
		5710
137.	5810	5810
138.	5830	5830
143.	6020	6020
144.	6110	6110
145.	6120	-
146.	6210	6230
147.	6220	6240
148.	6230	6210
149.	6240	6220
150.	6250	-
151.	6290	6290
152.	6310	6310
153.	6320	6320
154.	6390	6390
155.	6410	6410
156.	6510	6510
157.	6520	6520,
		6530
158.	6610	6610
159.	6620	6620
160.	6710	6710
161.	6720	6720
162.	6810	6910
163.	6820	6940
164.	6830	6920
165.	6840	6930
166.	6910	6810
167.	6920	6820
168.	6930	6830
169.	6940	6840

т/р	1-нашр	2-нашр
170.	6950	6850
171.	6960	6860
172.	6970	6870
173.	6990	6890
178.	7210	7230
179.	7220	7240
180.	7230	-
181.	7240	7220
182.	7250	7210
183.	7290	7290
184.	7310	7310
185.	7810	7510
186.	7820	7690
187.	7830	7310
188.	7840	7620
189.	7910	7630
190.	7920	7410
191.	8310	8511
192.	8320	8512
193.	8330	8513
194.	8410	8521
195.	8420	8522
196.	8510	8531
197.	8520	8532
198.	8530	8523
199.	8610	8610
200.	8620	8620
201.	8710	8710
202.	8720	8720
203.	8810	8810

т/р	1-нашр	2-нашр
204.	8820	8810
205.	8830	-
206.	8840	-
207.	8890	-
208.	8910	8910
209.	9010	9010
210.	9020	9020
211.	9030	9030
212.	9040	9035
213.	9050	9035
214.	9110	9110
215.	9120	9120
216.	9130	9130
217.	9140	9140
218.	9150	9150
219.	9210	9210
220.	9220	9220
221.	9310	9310
222.	9320	9320
223.	9330	9330
224.	9340	9340
225.	9350	9350
226.	9360	9360
227.	9370	-
228.	9380	9380
229.	9390	9390
230.	9410	9410
231.	9420	9420
232.	9430	9430
233.	9440	9440

т/р	1-нашр	2-нашр
234.	9510	9510
235.	9520	9520
236.	9530	9530
237.	9540	9540
238.	9550	9550
239.	9560	9560
240.	9560	9590
241.	9610	9610
242.	9628	9620
243.	9630	9630
244.	9690	9690
245.	9710	9710
246.	9720	9720
247.	9810	9810
248.	9920	9820
249.	9910	9910
250.	001	001
251.	002	002
252.	003	003
253.	004	004
254.	005	005
255.	006	006
256.	007	007
257.	008	008
258.	009	009
259.	010	010
260.	011	-
261.	012	-
262.	013	-
263.	014	-

Фермер хўжаликлари за кичик, хусусий бизнес корхоналарида таркибий жиҳатдан фикримизча, бош бухгалтер вазифасини юридик ва жисмоний шахс билан ҳисоб-китоб операцияларни олиб борувчи, функционал вазифалари белгиланган ҳолда ташкил қилишни тавсия қўлдамиз.

Албатта бухгалтерия ҳисобини юритишда бухгалтерия ҳисобининг маъбул шаклини танлаш ҳам муҳим, шу жиҳатдан олсак, ҳозирги кунда фермер хўжаликларида:

- 1) Мемориал ордер;
- 2) Журнал ордер;
- 3) Автоматлаштирилган персонал компьютерлардан фойдаланиш шакллари кўлланиб келинади.

Фикримизча энг истиқболли шакл «Бухгалтерия-С:1, корхона» ҳисобланади. Ушбу дарслиқда айрим жиҳатларни ҳар бир мавзу бўйича 3 вариантда келтириб ўтамиз.

Бу шакларнинг барчасида бош дафтар асосий ролни ўйнайди.

Фермер хўжалигининг 200__ йил учун бош дафтари

№	Вақти	Провод-ка №	Хўжалик операциялари ёки ёзувлар мазмуни	Оборот	Шу жумладан счёtlар бўйича							
					счёт № 0100		ва ҳоказо		счёт № 9900			
					Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт

Бу бош дафтар бўйича ойлик, кварталлик ва йиллик оборотлар чиқарилиб, «бошланғич сальдо»ни ҳисобга олиб «хотима қолдиқ» чиқарилади. Бу бош дафтарни персонал компьютерга фикр-мулоҳаза тартибида ҳам, яъни компьютерга киритилган ҳар бир счёт маълумотларини ҳаммаси қилиб оборот киритишнинг ёзи кифоядир. Бундан ташқари, «сальдовая оборот» ведомость» дан фойдаланса ҳам бўлади.

Демак, худудидаги счёtlардаги маблагларнинг ҳаракатини онгли, тадбиркорлик нуқтаи-назаридан бошқарса, бозор иқтисодиёти шароитида молиявий барқарор бўлади.

Фермер хўжаликларида пул маблағлари ва қимматли қоғозлар ҳисоби

Режа:

1. Пул маблағларини сақлаш ва самарали фойдаланиш даврида бухгалтерия ҳисобининг вазифалари.
2. Касса операциаларининг ҳисоби.
3. Банк муассасасидаги ҳисоб рақам, валюта ва бошқа счётлардаги пул маблағларининг ҳисобга олинishi.

Ҳар бир хўжалик субъекти бозор иқтисодиёти шароитида рақобатда курашишда фаолият кўрсатишлари учун маълум даражада пул маблағларига эга бўлиши лозим ва шу пул маблағлари тўла сақланиши узлуксиз доимий ҳисоб-китобларда олиб борилиши зарур.

Пул маблағларини учётга олишда бозорлар муносабатлари шароитида бухгалтерия ҳисоби олдиға қўйилган вазифалар қуидагилардан иборат.

1. Пул маблағларида акс эттирувчи хўжалик операциялари бухгалтерия ҳисобининг принциплари 17 та ва бухгалтерия фанининг предметини ўрганиш усусларини хужжатлаштириш, икки ёқлама ёзув бухгалтерия счётларида акс эттириш ўз вақтида амалга ошириш лозим;

2. Пул маблағларининг сақланиши ва сақланиш устидан узлуксиз доимий назорат олиб бориш керак;

3. Пул маблағларининг ҳаракатини бизнес режада кўрсатилганидек улардан самарали фойдаланиш кўрсаткичларни аниқлаш керак;

4. Қимматли қоғозларни ҳисоби ҳам «пул-эквивалент» сифатида бухгалтерия ҳисобида уларнинг номинал қиймати ва реал қийматлари асосида вақт давомида аниқ ҳисобга олиб бориш лозим;

5. Қимматли қоғозларининг бозорига эътибор кучайтирилиб, бирламчи ва иккиламчи қимматбаҳо қоғозлар бозорида юз бераётган рақобат курашини аниқ тасаввур қилган ҳолда уларнинг номинал қийматларини доимий сақлаш ва асрар чораларини кўриб бориш лозим бўлади;

Ҳар бир хўжаликда амалга ошириладиган пул товар муносабатлари 2 турда амалга оширилади:

а) Юридик шахслар билан буларга шартнома муносабатлари бўйича олди-сотди операциялари нақд пулсиз амалга оширилади;

б) Хўжалик субъектида меҳнатга ҳақ тўлаш пенсия, нафака, ходимларга ҳимоя ёрдами ва хизмат сафарига борувчи шахслар билан жисмоний шахслар бўладиган хўжалик операциялари миллий валютамиизда сўмда нақд пул воситасида амалга оширилади. Шу сабабли ҳар бир фер-

мер хўжаликда касса очилиши зарур. Бу кассада иш юритиш, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки ва Молия вазирлигининг хўжалик субъектларида касса операцияларини юритиш қоидалари тўғрисидаги йўриқномага мувофиқ 1998 йил 24 январда тасдиқланган ва Республика Адлия вазирлиги томонидан 1998 йил 17 декабрда № 565 рақами билан рўйхатга олинган «Юридик шахслар томонидан касса операцияларини амалга ошириш қоидалари»га амал қилиш лозим. Бухгалтерия ҳисобидаги касса операциаларини юритишда фермер хўжаликлардаги хусусиятлар қўйидагилардан иборат:

1. Фермер хўжаликларда касса операцияларини амалга оширишда фермернинг мулки, хусусий бўлгандаги сабабли унинг яқин қариндошлари ҳам кассирлик вазифасини бажариши мумкин.

2. Фермер хўжаликларда касса операциялари бўйича бўладиган пул маблағларининг кирими ва чиқими албатта зарур хужожатлар билан расмийлаштирилиши (лозим) кирим қилинган (маҳсулотларни сотишдан олинган пул) кунлик банк муассасасига топширилиши шарт;

3. Фермер хўжаликлидаги пул маблағларининг қолдиқлари (ҳар куни) унинг тижорат банки билан келишилган лимитдан ортиқ сақланишига йўл қўймаслиги лозим, фақаттана иш ҳақи тарқатиш пайтида 3 кун муддатда кассада лимитдан ошиқ аниқ пул сақланиши мумкин.

Фермер хўжаликларда нақд пул маблағларини ҳисобга олиб боришини Молия вазирлиги томонидан тавсия қилинган счёт № 5000 - «Хазина» учун белгиланган регистр № 1 журнал ордер шаклида пул чиқими, журнал ордер № 1, кирими эса қайднома № 1 ёки мемориал ордер шаклида эса «Пул маблағлари ва қимматли қоғозларни ҳисобга олиш дафтари»да олиб борилиши мумкин. Бундан ташқари пул маблағларининг амалга оширилган нақд пул операциалари алоқага кираётган жисмоний шахслар билан шартнома счёт ва бошқа хужожатлар билан расмийлаштирилиши мумкин, лекин у албатта бозор дирекцияси ёки фуқаролик, маҳалла кенгашларининг вакиллари гувоҳлигига амалга оширилиши лозим.

Фермер хўжаликлида банк муассасалардаги пул маблағларини ҳисобга олиб боришининг дастлабки учёти ва бухгалтерия учёти бошқа хўжалик субъектлари сингари олиб борилади. Фермер хўжаликлида банк муассасаларни танлаш энг муҳим аҳамиятта эга, шу нуқтаи-назардан олганда фермер хўжаликлири юридик шахс сифатида тижорат банкларида ўзларининг счўтларини очишлари мумкин. Албатта бунда тижорат банки билан фермер хўжалиги ўртасида шартнома тузилиши шарт.

Фермер хўжаликлари аввало валюта турларига ва пул маблағлари юзасидан бўладиган операцияларнинг амалга ошириш жойларига қараб З хил тартибда банк муассасаларида счёtlар очиши мумкин.

Мамлакат ичидағи банкларга ҳисоб рақами счёti валюта счёtinи ва мамлакат ташқарисида эса доимий тўғридан-тўғри алоқалар мавжуд бўлганда чет эл банкларида ҳам ҳисоб-рақами счёtinи очишга эга амалдаги меъёрий хужжатларга мувофиқ фермер хўжаликлари зарур ҳолларда бир нечта банкларда ҳам ҳисоб-рақам счёtlарини очишлари мумкин, аммо ўзининг НН N: коди асосида ўзининг асосий ҳисоб-рақами очилган банкни ва ўзи жойлашган манзилдаги солиқ идораларида маълум қилиши шарт.

Фермер хўжаликларида очилган валюта счёtlари 2 хил бирликда ифодаланади: валюта ва сўмларда акс эттирилиб борилиши лозим, жумладан валюта тури бўйича улар бухгалтерия учётида миллий валютамиз сўм бирликларида ифода қилиниши лозим. Сўм бирликлари валютанинг ҳар ҳафтада белгиланадиган Марказий банк (МБ) курсида ҳисобга олиб борилиши лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида бошқа товарлар сингари нулнинг эквивалент товарлар сифатида қимматли қоғозлар савдоси ва қолдикларнинг турлари ва эгаларига қараб рақобатлар курашида бирламчи қимматли қоғозлар бозори, иккиласми қимматли қоғозлар бозори вужудга келади. Мана шу олди-сотди жараёнда фермер хўжаликлари ҳам иштирок этишлари мумкин. Бирламчи бозор қимматли қоғозларнинг дастлабки номинал қиймати билан биржаларда уларнинг вакилларлари иштирокида ким ошди савдосида амалга оширилади; 2 босқич бозори эса бир марта биржада сотилган қолдикларнинг иккинчи марта мулкдорларнинг брокерлари асосида сотилиши мумкин, бундай ҳолларда ким ошди принципи амал қилади. Биржада сотилаётган қимматли қоғозларнинг 2 хил баҳоси мавжуд:

- а) номинал қиймат;
- б) реал қийматда олиб борилади.

Иккиласми ва бирламчи бозорларда қимматли қоғозларнинг баҳолари муҳим роль ўйнайди. Улар бир-бирлари кам ёки кўп бўлиши мумкин. Бунда корхонанинг иқтисодиётдаги, тармокдаги молиявий ҳолати муҳим роль ўйнайди. Уларнинг муҳимлиги қимматли қоғозларга тўланадиган дивиденdlар ёки корхонанинг бозордаги мавқеига қараб фермерларга иккинчи хиздаги даромад манбай вужудга келади.

1. Ким ошди савдосида қимматли қоғозларнинг номинал қийматидан реал қиймати юқори бўлган ҳолатда;

2. Қимматли қоғозлар иштирок этаётган корхоналарда фойда тақсимотидан олинадиган дивиденд сүммалари бўлиши мумкин. Қимматли қоғозлар куйидагилар ҳисобланади.

1. Акция 2 хил бўлади: а) Имтиёзли акция, б) Оддий акциялар.

2. Депозитлар, булар кўпроқ банк муассасалари, кредит уюшмалари томонидан чиқарилади.

3. Облигациялар - бу облигациялар давлат марказий банки томонидан давлатнинг кафолатлиги асосида чиқарилади. Умуман олганда қимматли қоғозлар юридик шахслар, жисмоний шахсларнинг бўш маблағлари сармояларни ишлаб чиқаришга жалб қилиш имкониятининг мавжудлиги сабабли молиявий қимматли қоғозлар бозори вужудга келади. Қимматли қоғозларни бухгалтерия ҳисобида учётта олиб бориш пул маблағларини, айниқса валюта маблағларини ҳисобга олиб бориш сингари амалга оширилади, яъни номинал қийматида ва вақти-вақти билан ўзгариб турадиган реал қийматлари асосида қайд қилиб борилади, (турадиган реал қийматлари) уларнинг аналитик счёtlари қимматли қоғозларнинг турларига қараб очилади.

Пул маблағларини ҳисобга олиб борувчи счёtlар балансга нисбатан актив ҳисобланиб, уларнинг дебет томонида бошлангич сальдоси, ҳисобот давридаги кирим, ҳисобот охирига хўжалик балансида кўрсатиладиган хотима қолдиги ёзилади. Счёtlарнинг кредит томонида эса, пул маблағларининг ҳисобот даврида чиқими кўрсатилиб борилади.

Бухгалтерия ҳисобининг журнал ордер шаклида бу счёtlар чиқими: счёт № 5000, - «Хазина» журнал ордер № 1, счёт № 5100, - «Ҳисоб-ракам счёти» журнал ордер № 2, бошқа счёtlар эса журнал ордер № 4 да олиб борилади. Бу счёtlарнинг кирим қисмлари мутаносиб равишда «қайднома» № 1, № 2, № 3, № 4 да олиб борилади. Аналитик счёtlар пул маблағлари жавобгар шахслар, счёtlарнинг ҳамда қимматбаҳо қоғозлар, валюталарнинг турларига очилади.

Счёт № 0400, - «Номоддий активлар счётининг корреспонденцияси»

№	Ёзувларни мазмуни	Счёtlар алоқаси		Хўжатлар
		Дт	Кт	
1	2	3	4	5
1	Бошлангич баҳосида номоддий активлар балансга олинса	0410-0490	0830	Шартнома ва қабул қилиш далолатномаси
2	Корхонанинг ўзида яратилган номоддий активлар балансга олинса	0410-0490	0830	Дастур, сметалойиҳаси қабул қилиш далолатномаси

1	2	3	4	5
3	Номоддий активларни устав капитали ҳисобига қабул қилинса	0410-0490	4710	Таъсис шартномаси, қабул қилиш далолатномаси
4	Номоддий активлар бепул қабул қилинса	0410-0490	8420	Шартнома ва қабул қилиш далолатномаси
5	Номоддий активларнинг чиқими: қийматига эскириш суммасига	9220 0510-0590	0410-0490 9220	Хўжаликдан чиқиш далолатномаси

Аналитик счёtlар ҳар бир номоддий активларнинг турлари ва тақдим қилинган юрилик ва жисмоний шахслар кўрсатилиб очилади, журнал ордер № 6 ёки журнал ордер № 8 да юритилади.

Счёт № 0500, - «Номоддий активларнинг эскиришини ҳисоби счётининг корреспонденцияси»

№	Ёзувларни мазмунни	Счёtlар алоқаси		Хужжатлар
		Дт	Кт	
1	Номоддий активларнинг эскириши харажатларга олиб борилса	2020, 2310, 2320, 2510, 0210	0510-0590	Номоддий активларга эскириш ҳисоблаш қайдномаси
2	Номоддий активлар сотиш жараёнида фойдаланилган бўлса	9419, 9426, 9440	0510-0590	Номоддий активларга эскириш ҳисоблаш қайдномаси
3	Номоддий активларнинг эскириши харажатга чиқарилса	0510-0590	9390	Далолатнома

Мазкур счёtnинг аналитик счёtlари журнал ордер № 10 да номоддий активларнинг турлари бўйича очилади.

Пул маблағлари ва қимматбаҳо қоғозларни ҳисобга олиб бориш амалдаги счёtlар режасининг 5-бўлими «Пул маблағлари, ҳисқа муддатли инвестициялар ва бошқа жорий активлар» бўлими таркибидаги счёт № 5000, - «Кассадаги пул маблағлари ҳисоби счёtlари», жумладан унга кирувчи счёт № 5010, 5020 – 5920 гача.

- «Миллий валютадаги пул маблағлари», счёт № 5010,
- «Хорижий валютадаги пул маблағлари», счёт № 5020,
- «Ҳисоб-китоб счётидаги пул маблағлари ҳисоби счёti» унга кирувчи счёт № 5110, - «Ҳисоб-китоб счёti» счёт № 5200 - «Чет эл валютадаридаги пул маблағлари ҳисобининг счёtlари», унга тегишли счёт №

5210, - «Мамлакат ичидаги валюта счёtlари», счёт № 5220, - «Хориждаги валюта счёtlари» шунингдек бошқа шу бўлимдаги счёtlар режасида кўрсатилган бош ва субсчёtlарда акс эттирилиб борилади, фикримизча, уларни такрор қилиб ёзиш шарт эмас деб уйлаймиз. Шу муносабат билан счёт № 5000 ва счёт № 5100 счёtlар корреспонденциясини келтирамиз, бошқалари ҳам шу сингари бўлади, счёт № 5000, - «Кассадаги пул маблаглари ҳисоби» счёtlарнинг корреспонденцияси.

Албатта, счёtlар корреспонденцияси тушунтирилаётган счёtnинг дебетланиш ёки кредитланишида хўжалик операциялари мазмунига қараб битта ёки бир неча счёtlар кўрсатилади, счёtlар режасини билган киши учун хўжалик операция мазмунига у ёки бу счёtnи кўллаш, бухгалтерия проводкасини тузиди қийинчиллик тутдирмайди.

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Товарларни сотиш, айрим ҳолларда физлар киrim қилинса	5010, 5020	4830, 9010, 9030
2	Асосий восита ва бошқа активлар сотилса	5010, 5020	9210, 9220
3	Банкдаги счёtlардан пул олинса	5010, 5020	5110, 5130
4	Акцияларни сотишдан пул келса	5010, 5020	8410
5	Таъсисчилардан пул олинса	5010, 5020	4610
6	Ссудалар олинса	5010, 5020	6810, 7810
7	Банкдаги ҳисоб рақам счёtlарга пул тоширилса	5110, 5120	5010, 5020
8	Иш ҳақи ва нафақа, мукофот пули тарқатилса	6710	5010, 5020
9	Кассадаги пул кам келса	4730	5010, 5020
ва ҳоказолар			

Худди шудай тартибда сётт № 5100 - «Ҳисоб-рақам» счёtnинг корреспонденцияси

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	2	3	4
1	Маҳсулот сотиш, аренда ҳақи пул келиб тушса	5110	4010, 4810, 4820, 4710
2	Пул кўчириш йўли билан чет эл инвестицияларидан акция олинса	5530	5110
3	Қисқа мурдатли инвестициялар қайтарилса, пул келса	5110	4310, 4310
4	Таъсисчилар пул тошириса	5110, 5210	4610

1	2	3	4
5	Тарқатиш учун пул олинса	5010, 5020	5110, 5120
6	Дивиденд суммалар пул көлтириш йўли билан ҳисобланса ва берилса	6610	5110, 5210
7	Мол етказиб берувчи, пурдат ташкилотларга буюртмачилирга пул ўтказилса	6010, 4010	5110, 5210
8	Улардан маблаг келиб тушса	5110, 5220	4010, 6010
9	Киска муддатли кредитлар қайтартилса	6810, 6840	5110, 5210
10	Бюджетта тўлов, сугурта органларига	6410, 6510	5110, 5210
11	Ҳисобланган фойзлар тўланса	6920	5110
12	Аккредитивга, маҳсус счётга пул кўчирилса	5510, 5520	5110
13	Валюта сотиб олинса	5510, 5520	5110
ва ҳоказолар			

Худди шандай тартибда бошқа счёtlар бўйича ҳўжалик операция кирим ва чиқим бўйича барча счёtlарда келаётган манбалари кредитланиб бухгалтерия проводкалари тузилади.

Ўз-ўзини текшириш саволлари:

- Пул маблаглари, қимматбаҳо қоғозларнинг номинал ва реал қийматлари ҳақида тушунча, учётга олишдаги вазифалар.
- Касса операцияларнинг дастлабки, бошқарув ҳисоби ҳақида.
- Банк муасссалари ва маблагларнинг бухгалтерия учёти.
- Пул маблаглари ва қимматбаҳо қоғозларнинг счёtlарда ҳамда регистларда акс эттирилиши.
- Пул маблаглари ва қимматбаҳо қоғозларнинг жорий бухгалтерия учёти ва молиявий ҳисботларда акс эттириши.

Ҳисоб-китоб ва кредит операцияларнинг учёти

Режа

1. Ҳисоб-китоб операцияларини можияти, турлари ва шакллари.
2. Мол етказиб берувчи ва пудрат корхоналар билан ҳисоб-китоб операциялар учёти.
3. Тайёрлов ташкилотлари билан ҳисоб-китоб операциялар учёти.
4. Бюджет ташкилотлари билан ҳисоб-китоб операциялар учёти.
5. Давлатнинг мақсадли фондлари, сугурта бўйича ҳисоб-китоб операциялар учёти.
6. Таъсисчилар билан ҳисоб-китоб операциялар учёти.
7. Турли дебиторлар ва кредиторлар билан ҳисоб-китоб операциялар учёти.
8. Ҳисобдор шахслар билан бўладиган ҳисоб-китоб операциялар учёти.
9. Кредит операцияларни учёти.

Таянч иборалар.

Дебиторлик қарзлари, кредиторлик қарзлари, акцип, аккредитив ва маҳсус счётлар, чеклар, пластик визалар ва бошқалар.

Маълумки, халқ хўжалигининг тармоқларидағи фаолият кўрсатаётган хўжалик субъектлари доимо бир-бирлари билан иқтисодий мулкий муносабатда бўлади, бу муносабатлар бухгалтерия учётида доимо ҳисобга олиб борилиши лозим ва таҳлил қилиб ҳар бир хўжалик операциясининг иқтисодий самарали бўлганилигини ёки аксинча бўлмаганлиги таҳлил қилиб корхона иқтисодиётини мустаҳкамлашга қаратилган бўлиши лозим. Шу жихатдан олганда ҳисоб-китоб операцияларининг мулкдорлар ўргасидаги мулкий муносабатларни ёки ишлаб чиқариш соҳасига умуман олганда сармоя сарфлаб маълум даражада иқтисодий самара фойда олишини кўзда тутган имконияти бўлиб, улар бугунги кунда барча ҳисоб-китоб операциялари бир неча турларга бўлинади:

- 1.Накд пуллик операциялар;
- 2.Накд пулсиз операциялар (накд пулсиз, пластик виза ва карточкалар асосида амалга оширилади).

Фаолият юритувчи хўжалик субъектлари фаолият юритишдаги турлича ва бошқа тармоқдаги ёки бошқа жойдаги хўжалик субъектлари билан амалга ошириладиган хўжалик операциялари куйидагича туркумланishi мумкин.

1. Тъминот ва хизмат кўрсатниш хўжалик субъектлари билан хўжалик операциялари;

2. Тайёрлов ташкилотлари билан бўладиган хўжалик операциялари;

3. Хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқаришни маблағ билан тъминловчи банк муассасалари билан бўладиган операциялар;

4. Маълумки фаолият кўрсатувчи ҳар бир корхон, давлат бюджет орнлари билан соликлар, йигимлар, ажратмалар юзасидан бўладиган операциялар;

5. Бозор иқтисодиёти тамойилларидан бири ҳисобланган аҳолининг ночор қатламларини ижтимоий ҳимоя қилиш юзасидан бўладиган ижтимоий сугурта, табиий сугурта органлари билан бўладиган хўжалик операциялари;

Бунга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил ноябрдаги ижтимоий сугурта хўжалик операцияларини учёти бўйича қарори ишчи ва хизматчи ёки уларга иш берувчи корхона ҳеч қандай иқтисодий таъсир кўрсатмайди, чунки ҳар бир ходимга ҳисобланган иш ҳақининг 1% миқдорида ходимдан ушланадиган даромад солиги давлат бюджетига ўтказилмасдан ходим пенсия ёшига еткунга қадар даврда унга счёт очилиб ҳалқ банкида жамгарма сифатида тўпланиб борилади ва кафолатини давлат органи сифатида белгиланди.

Нақд пулсиз операциялар амалга ошириш тартиб қондаларига мувофиқ қуиддаги шаклларга бўлинади:

1. Акцип; 2. Аккредитив; 3. Махсус счётлар.

Акцип операциялар – бу буортмачилар, тъминотчилар билан бўладиган товар-пул муносабатларида, иш хизмат цуп муносабатларида ихтиёрийлик асосида шартнома шартларига мувофиқ равишда амалга оширилади. Бунда тўлов талабномаси ва тўлов топшириғидан фойдаланади. Тўлов топшириғига банк реестр бланкаси (04016070 ёки 0401002 шаклларда) фойдаланади. Бу хужжатларни тўлов топшириғи сотиб олувчи томонидан ҳисоб рақами очилган банк муассасасига буйруқ сифатида топширилади ва банк 10 кун давомида корхонанинг маблағи бўлса, уни бажариши шарт. Тулов талабномаси товарлар сотиб олган корхонага пулни тўлашни талаб қилувчи хужжатлар сифатида сотилган корхона томонидан унинг ҳисоб рақами очилган банк муассасасига 4 нусха ёки электрон ахборот топшириғи сифатида амалга оширилади. Хужжатларни олган банк эса харидорнинг счёти жойлашган банкка топшириқ беради ва ижросини тъминлайди. Бордию, зътиrozлар бўлса, сотиб олинган корхона 72 соат мобайнида ўзини ҳисоб рақами очилган банкга хужжат тақдим қиласди бўлар одатда инкасса дейилади. Фаолият кўрсатувчи барча хўжалик субъектлари якка тартибда ҳеч қачон ишни

давом эттира олмайди, чунки барча хўжалик субъектлари халқ хўжалигини бир тармоғида улар билан боғланган ҳолда олди-сотди муаммоларини амалга оширган ҳолдагина фаолият кўрсата олади. Фаолият кўрсатиши учун қўйидаги хўжалик субъектлари иқтисодий мулкий муносабатларни амалга оширишлари зарур.

1. Таълимот ташкилотлари, жумладан агрохимия корхоналари нефть маҳсулотлари корхоналари, транспорт корхоналари ва бошқалар;
2. Хизмат кўрсатувчи корхоналар, жумладан илмий тадқиқот муассасалари, МТП, ўсимлик ва ҳайвонларни ҳимоя қилиш корхоналари, сув етказибетказиб берувчи муассасалар, газ энергия бўйича хизмат кўрсатувчи хўжалик субъектлари;
3. Жамият ва давлат манфаатлари юзасидан фермер хўжаликлари ўз бурчларини бажаришлари учун давлат буюртмачи ташкилотлари билан 2та маҳсулот бўйича пахта ва галла шартномада кўрсатилган, шунингдек ишлаб чиқарган маҳсулотлар юзасидан харидор билан ҳисоб-китоблар;
4. Олинган даромад бўйича давлат бюджети молия органлари, йўл хизмати бўйича ҳисоб-китоблар;
5. Ижтимоий сугурта аҳолини ночор қатламларини ҳимоялаш бўйича ижтимоий сугурта органлари турли ходисалардан мулкни сақлаш бўйича сугурта компаниялари билан алоқада бўлади;
6. Агарда фермер хўжаликлари чет элга маҳсулотларини экспорт қиласиган бўлса божхона ва стандартлаш органлари билан муомилада бўлади;
7. Мамлакатимиздаги пул-кредит тизимини мустаҳкамлаш миллий валютамизни қадрсизланишига қарши кураш бўйича тижорат банки билан алоқада бўладилар.

Шундай қилиб мамлакатдаги фаолият кўрсатаетган 200 мингта яқин фермер хўжаликлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 1994 йилдаги 384-сонли қарори ва ундан кейин 2004 йил Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ишлаб чиқилган шартнома муносабатлари асосида барча ҳисоб-китобларни амалга ошириш лозим. Шу сабабдан фермер хўжаликлари олдидаги энг биринчи вазифа давлат буюртмаси бўйича дон маҳсулотлари ва пахта маҳсулотлари, улар жойлашган бонитет балл гектар шароитларидан келиб чиқсан ҳолда мажбурий равишда пахтанинг 60 % шартнома баҳосида, қолган қисми келишилган баҳоларда, дон маҳсулотларининг 50 % миқдордаги қисмини қатъий баҳоларда сотадилар. Ўзбекистон Республикасининг 2004 йил Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ ушбу маҳсулотларни етказиб бериш учун банк судаларидан фойдаланиши лозим суданинг йиллик фоизи 3-5% га тенг қилиб белгилаб қўйилган. Бун-

дан ташқарған тайёрлов ташкилотлари билан тузилган шартномаларга мувофиқ етиштирилган маҳсулотлар 40% технология жараёнлари амалга оширишга қараб Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Молия Вазирлиги ёнидаги ташкил қилинган жамгарма фонд ҳисобидан вақтингчалик маблағларга эга бўлишлари шартномада кўрсатилиб, хўжаликлар шу асосда иш олиб бориши лозим. Шундай қилиб буюртма бўйича шартномаларни бажариш ҳақида асосида маълумотларга эга бўлиш учун харидор билан бўладиган хўжаликларда шартномаларнинг ҳар биря алоҳида аналитик счёт очилиб уларниң шартномаларнинг ҳар бир шарти бўйича ҳисоб-китоблар доимий узлуксиз олиб бориши, бу маълумотларни ўз вақтида етказиб бериш энг мухим вазифа ҳисобланади.

Давлат бюджети органлари билан ҳисоб-китоблар:

1.Солиқ бўйича тўловлар эса ягона ер солиги;

2.Ходимларнинг меҳнат ҳақидан олинадиган даромад солиқлари, пенсия фондига мажбурий ажратмалар, йўл фондига даромаддан 1,5% мажбурий тўлов. Бу хўжаликлар счёт режасидаги счёт № 6800 бюджетига тўлов ва тўланган аванслар № 4510, № 4520 счётларда акс эттирилади.

1.Аванслар, 2.Охирги ҳисоб хужоатлари

Дебет томонидан тўланган маблағлар, кредит томонида эса ҳисобланган суммалар акс эттирилади. Фермер хўжаликларда ўзларининг харажатларини мамлакатда фаолият кўрсатаётган 36 хил турдаги тижорат банкларда ҳисобларни очиб нақд пулсиз операцияларни амалга оширади. Фермер хўжалигининг бўш маблағлардан фойдалангани учун банклар билан % тўлаш юзасидан улар билаи шартномалар тузилади. Фермер хўжаликлири бугунги кундаги амал қилаётган меъёрий хужоатларга мувофиқ мамлакат ичкарисидаги заруриятга қараб бир нечта банкларда олиб борувчи ҳисоб рақамларни очадилар. Бундан ташқари фермер хўжаликлири чет эл банкларда ўзларининг ҳисоб рақамини очиши мумкин.

Маълумки, қишлоқ хўжалик корхоналарда ишлаб чиқариш даври, иш даври төнг эмас, шу сабабли улар мавсумий айланма маблағта ҳамда банк кредитларига муҳтожлик сезадилар. Кредитнинг моҳияти деганда фермер хўжаликларнинг ишлаб чиқариши ривожлантириш учун сарфлаш асосида пулни қайтариб олиш моҳиятини ташкил қиласди. Уни ишлатган фермер хўжаликлири ҳам фойда олади. Бунинг қисқа муддатли кредитлар счёт № 6800 «Узок муддатли банк кредитлари» счётларда акс эттирилади. Бу счётлар балансга нисбатан пассив кредит томонда саль-

доси олинган кредит суммаси хотима салъдоси акс эттирилади. Банк кредитлари қуйидаги 4та принципга мувофиқ берилади:

1. Кредит олиш учун моддий база бўлиши шарт;
2. Кредит фақат аниқ мақсадлар учун берилади;
3. Кредит белгиланган муддатларда албатта қайтарилиши лозим;
4. Фойдаланган кредит суммаси % тўланади;

Банк кредитларни 3 хил муддатга беради: 1.Кисқа муддатли кредит 1 йилгача; 2.Узок муддатли кредит 20 йилгача; 3.Ўрта муддатли кредит 3 ойдан 3 йилгача;

Кисқа ва узоқ муддатли кредитлар фермер хўжаликларининг молиявий объектив сабабларга мувофиқ қайтариш имконияти бўлса «протерево» яъни муддати узатилади.

Республикамизда ташқи ва ички мулкий ҳамда бошқа муносабатлар бўйича ҳисоб-китоб операциялари, хўжалик субъектлари ўргасидаги ишлар Вазирлар Мажкамасининг шартнома муносабатларини тартибга солиш бўйича амалларни тартибга солиниб, хўжалик субъектлари ўз фаолиятларини юритмоқдалар. Амал қилаётган Молия вазирлиги томонидан тавсия қилинган ЎзРБХМС-21 да белгиланган счёtlар режасига мос равишда бундай ҳисоб-китоблар бўлим-IV «Маблағларни олиш бўйича жорий қисм» деб аталиб, унда ўзаро муносабатлардаги аванс (бўнак) ҳисоб-китоблари, яъни счёт № 4010-4020 – «Олинниши лозим пул ва векселлар», счёт № 4100 - «Хўжаликда шароитлашган ички бўлинмалар, қарам, ажралнб чиқсан хўжаликлар» (4110-4120), счёт № 4200 - «Ходимларга берилган бўнаклар» (4210-4230, 4290), счёт № 4300 - «Мол етказиб берувчи ва пудратчи хўжаликларга аванс (бўнак)», счёт № 4400 - «Бюджетга тўловлар бўйича ўтказилган бўнаклар» (4410), счёт № 4500 - «Давлатнинг мақсадли фондларига сутурта бўйича бўнаклар» (4510-4520) ҳисоб-китоб операциялар ҳисоби юритилади.

Бўлардан ташқари счёт № 4600 - «Устав капитали фондига бадаллар бўйича таъсисчилар қарзи ҳисоби» (4610), ниҳоят счёт № 4700 - «Ходимнинг турли операциялар бўйича қарзи ҳисоби» (4710-4790), счёт № 4800 - «Турли дебиторларнинг қарзлари ҳисоби» (4810-4890), счёт № 4900 - «Даргумон қарзлар бўйича захира ҳисоби» счёtlари киритилган.

Счёtlар режасининг «Мажбуриятлар» - Ш қисмда эса 6-бўлим «Жорий мажбуриятлар»га бир нечта:

Счёт № 6000 - «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счёtlар» (6010-6020), счёт № 6100 - «Алоҳида бўлинмалар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган счёtlар» (6110-6120), счёт № 6200, - «Муддати узайтирилган муносабатлар ҳисоби счёtlари»(6210-6250), счёт № 6300- «Олинган бўнаклар ҳисоби счёт-

лари» (№ 6310-6320,6390), счёт № 6400, - «Бюджетта тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби счёtlари»(6410), счёт № 6500, - «Сутурта ва давлат мақсадли фондларига тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби счёtlари» (6510-6520), счёт № 6600, - «Таъсисчиларга бўлган қарзлар ҳисоби счёtlари»(6610-6620), счёт № 6700, - «Меҳнат ҳаки бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар ҳисоби счёtlари»(6710-6720), счёт № 6800,»Кисқа муддатли кредитлар ва қарзлар ҳисоби счёtlари» (6810-6840), счёт № 6900, - «Турли кредиторлардан қарзлар ҳисоби счёtlари» (6910-6970,6990) кабилар киритилгандир.

Счёtlар режасининг 7 бўлими «Узоқ муддатли мажбуриятлар»да эса счёт № 7000, - «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўланадиган узоқ муддатли счёtlар» (7010-7020), счёт № 7100, - «Алоҳида бўлинмалар, шўъба ва қарам хўжалик жамиятларига тўланадиган узоқ муддатли қарз» (7110-7120), счёт № 7200, - «Муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятлар ҳисоби счёtlари» (7210-7250, 7290), счёт № 7300, - «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган бўнаклар ҳисоби счёti» (7310), счёт № 7800, - «Узоқ муддатли кредитлар ва қарзлар ҳисоби счёtlари» (7810-7840), счёт № 7900 «Турли кредиторларга тўланадиган узоқ муддатли қарзни ҳисоби счёtlари» (7910-7920) кўrsатиб ўтилганлигини алоҳида қайд қилиш лозим. Шундай қилиб баланс таркибидаги ҳисоб-китоб операциялари счёtlар режасида фаолият кўrsатувчи ҳисоб-китобни юритишдан барча мавжуд бўлган 74 та бош счёtnинг 26 таси ўзаро ҳисоб-китобларни олиб бориш учун тавсия қилинган, бу эса 35,3% ни ташкил қиласди, ёки фойдаланиши мўлжалланган 249 суб счёtlарнинг 91 таси ёки 36,4% турлича юридик ва жисмоний шахслар билан ҳисоб-китобларни олиб боришга мўлжалланган.

Бугунги кунда Президентимиз ва хукуматимиз томонидан фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий тадбиркор корхоналарга ҳисоб-китобларни учётини соддалаштириш юзасидан кўйилаётган талабларга фикримизча унчалик мос келмайди деб ҳисоблаймиз.

Шу сабабли, ЎзРБХМС лардаги тавсиясида ҳар бир хўжалик юритувчи субъектлардир учун ишчи бухгалтерия счёtlари режасини тузиб олишини зътиборга олиб ишлаб чиқиши кўrsатиб ўтилган. Бундан ташқари фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес билан шугулланувчи хўжалик субъектлари, жумладан фермер хўжаликларида соддалаштириш мақсадга мувофиқ бўлади, Яна бир сабаби улар мулкдорлар синфини вужудга келтирмоқда, бундай ҳолат ҳисоб-китобларни мулкчилик ҳисси нуқтai назаридан мулкий тегишлилик, узоқ ва кисқа муддатли ҳисобга олиб боришни тақозо киласди деб ўйлаймиз.

Агарда шулар эътиборга олиниб, ҳисоб-китоблар юритилишига тадбик қилинса, бўнак счёtlари (6 та бош счёtlар 15 та субсчёtlардаги) маълумотларни узил-кесил бош ва субсчёtlарни регисторларининг катакларига жойлаштиришни мақсадга мувофиқ бўлади деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек узоқ ва қисқа муддатли мажбуриятларнинг ҳисоб-китобларини ҳам счёtlар учун тайинланган регисторлар колонка (устун хоналарида) bemalol жойлаштириш имкониятини ҳисобга олсан бўлади, чунки молиявий ҳисобот маълумот «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклида персонал компьютерларда жойлантирилиши ҳеч қандай қийинчилик тутдирмайди деб ўйлаймиз. Биз бухгалтерия счёtlарига тайинланган регисторлар шаклини, мазкур счёtlар корреспонденциясига изоҳ бергандан сўнг тавсия сифатида келтирамиз, бу эса ўз навбатида фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналар тартибида хўжалик юритувчи субъектларда ишларни соддалаштириш асосида зарур бошқарув, молия, солиқ ҳисоботларига аниқ, исталган вактда маълумотлар олиш имкониятини беради.

Бунда юқорида кўрсатилган субсчёtlарни эса муддатларини эътиборга олган ҳолда ж.о. 10 да шу жумладан ҳисоб-китоб турларини колонкаларда акс эттиришни тавсия қиласми. Чунки бундай ҳисоб-китоб операцияларини юритиш бошқарувчилар ва молиявий ҳисоботлар учун зарур маълумотларни олиш «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклида персонал компьютерларда ҳеч қандай қийинчилик тутдирмайди, ўз навбатида фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналар учун бухгалтерия ҳисобини соддалаштиришга олиб келади, деб ўйлаймиз. Чунки ҳар бир юридик шахслар учун алоҳида-алоҳида аналитик счёtlар очилик ҳисоб-китоб юритиладиган бўлса, кўплаб субсчёtlар юритишни соддалаштиради.

Фикримизча, юқоридаги меъёрий хужжатларнинг талабларидан келиб чиқиб, ҳисоб-китоб ва кредит операцияларни бухгалтерия ҳисобида, яъни: бошқарув, молиявий, солиқ учётларида фермер хўжаликлари, кичик ва хусусий бизнес тадбиркорлик корхоналарида куйидаги турларга ажратиб, соддалаштириб ҳисобга олиб борища имкониятларни вужудга келтиради:

Тайёрлов жараёни хўжалик операциялар бўйича бўнак ва охирги ҳисоб-китоблар бош ва субсчёtlарда акс эттирувчи счёtlар: материал, хом-ашё, асосий воситаларни сотиб олишни счёт № 4300, - «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнаклар ҳисоби счёtlари» счёт № 4310, - «Т.М.К учун мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга берилган бўнаклар», счёт №4320, - «Узоқ муддатли активлар учун мол етказиб берувчи ва пудратчиларга берилган

бўнаклар», счёт № 4330, - «Бошқа берилган бўнаклар» ҳамда счёт № 4800, - «Турли дебиторларнинг қарзлари ҳисоби счёtlари» таркибидаги счёт № 4810, - «Узоқ муддатли ижара бўйича олинадиган жорий тўловлар», счёт № 4820, - «Қисқа муддатли ижара бўйича олинадиган тўловлар бўйича олинадиган счёtlар» (унинг таркибида фоизлар, дивиденdlар, дъяволар бўйича счёtlар, бошқа дебиторлар счёtlар: № 4830, 4840, 4860, 4890 счёtlари қўшилиб олиб борилади). Счёт № 6000, - «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счёtlар» (6010, 6020), счёт № 6200, - «Муддати узайтирилган мажбуриятлар ҳисоби счёtlари», жумладан № 6210, - «Дисконт (чегирма) кўринишидаги муддати узайтирилган даромадлар», № 6220, - «Мукофот (устама) кўринишидаги муддати узайтирилган даромадлар», № 6230, - «Бошқа муддати узайтирилган даромадлар» счёtlари бўйича фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида, бу хўжалик операцияларини ҳисобга олиш бўйича иккита счёт, яни № 6010, - «Мол етказиб берувчи ва пудратчилар билан қисқа муддатли (жорий) ҳисоб-китоблар» счётини ва № 6020, - «Мол етказиб берувчи ва пудратчилар билан узоқ муддатли» ҳисоб-китоблар счётини юритиш тавсия қилинади.

Мол етказиб берувчи ва пудратчилар билан қисқа муддатли ҳисоб-китоб операциялари бўйича счёtlар корреспонденцияси

Т/р	Ёзувларнинг мазмуни 2	дебет	кредит
		3	4
1.	Моддий товар қийматликларни (МТК) олиш учун қисқа муддатли аванс (бўнак) ўтказилса (шартномага мувофик)	6010	5100, 5200, 5500
2.	Моддий товар қийматликларни олиш учун узоқ муддатли бўнаклар ўтказилса	6020	5100, 5200, 5500
3.	Моддий товар бойликлар олинса пудрат бўйича: а) капитал сарфларга ишлар бажарилгандари учун ҳисобланаса; б) жорий йил ишлари учун ҳисобланаса	0700, 1000, 1100, 0800 2000, 2300, 2500, 2700	6010, 6020 6010, 6020
4.	Моддий товар бойликларга эътироz билдирилса	6010, 6020	0700, 0800, 1000, 1100, 2700

1	2	3	4
5.	Пудрат усулида бажарылган ишлар учун эътироэлар билдирилса: а) жорий йил учун	6010	2000, 2300, 2500, 2700
	б) узоқ муддатли бўлса	6020	2000, 2300, 2500, 2700
6.	Олдинги ўтказилган аванс ҳисобга олиниб, ушланса	6020, 6010	6010, 6020
7.	Мол етказиб берувчи ва пудрат ташкилотларига эътиroz билдирилган, аммо ечими бўлмасдан харажатта чиқарилса	9430	6010, 6020
8.	Агарда уларга берилган аванс (бўнек) қисқа муддатли бўлиб, узоқ муддатли авансга ўтказилса	6020	6010
9.	Мол етказиб берувчиларга ва пудратчиларга кредит ҳисобидан пул ўтказилса: а) қисқа муддатли банк кредити б) узоқ муддатли банк кредити	6010, 6020 6010, 6020	6800 7800

Мазкур счёtlар бўйича аналитик счёtlари ҳар бир юридик ва жисмоний шахслар «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклдаги регисторларда шартнома шартларига мос равишда унинг колонка ва устунларда ҳисобга персонал компьютерларда ҳисобга олиб борилади, бошқарув учёти, молиявий учёт ва солиқ учёти талабларига жавоб берадиган маълумотларни истаган даврда, хатто соатда олиш имкониятини беради.

Счёtning «Бухгалтерия -1:С (корхона)» – корхона регистри

№	Проводка Хўжжат номи №, вақти	Ёзувларнинг мазмани	Дебет суммалар				Кредит суммалар			
			жами	шу жумладан шартлар бўйича	жами	шу жумладан шартлар бўйича	жами	шу жумладан шартлар бўйича	жами	шу жумладан шартлар бўйича
		Шартнома бўйича режа: Сальдо ҳисобот даврида операциялар								

Регистр № 3 (1-вариант)

Молия инвестиция (сармоя)ни ҳисобга олиш қайдномасы

Кимматбах о қорозлар	Хисобот даври бошига қолдик	Кимматбахо қорозларнинг ҳаракати										Хисбот даври охирига қолдик
		Счёт №			Счёт №			«Реализация» счёт кредитидан				
		сөнн	суммаси	вакти	сөнн	Сотиб олиш қиймати	вакти	сөнн	Сотиб олиш қиймати	вакти	сөнн	Сотиб олиш қиймати
Акция												
Облигация												
Пай гувоҳ- номаси												
Бошқалар												

Регистр № 5 (2-вариант)

**Мол етказиб берувчилик билан ҳисоб-китобларни
ҳисобга олиш қайдномаси**

Счёт №

200 йил ойи учун

Мол етказиб берув- чи	Хисо- бот бошига тўлан- маган қолдик	Кирим қи- линмаган хужжат номи ва ТМБ номлари	Счётнинг кредитидан дебетига			Кредит счётлардан дебетланган оборот суммалари						Хисобот охирига тўланмай қолган қолдик	
			№	№	жами	№	№	жами	вақти	сумма	вақти	сумма	

Регист № 11 (3-вариант)
Харидор ва буюртмачилар билан ҳисоб-китобларни
ҳисобга олиш қайдномаси

Фак- тура акт	Хари- дор ёки бу- юрг- мачи	Ҳисо- бст бошинга реализа- ция счётида қолдик	Сотилган маҳсулот ҳожми		Реализация счётининг кредитидан		Келиб тушган пул				Реали- зация қилин- ган қиймат
			ҳақи- қий тан- нарх	сотиш қийматин KK со- лигисиз	қий- мати KKСиз	KKС	тўлов топшириги		алоқа	счёти	
							№	вакти	сумма		

Харидорлар ва буюртмачилар билан бўладиган ҳисоб-китоб операциялари ҳам худди юқоридаги сингари қуидаги счёtlарда фермер хўжалиги, кичик ва хусусий бизнес корхоналарда ҳисоб-китобларни акс эттиришни, корхона ҳисоб счётида кўрсатилиб бажарилиши мумкин.

Счёт № 4000 – «Олинадиган счёtlар ҳисоби» таркибидаги, № 4010, - «Харидорлар ва буюртмачилар билан олинадиган счёtlар», № 4020, - «Олинган векселлар жорий қисми», счёт № 6200, - «Олинган бўнаклар ҳисоби счёти» таркибидаги № 6310, - «Харидорлар ва буюртмачилардан олинган бўнаклар», счёт № 6900, - «Турли кредиторлардан қарзлар ҳисоби счёtlари» таркибидаги, № 6940, - «Кафолат буйича қарз», № 6960, - «Даъволар буйича тўланадиган счёtlар», счёт № 7300, - «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган бўнаклар счёти» таркибидаги № 7310, - «Харидорлар ва буюртмачилардан олинадиган бўнаклар», счёт № 7900, - «Турли кредиторларга тўланадиган узоқ муддатли қарзлар ҳисоби счёtlари» таркибидаги № 7920, - «Турли кредиторларга тўланадиган бошқа узоқ муддатли қарзлар».

ЎзРБХМС-1 га ва фермер хўжалиги ҳисоб сиёсатига мувоғик, мазкур счёtlарни бирлаштириб муддатларига қараб икки турга бўлиб: 1) 4000, - «Харидорлар ва буюртмачилар билан қисқа муддатли ҳисоб-китоблар счётида, 2) счёт № 7300, - «Турли дебитор ва кредиторлар билан бўладиган узоқ муддатли ҳисоб-китоблар счётида» акс эттиришни тавсия қиласиз.

Шундай қилиб иккита счётда: № 4010, - «Харидорлар ва буюртмачилар бўладиган қисқа муддатли ҳисоб-китоблар» ва счёт № 4020, - «Харидорлар ва буюртмачилар билан (шартномага мувоғик) узоқ муддатли ҳисоб-ки-

тоблар счётида» акс эттириш мақсадға мувофиқ бўлади, деб тавсия қиламиш.

Аналитик счёtlари ҳар бир харидор ва буюртмачига алоҳида алоҳида очилади. Бундай ҳисоб-китоблар учёти ҳам юқорида мол етказиб берувчи ва пудратчилар билан ҳисоб-китоб счёtlарини юритиладиган ж.о. № 10 да сингари бўлиши мақсадға мувофиқ амалга оширилишини тавсия қиламиш.

Счёtlарнинг корреспонденцияси қуйидагича бўлади

Т/р	Ёзувларнинг мазмани ва айrim хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Махсулот, иш ва хизматлар кўrsatilish	4010, 4020	9010, 9030
2.	Асосий воситалар бўйича хизмат kўrsatilsa	4010, 4020	9210, 9220
3.	Пул келиб тушса	5110, 5530	4010, 4020
4.	Хўжалик операциялари бўйича даъво ва зътиroz билдирилса	4810	4010, 4020
5.	Кимматбако қоғозлар аванс (бўнак) ҳисобига олинса	6310	4010, 4020
6.	Бу операциялар бўйича қарзлар харажатга чиқарилса	9430	4010, 4020
7.	Бу операциялар бўйича қошли-майдиган қарзлар резервлар счётидан қопланиса	4910	4010, 4020
8.	Қисқа муддатли операциялар бўйича қарздорлик узоқ муддатли турига кўчирилса ёки, Тескари қисқа муддатлиси узоқ муддатлига кўчирилса	4010 4020	4020 4010
9.	Харидор ва буюртмачилардан аванс бўнак олинса	5110, 5530	4010, 4020

Ушбу счёtlар корреспонденцияси бўйича бўнаклар (аванс) счётини дебет ва кредит бўйича ҳисоб-китоблар ўз-ўзидан тартибга тушиб кетади, бунинг оқибатида бир нечта проводкаларга ҳамда очиладиган суб-счёtlар, аналитик счёtlарнинг учётда қисқаришига олиб келади, ошикча ташвишларга ҳожат қолмайди, деб ҳисоблаймиз.

Фермер хўжаликлари, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида давлат бюджетига тўлов ва мажбуриятларни ҳисоблаш, бўнакларни ўз вақтида ўтказиб туриш, ҳисбот даврининг охирига тўла ҳисоб-китобларни тўлаш каби масалалар бухгалтерия ҳисобининг марказий масалаларидан ҳисобланади.

Бундай ҳисоб-китоб операциялари икки хил бўлиб:

- 1) Солиқ ва йигимлар буйича хўжалик операциялари;
- 2) Давлатнинг мақсадли фондларига ажратма ва мажбурий тўловлардан иборат бўлади.

Давлат бюджетига тўловлар (иккитаси ҳам) тавсия қилинган бухгалтерия счётлар режасида бир неча счётларда акс эттирилиши баён қилинганини ҳисобга олиб, энди фермер хўжаликларда, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида акс эттирилиши ҳақида фикр юритамиз. Бундай корхоналар кичик ҳажмда эканлигини ҳисобга счётларни соддлашган бир счётда ва унга тайинланган регистрларда олиб боришни, яъни бўнак ва ҳисбот даврининг охирига бита счётда, жумладан счёт № 4400, - «Бюджетта бунклар тўловлари ҳисоби» счёт таркибидаги счёт. № 4410, - «Бюджетта солиқлар ва йигимлар ҳисоби буйича бўнак тўловлари турлари буйича» ҳамда счёт № 6200, - «Муддати узайтирилган мажбуриятлар ҳисоби» счёти таркибидаги счёт № 6240, - «Солиқлар ва мажбурий тўловлар буйича муддати узайтирилган мажбуриятлар», счёт № 6250, - «Вақтлар буйича фарқи билан муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги буйича мажбуриятлар» ҳамда счёт № 6400 - «Бюджетта тўловлар буйича қарздорлик (тўлов турлари буйича) счёtlар» таркибидаги счёт № 6410, - «Бюджетта тўловлар буйича қарздорлик (тўлов турлари буйича)» счёtnи ЎзРБХМС-1 га мувофиқ равишда счёт № 6410, - «Давлат бюджетига ҳисоб-китоблар» деган счётда, аналитик счёtlарни очиш қоидасидан фойдаланиб, муддати узайтирилганлик тушунчаларини эса «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шакли буйича регистрларнинг устун ва қаторларида ҳам ҳисобга олиб борилишини тавсия қилган бўлур эдик. Бу эса ўз наъбатида маълумотларни бир жойда тўпланишига, тезкорлик асосида олиб борилишини таъминлаган бўлур эди.

Счёт № 6410- «Давлат бюджетига ҳисоб-китоб операцияларини ҳисоби» счётининг корреспонденциясининг қуидагича бухгалтерия проводкаларида умумий қоидаларини бузмаган ҳолда акс эттирилишини таъминлайди.

Т/р	Езувларнинг мазмунни ва айрим хужжатлар	Счёtlar алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Мол етказиб берувчилардан олинган ТМК учун ККС солигини ҳисоблаш	6410	6010,6120,6990
2.	Харидор ва буортмачилар ККС солиги ҳисобланса	6410	6410
3.	Бир вақтда мажбуриятлар сифатида (бўнак счёти бўлмаганилиги сабабли)	6410	6410
4.	Пули ўтказилса	6410	5110
5.	Бюджетга солиқлар ҳисобланса	9430, 4010, 6610	6410
6.	Фойдалан солиқ ҳисобланса	9810, 9890	6410
7.	Ходимлар, жисмоний шахслардан солиқ ушланса	6710	6410
8.	Ҳисобланган дивиденда солиқ ҳисобланса	6610	6410
9.	Пуллари ўтказиб берилса	6410	5110
10.	Солиқлардан бир қисми қайтарилса	5100	6710

Аналитик счёtlari солиқлар ва тўлов ҳисобланиши турларига қараб очилиши, ўзаро ҳисоб-китоб операцияларни ҳисобга олувчи регистор ж.о. 10 да очишни тавсия қиласиз.

Сугурта ва давлат мақсадли фондларига тўловлар буйича қарздорлик ҳисоб-китоб операциялари буйича ҳисоб-китобларнинг ҳисобини юритиши ҳам энг муҳим долзарб масалалардан бири ҳисобланади, чунки бу маблаглар бюджет параметрларида қонунда зикр қилинганлиги сабабли, булар бюджет маблагларига тенглаштирилган маблаглардир.

Узбекистон Республикаси молия вазирлиги томонидан тавсия қилинган ЎзРБХМС-21 да ҳисоб-китобларни акс эттириш учун барча фаолият юритувчи хўжалик субъектларига каби умумий тартибда счёт № 4500, - «Давлат мақсадли фондларига ва сугурта буйича бўнак ҳисоби счёtlari» таркибидаги счёт № 4510, - «Сугурта буйича бўнак тўловлари» ва счёт № 4520, - «Давлат мақсадли фондларига бўнак тўловлари», счёт № 6500, - «Сугурта ва давлат мақсадли фондларига тўловлар буйича қарздорлик ҳисоби счёtlari» таркибидаги счёт № 6510, - «Сугурта буйича тўловлар», счёт № 6520, - «Давлат мақсадли фондларга тўловлар» 4та счёtlarda акс эттириш тавсия қилинган, аммо ички ва ташқи меъёрий хужжатларга мувофиқ корхона ўз ҳисоб сиёсатида зарур счёtlарни белгилаб олиб юритиши кўрсатилган. Юқорида кўрсатиб ўтилганидек, фермер хўжаликларда, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклида молиявий солиқ

учётида соддалаштирилган учёт юритинда айрим ўзгаришларни кири-тиб ҳисоб-китоб юритилишини ҳисобга олиб куйидаги счётларда акс эт-тиришни тавсия қылған бўлур эдик, жумладан бўнак ва қарздорлик ҳисоб-китоб операцияларини счёт № 6510, - «Сугурта буйича ҳисоб-ки-тоб операциялар» счётида акс эттириш мумкин бўлади, худи шундай тартибда давлат мақсадли фондларга (йўл солиги, пенсия-тъминот фонди, ижтимоий сугурта жамғармаси мактабларни ривожлантириш фонди, ободонлаштириш фонди, ёшлар спорт жамғармаси) фондларни ҳам бита счётда, яъни «Давлат мақсадли фондлар буйича ҳисоб-китоб операциялари» счётида акс эттириш мумкин бўлади.

Бунда счётнинг кредит томонида меъёрий хужжатларга мувофиқ ҳисобланган суммалар, дебет томонида эса тўланган аванс, ҳисобот даври учун ўтказилган пул маблағлари ва рухсат қилинган, ҳисобга ўтадиган чиқимлар акс эттирилади. Бунда аналитик счёtlар ҳар бир турига алоҳида-алоҳида очилади.

Счётнинг корреспонденцияси қуйидагича

Т/р	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим хужжатлар	Счётлар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Давлат мақсадли фонд ва жамғармаларга амалдаги ички ва ташқи меъёрий хужжатларга мувофиқ ҳисоблансанса	Харажат счётлари	6510, 6520
2.	Корхонада ишиётган ходимлар ҳисобидан ҳисобланган суммага «меҳнат ҳақи тўлаш қайдномаси»	6710	6510, 6520
3.	Ҳисобланган сумма ва бўнаклар тўлансанса	6510, 6520	5110, 5530, 5210

Мақсадли фонд ва жамғармалар турларига аналитик счёtlар очи-лиши мўлжалланади.

Ҳисоб-китоб операциялар учётида мамлакатимизда, жумладан агроса-ноат мажмуйи корхоналарида турлича мулк шаклларига асосланган: хусу-сий, аралащ, давлат, таъсисчилар улуш мулкаларига асосланган хўжалик субъектлари фаолият кўрсатмоқдалар. Бу эса ўз навбатида таъсисчилар билан ҳисоб-китоб операциялари руйхатидан ўтиб ишламоқдалар.

Амалдаги счёт режаси, ЎзРБХМС-21 да счёт № 4600, - «Устав капитали (фонди)га бадаллар буйича тасисчилар қарзи ҳисоби счётида» ва счёт № 4800, - «Турли дебиторларнинг қарzlари ҳисоби счётнинг тарки-бидаги олинадиган, бериладиган дивиденdlар буйича счёти»да счёт № 6600, - «Таъсисчиларга қарzlар ҳисоби счёtlари» таркибидаги счёт №

6610, - «Тўланадиган дивидендлар» счёт № 6620, - «Чиқиб кетаётган таъсисчиларга уларнинг улуши буйича қарзлар» счёtlарида олиб бориш тавсия қилинган. Аммо фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида уларни бита счётга бирлаштириб, битта бухгалтерия счёtlарига тайинланган регистрда олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади, деб ўйлаб, «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклидаги бита регистрда акс эттириш имконияти мавжуддир. Шу сабабларни эътиборга олиб, бундай корхоналар бита счёtnи юритиш қондасини, ўзининг «Хисоб сиёсати» ЎзРБҲМС-1 мувофиқ кўрсатиб, счёт № 6600, - «Таъсисчилар билан ҳисоб-китоб операциялар ҳисоб-китоб операция счёти» деб унинг таркибида учта субъектларни юритишни тавсия қилган бўлур эдик:

а) Ёзилган таъсис шартномасига мувофиқ ҳисоб-китобларни счёт № 6610, - «Таъсисчилар билан улушлар буйича ҳисоб-китоб операциялар счётида»;

б) Таъсисчиларга ҳисобланган ва тўланган дивидендларни ҳисобга олиб бориш учун счёт № 6620, - «Таъсисчилар билан дивиденд буйич ҳисоб-китоб счётини юритишни тавсия қилган булур эдик. Бунда аналитик счёtlари ҳар бир таъсисчига очилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай ҳисоб-китоблар ҳам ж.о. № 10 «Бухгалтерия-1:С (корхона)» регистрида акс эттирилиши жуда қулайлик туғдиради.

Турли дебитор ва кредиторлар билан ҳисоб-китоб операциялар учётини юритиш ҳам ката аҳамиятга эгадир. Тавсия қилинган счёtlар режасида бундай ҳисоб-китобларни олиб бориш счёт № 4800, - «Турли дебиторниң қарзлар ҳисоби счёtnинг таркибидаги счёт № 4810-4890 счёtlарида ва счёт № 6900, - «Турли кредиторлардан қарзлар ҳисоби счёtlари» таркибидаги (6910-6990) счёtlарида, шунингдек «узоқ муддатли қарзни ҳисоби счёtlари» таркибидаги (7910-7920) счёtlarda акс эттириш тавсия қилинган. Бизниг фикримизча бу счёtlардаги акс эттирилиши мўлжалланган хўжалик операцияларини счёт № 4800, - «Турли дебитор ва кредиторлар билан бўладиган ҳисоб-китоблар ҳисоби» счёti таркибида иккита субсчёtlarda, яъни счёт № 4810, - «Турли дебиторлар ва кредиторлар билан қисқа муддатли хўжалик операциялар счёti»да; Счёт № 4820, - «Турли дебитор ва кредиторлар билан узоқ муддатли хўжалик операцияларини ҳисоби» счётида акс эттиришни тавсия қилган булур эдик, бу эса ўз навбатида бухгалтерия ҳисобини юритишни, зарур маълумотларни қийналмай, ўз вақтида олиш имкониятини берган бўлур эди.

Счётынинг корреспонденцияси қуйидагида бўлишини таклиф қиласиз,
счет № 6600- «Таъсисчиларга бўлган қарзлар ҳисоби счёtlари»

№	Ёзувларниң мазмуни ва айrim хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Таъсис шартномасига мувофиқ улуши ёзилган акция, облигациясига ҳисобланса	6610, 6620	8310, 8300
2.	Таъсисчилар томонидан улар берилса	5000, 5100, 5200, 0100, 0600, 5800, 0700, 0800, 1000, 2000, 2300, 2100 ва бонкалар	6610, 6620
3.	Таъсисчиларга дивиденд ҳисобланса	8710	6610, 6620
4.	Дивиденд тўланса	6620	5020, 5530
5.	Таъсисчи бўлишдан воз кечиб чиқса, улуши қатарилса бир вақтда улуш чиқарилса.	6620, 8300, 8310	5010, 5530, 6610
6.	Дивидендга солиқ ҳисобланса	6620	6400

Мазкур счетлар корреспонденцияси қуйидагида бўлиши маъқул:

№	Ёзувларниң мазмуни ва айrim хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Узоқ муддатли ижара ҳақи ҳисобланса	4820, 4810	0920
2.	Кисқа муддатли ижара ҳақи ҳисобланса	4820, 4810	9350
3.	Олинган вексел фойзлари ҳисобланса	4820, 4810	9530
4.	Мужазлардан даромадлар ҳисобланса	4820, 4810	9520
5.	Дивидендлар ҳисобланиб олинидиган бўлса	4820, 4810	9520
6.	Роялти суммасига	4820, 4810	9510
7.	Турли дебиторларга эътиroz билирилса	4820, 4820	0700, 0800
8.	Кисқа муддатли қарзлар ҳисобланса	Харажат счёtlар	1000, 2990, 1510, 4810
9.	Заём, қарзларга фоиз ҳисобланса	9610	4810, 4820
10.	Уларга ҳисобланган суммалар киrim қилинса	5110, 5530	4810, 4820
11.	Т.М.Колинса	Моддий бойлик счёtlари	4810, 4820
12.	Хизмат ва иш бажарилса	2000, 2300, 2500, 2710, 2690, 9720	4810, 4820

Фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналарда экспедиторлик қилувчи, сафар хизматини ўташ, майда харажатлар талаб ҳиладиган ходимлар корхона раҳбарининг буйруги билан ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоб операцияларни амалга оширадилар.

Бундай хўжалик операцияларнинг ҳисобини олиб бориш учун амалдаги счёtlар режасида счёт № 4200, - «Ходимга берилган бўнаклар ҳисоби счёти»нинг № 4220, - «Хизмат сафарлари учун берилган бўнаклар», № 4290, - «Ходимларга берилган бошқа бўнаклар». Счёт № 6900, - «Турли кредиторлардан қарзлар счёtlари» таркибидаги счёт № 6970, - «Ҳисобдор шахслардан қарз» кабиларда акс эттириш белгиланган. Фикримизча «Корхонанинг ҳисоб сиёсати» меъёрий хужоатта мувофиқ, бу ҳисоб-китоб операцияларни «ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоблар счёти» деб аталиб унга счёт № 6970, - «ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоблар»да акс эттиришни тавсия қилган булардик.

Унинг дебет томонидн берилган бўнак, берилган пуллар кўrsатилиб, кредит томонида эса ҳисобдор шахслар ҳисботларига мувофиқ бажарган ишларга ҳисобланган суммалар кўrsатилади. Унинг аналитик счёtlари ҳар бир ҳисобдор шахслар буйича очиш тавсия қилинади.

Счёт № 6970, - «Ҳисобдор шахслар билан ҳисоб-китоблар счёти»нинг корреспонденцияси

Т/р	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим зарур хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Ҳисобдор шахсларга бўнак берилса	6970	5010, 5110, 5530
2.	Ҳисобдор шахс бажарган ишлар, олинган моддий товар бойликлар олинса	0100, 0300, 0400, 0600, 0700, 0800, 1000, 2000, 2100, 2300, 2700, 2900, 9400	6970
3.	Охириг ҳисботи қабул қилингач: берилган ошиқча пул ҳисобдордан олинса	5010, 5020	6970

Фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналарда, авансланган капитал (доимий ва ўзгарувчан капитал) ёки бошқача айтсак, асосий ва айланма маблағларга мухтоjлик пайдо бўлган пайтларда қисқа ва узоқ муддатли тижорат банклардан кредит олишлари буйича қонуний база ҳисобланган меъёрий хужжатлар базаси тўла яратилган.

Лайниңса фермер хўжаликларга, кичик ва хусусий бизнес корхоналарига имтиёзли кредитлар берилмоқда. Бундай операция тијорат банклари билан шартнома муносабатлари асосида, қуйидаги уч хил операциялар: қисқа муддатли кредит; ўрта муддатли (1 йилдан 3 йилгача); узок муддатли кредитлар буйича ҳисоб-китоблар амалга оширилиб келинади. Счёт № 6810, - «Қисқа муддатли кредитлар» счётида акс эттирилади; счёт № 7810, - «Узок муддатли банк кредитлари счёtlари»да олиб борилади.

Мазкур счёtlар балансга нисбатан пассив бўлиб, уларнинг кредит томонида олинган кредитлар, дебет томонида эса кредитларнинг кайтарилиши акс эттирилади.

Аналитик счёtlари кредит турларига ж.о.№4 да олиб борилади.

Счёт № 6810, - «Банкнинг қисқа муддатли кредитлар ҳисоби счёти»нинг корреспонденцияси

Т/р	Езувларнинг мазмуни ва айrim зарур хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Қисқа муддатли кредит олинса	5110, 5530	6810
2.	Т.М.К. ларни кредит ҳисобига олинса	1010, 2990	6810
3.	Кредит ҳисобидан мол етказиб берувчи ва пудрат корхоналарга пул кўчирилса	6000	6810
4.	Кредит суммалар кайтаришаса	6810	5110, 5530

Счёт № 7810, - «Узок муддатли банк кредитлари» счётининг корреспонденцияси

Т/р	Езувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1.	Узок муддатли кредит олинди	5110,5530	7810
2.	Узок муддатли кредит ҳисобидан т.м.қ олинса	1010, 2990	
3.	Мол етказиб берувчи ва пудрат ташкилотларига пул кўчирилса	6000	7810
4.	Узок муддатли кредит қайтаришаса	7810	5110, 5530

Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ хўжалиги вазирининг биринчи ўринбосари А.М.Жўраев раҳбарлигига чоп қилинган «Фермерлик фаoliyatining ҳукуқий ва молиявий асослари» (Т. «Университет», 2005) ки-

тобида сугурта ҳақида оддий ва оммабоп, тушунарли, барча муаммолар аниқ күрсатылғанлыги сабабли, мазкур китобдан күйида құчирма қилинди. Яңгидан ташкил этилган фермер хұжаликларида дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришни молиявий құллаб-куватлаш белгиланған бўлиб, уларга тавсиф берилган.

Ўз ишини бошловчи фермер хұжаликларига дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантириш мақсадида кредит олиш учун давлат рўйхатидан утказилғандан кейин б ой ичидә тегишли буортманомалар билан ўзларига хизмат қилувчи банкларга мурожаат қилишлари лозим.

Бюджетдан ташқари жамғармалар кредит линияларидан олинган дастлабки (бошланғич) сармоя фермер хұжаликларининг фаолиятини бошлаш учун айланма маблагларни шакллантиришга, инвестиция лойихаларининг техник-иқтисодий асослашини ишлаб чиқишига, асбоб ускуналар сотиб олишга йўналтирилиши мумкин.

Дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантириш учун бериладиган кредитларнинг йилик устама фоизи имтиёзли бўлиб, у Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 1/6 қисми миқдорида белгиланған. Дастлабки (бошланғич) сармоя учун кредит фермер хұжаликларига 3 йилгача бўлган муддатга, энг кам ойлик иш ҳақининг 300 баравари миқдоригача, фоизлар тўлашни 12 ойгача кечиктириш ва асосий қарзни кредит олингандан сўнг 18-24 ой ўтгач қайтарищни бошлаш шартларида берилади.

Дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантириш учун кредитлар Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тасдиқланган ва Адлия вазирлигига рўйхатга олинган тартиблар асосида ажратилади.

Кредитлар ва уларнинг фоизларини қайтариш кредит шартномасининг ажралмас қисми бўлиб, ҳисобланған кредитни қайтариш жадвали асосида амалга оширилади.

Банк бўлимлари томонидан кредит ажратилган кундан бошлаб фоиз тўловлар ҳисоблаб борилади. Қайтариш жадвалига асосан ҳисобланған фоизлар имтиёзли давр тутагандан сўнг мижоз томонидан тўлиқ тўлаб берилиши талаб этилади. Тижорат банклари кредит линияси ҳисобидан дастлабки (бошланғич) сармояни шакллантиришга берилган кредитлар суммасига ҳисобланған фоизларини кредит линияси очилган кундан бошлаб 12 ой муддат ўтгандан кейин тўлашни бошлайди.

Фермер хұжаликлари фаолиятини кредитлаш тартиби

Тижорат банклари фермер хұжаликларига Ўзбекистон Республикаси Маркази банки томонидан тасдиқланган ва Адлия вазирлиги томонидан 2000 йил 7 марта рўйхатга олинган 907-сон тартибга асосан кредит беришни амалга оширадилар.

Мазкур тартиб асосида фермер хўжаликларига, шунингдек юридик шахс мақомига эга дехқон хўжаликлариға қишлоқ хўжалигини ишлаб чиқаришни ташкил этиш, айланма маблағларни тўлдириш учун 2 йилдан кам бўлмаган, қайтариш муддати узайтирилишини ҳисобга олганда 30 ойдан ошмаган муддатта;

фермер ва дехқон хўжаликлари қишлоқ хўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган, уз айланма маблағларини тўлдириш учун, уни қайтариш муддатини узайтирилишини ҳисобга олган ҳолда, 12 ойгача;

шунингдек, инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш учун қайтариш муддатини узайтирилишини ҳисобга олган ҳолда, 5 йилгача муддатта кредит берилиши мумкин.

Зарар кўриб ишловчи, иоликвид балансга эга фермер хўжаликларига кредит берилмайди.

Кредит олиш учун фермер банкка куйидаги ҳужжатларни тақдим этиши лозим:

1. Кредит буюртманомаси (ариза);

2. Пул оқими таҳлили мажбурий тарзда кўрсатилган бизнес-режа;

3. Охирги ҳисобот санасига давлат солиқ хизматининг маҳаллий (туман) идораси томонидан тасдиқланган бухгалтерия баланси (1-шакл), дебиторлик ва кредиторлик қарзи ҳақидаги маълумотнома (2а-шакл), шунингдек, 90 кундан ортиқ муддатдаги қарздорликнинг солиштириш далолатиомалари, молиявий натижалари ҳақида ҳисобот (2-шакл).

4. Таъминот турларидан бири:

- мулк ёки қимматли қоғозлар гарови;

- банк ёки сугурта ташкилоти кафолати;

- учинчи шахс кафиллиги;

- сугурта компаниясининг қарз олувчининг кредитни қайтара олмаслик хатарини сугурта қилингани тўгрисидаги сугурта полиси.

Кредит олиш учун гаровга қўйилаётган мол-мулк банк ходимлари томонидан баҳоланиб, мижоз билан банк ўртасида гаров шартномаси тузилади. Тузилган гаров шартномаси асосида гаровга олинган мулк қийматининг 80 фоиз микдорида кредит ажратилиши мумкин.

Кредит таъминотига учинчи шахс кафиллиги тақдим этилганда кафилнинг қониқарли молиявий ҳолатини тасдиқловчи аудиторлик ташкилоти хуносаси тақдим этилиши керак.

Шунингдек кафил ташкилот томонидан кафиллик шартномасининг расмийлаштирилиши талаб этилади.

Тижорат банкларининг имтиёзли кредитлаш фондидан бериладиган кредитларининг йиллик фоиз ставкалари Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкасининг 50 фоизи микдорида белгиланади (масалан, 2004 йилда 9 фоиз).

Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларининг ер участкасини ижарага олиш хукуқини гаровга олган ҳолда кредитлаш тартиби

Фермер хўжаликлирида олинадиган кредит учун гаровнинг етиш маслиги улар фаолиятида учрайдиган асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам ушбу масалани ижобий ҳал қилиш мақсадида 2004 йилдан бошлиб фермер хўжаликларининг ер участкасига бўлган ижара хукуқини гаровга қўйган ҳолда тижорат банкларидан кредит олиш тартиби амалиётга жорий этилди.

Амалиётга жорий этилган тартибга асосан ер участкасига бўлган ижара хукуқини гаровга қўйган ҳолда фермер хўжаликлари:

- бевосита қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқишига зарур бўлган айланма маблагларни тўлдириш учун 2 йилдан кам бўлмаган муддатга;
- инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш учун 5 йилгача бўлган муддатга;
- қишлоқ хўжалигига боғлиқ бўлмаган ишлаб чиқариш фаолиятида айланма маблагларни кредит олишлари учун 12 ойдан ортиқ бўлмаган муддатга кредит олишлари мумкин.

Фермер томонидан ер участкасига бўлган ижара хукуқини гаровга қўйиб кредит олиш учун зарурӣ хужжатлар талаб даражасида расмийлаштирилиб тижорат банкига топширилгандан кейин 10 иш куни мобайнида кўриб чиқилади ва ижобий ёки салбий хулоса берилади.

Агар фермерларниң ижара хукуқи баҳоси сўралаётган кредит суммасига етмаса, етмаган қисмини қоплаш учун боциқа гаров турларидан, масалан суғурта, кафиллик ва шу кабилардан фойдаланиш мумкин.

Бериладиган кредит учун йиллик фоизлар банк билан фермер ўртасида тузиладиган кредит шартномасида кўрсатилади.

Ер участкасини ижарага олиш хукуқини гаровга қўйишни расмийлаштириш тартиби кўйидагича бўлади.

Дастлаб фермер туман ҳокимига ўзи ижарага олган ер участкасига бўлган ижара хукуқини гаровга қўйишга розилик билдиришни сўраб мурожаат қиласи.

Туман ҳокими фермерниң ёзма аризасини уч кун ичидаги кўриб чиқиб ижобий ёки асосланган салбий жавоб беради.

Туман ҳокимининг ёзма розилиги олингандан сўнг туман ер ресурслари хизмати 10 кун давомида фермерниң маблаги ҳисобига ер участкасини суратта олади ва гаровга қўйиладиган қисмини ажратади.

Ер участкасини узоқ муддатли ижарага олиш хукуқини гаровга қўйиш тўгрисидаги шартномада фермерниң ижара хукуқи баҳоси кўрсатилади.

Ижара хукуқининг баҳоси Ўзбекистон Республикаси Марказий банки бошқарувининг 2004 йил 13 марта даги 6/17-сонли қарори билан тасдиқланган «Ер участкасини ижарага олиш хукуқи қийматини баҳолаш тартиби тўғрисида низом»га мувофиқ аниқланади.

Ер участкасини ижарага олиш хукуқини гаровга кўйиш шартномасига туман ер ресурслари хизмати раҳбари тасдиқлаган гаровга кўйилаётган ер участкаси чизмаси ва ижара хукуқини гаровга кўйиш учун ҳокимиятнинг розилиги илова қилинади.

Кредит берган тижоратбанклари кредитдан фойдаланишининг бутун даври мобайнида берилган кредитдан фойдаланиш буйича доимий мониторинг (кузатув) ўтказади ва бунда олинган кредитни мақсадли сарфланаётганилигига эътибор қаратилади.

Берилган кредит бошқа мақсадларда ишлатилаётганилиги аниқланса, банк кредитнинг фойдаланилмай турган қисмини муддатдан олдин қайтариб олиш хукуқига эга.

Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига бўлгуси ҳосилни гаровга олган ҳолда кредит бериш тартиби

Фермер хўжаликларини кредитлашни бозор тамоиллари асосида йўлга кўшиш, уларнинг ишлаб чиқариш учун айланма маблағларга бўлган эҳтиёжини қондириш мақсадида тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига бўлгуси ҳосилни гаровга олган ҳолда кредит бериш тартиби ишлаб чиқилган. Мазкур хужжатнинг амалиётга жорий қилиниши билан фермер хўжаликлирида танлаш имконияти вужудга келади. Эндиликда фермер давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот етиштиришда хоҳласа Молия вазирлиги қошидаги давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳисоб-китоб жамгармаси кредит линиялари ҳисобидан имтиёзли кредит олиш, хоҳласа давлат эҳтиёжлари учун етиштирилаётган ҳосилни гаровга кўйиб тижорат банкидан кредит олиш ёки ҳар иккала манбадан бир вақтнинг ўзида кредит олиш имконига эга бўлди.

Эсда тутиш зарурки, мазкур низомга асосан кредитлар факат давлат эҳтиёжлари учун маҳсулот етиштирувчи фермер хўжаликларига 1,5 йилгача бўлган муддатга, қайтариш муддатини узайтириш хукуқисиз, қишлоқ хўжалиги техникаси, эҳтиёт қисмлар ва асбоб-ускуналар, ЁММ, минерал ўғитлар, ўсимликларни ҳимоя қилиш воситаларини сотиб олиш, хизмат кўрсатувчи ташкилотлар (МТП, муқобил МТП, СФУ ва бошқалар) хизматлари учун тўловларни амалга ошириш, пахта ва ғалла етиштириш билан боғлиқ бўлган бошқа харажатлар учун берилади.

Фермер ўз ҳосилини гаровга қўйиб кредит олиш учун банкка куйидаги хужжатларни тақдим этиши юзим:

- кредит олиш учун ариза;
- тузилган контрактация шартномалариning нусхалари;
- бизнес-режа;
- туман давлат солиқ хизмати томонидан тасдиқланган бухгалтерия баланси (1-шакл), дебитор ва кредиторлик қарзлари тўғрисида маълумотнома (2-а шакл); муддати 90 кундан ўтиб кетган қарздорларнинг солиштирма далолатномалари, молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл); кредитни қайтариш таъминоти (гаров).

Албатта, бу ерда олинадиган ҳосил таъминот сифатида қабул қилинади. Бунда банк ва фермер хўжалиги ўргасида бўлажак ҳосилни гаровга қўйиш шартномаси имзоланади ва мазкур шартномага мувофиқ гаровга қўйилган ҳосилни сотишдан тушган барча пул маблағларни биринчи навбатда берилган кредит ва унга ҳисобланган фоизларни қоплашга йўналтирилади. Шу билан биргалиқда гаровга қўйиладиган ҳосил кредит берувчи банк фойдасига сугурталанган бўлиши шарт. Чунки, табиий офат ёки бошқа сабаблар билан режалаштирилган ҳосил олинмаган тақдирда кредитларнинг қайтарилимаган қисми сугурта компанияси томонидан қоплаб берилади. Бериладиган кредит учун йиллик фоизлар банк билан фермер ўргасида тузиладиган кредит шартномасида кўрсатилади.

Фермер кредит олиш учун барча зарурӣ хужжатларни талаб даражасида расмийлаштириб, банкка топширилгандан сўнг 10 кун муддат ичидан банк фермерга кредит бериш ёки бермаслик тўғрисида ўз хуносини беради.

Банк билан фермер хўжалиги кредит шартномаси имзолангандан сўнг банк фермер хўжалиги учун алоҳида ҳисоб варағи очади ва ундан фермер хўжалигининг тўлов топшириқномалари асосида фақат нақд пулсиз шаклда тўловларни амалга ошириш орқали кредит берилади.

Банк томонидан берилган кредитдан фойдаланишининг бутун даври мобайнида фермер хўжалигининг олинган кредитдан фойдаланилиши бўйича мониторинг (кузатув) олиб борилади. Мониторинг давомида кредитдан самарасиз фойдаланиш ҳолати, хусусан экинлар тўлиқ экилмаслик, агротехник тадбирлар ўз вақтида ва сифатли бажармаслик ҳолатлари ва бунинг натижасида кредитни вақтида қайтармаслик хавфи борлиги аниқланса, кредитлаш дарҳол тўхтатилади ҳамда берилган кредитни фоизлари билан ундириб олиш чора-тадбирлари кўрилади.

Қарз олган фермер хўжалигида етиштирилган ҳосилни сотишдан ҳамда сугурта тўловларидан тушган маблағлар олинган кредит ва унинг фоизларини тўлашга етмаслиги кредит ва унга ҳисобланган фоиз қолдиги

бөлгиланған тартибда фермер хұжалигининг ликвидли мол-мұлқынға қараташ йўли билан ундириб олинади. Тизкорат банклари томонидан фермер хұжаликларига бүлғуси ҳосилни гаровга олган ҳолда кредит беріш тартибини жорий қилиниши фермер хұжаликларини кредитлаш шароитини яхшилаш учун қўйилған дастлабки қадамлардан биридир.

Албатта, бу тартиб келгусида такомиллаштириб борилади, деб умид қиласиз.

Давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган пахта ва ғалла етиштириш харажатларини тизкорат банклари томонидан кредитлаш тартиби тўғрисида

2003 йил ҳосилидан бошлаб тажриба тарикасида давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган пахта ва ғалла етиштириш билан шугулланадиган фермер хұжаликларини ушбу маҳсулотларни етиштириш билан бөглиқ харажатларини молиялаштиришнинг янгича тизимиға ўтила бошланди.

Яъни, фермер хұжаликларига транш усулида маблағ ажратиш тизимидан воз кечила бошланди. Дастреб бу тажриба 4 та, кейинчалик 8 та вилоятда синаб кўрилған бўлса, 2005 йил ҳосилидан бошлаб барча вилоятлардаги фермер хұжаликларига пахта ва ғалла етиштириш учун транш маблағлари ўрнига имтиёзли кредитлар берила бошланди. Бу фермер хұжаликларини маблағ билан таъминлашнинг бозор тамойилларига мос келадиган усулларига ўтишда муҳим қадам бўлди. Пахта ва ғалла етиштириш учун имтиёзли кредитлар ушбу маҳсулотлар учун тузилған контрактация шартномасидаги маҳсулот қийматининг 50 фоизи миқдорида берилади. Кредит миқдорини аниқлаш учун амалдаги харид нархлар асос қилиб олинади. Янги харид нархлар тасдиқлангач эса кредит олувчи фермернинг талабига кўра кредит миқдори қайта ҳисоблаб чиқлади.

Кредитлар фақат куйидаги мақсадлар учун берилиши мумкин:

- иш ҳақи ва унга тегишли ажратмаларни тўлаш учун;
- минерал ўғит ва усимликларни кимёвий ва биологик ҳимоя қилиш воситаларини сотиб олиш учун;
- ёнилғи-мойлаш материаллари сотиб олиш учун;
- МТПлар, муқобил МТПлар ва СФУлар хизматлари учун тўловлар учун;
- олинган уруғлик материаллари тўловлари учун;
- фермер хұжалиги ихтиёридаги техника воситалари учун эҳтиёт қисмлар еотиб олиш учун;
- лизингта олинган техника воситаларининг лизинг ва сутурга тўловлари учун;

- фойдаланилган электр энергияси тўловлари учун;
- плёнка остига пахта экилганда полизтилен плёнкаси сотиб олиш учун;
- ягона ер солиги тўловларига.

Шунингдек, фермер хўжалигига ажратиладиган кредитларнинг 5 фоизи доирасида пахта ва ғалла етиштириш билан бөглиқ бўлган хўжаликнинг бошқа зарурий эҳтиёжлари учун тўловларни амалга ошириш мумкин.

Фермер хўжалигининг бирор бир харажат тури бўйича тўловларга эҳтиёжи бўлмаган ҳолларда ўша харажат тури учун кредитдан фойдаланишдан воз кечиш хуқуқига эга. Бунда тегишли ойда тежаб қолинган кредит фермер хўжалиги томонидан қишлоқ хўжалиги техникаси сотиб олишга, ички хўжалик ирригация ва коллектор-дренаж тармоқларини то-залашга йўналтирилиши мумкин.

Кредитлар ғалла етиштириш учун кўпи билан 12 ой, пахта етиштириш учун эса 18 ой муддатга берилади. Кредитларнинг йиллик фоиз ставкаси 3 фоизни ташкил этади. Авваллари бу миқдор 5 фоиз эди.

Фермер хўжалиги пахта ва ғалла етиштириш бўйича контрактация шартномаси тузгандан кейин ўз банкига кредит олиш учун мурожаат қилади.

Банкка фермер хўжалиги томонидан куйидаги хужокатлар тақдим қилиниши лозим:

- ариза;
- тайёрлов ташкилотлари билан тузилган контрактация шартномаларининг нусхалари;
- бизнес-режа;
- сўнгти ҳисобот даври учун давлат солиқ хизматининг маҳаллий органи томонидан тасдиқланган бухгалтерия баланси; (1-шакл), дебитор кредитор қарздорлик ҳақида маълумотнома (2а-шакл), молиявий натижалар тўғрисида ҳисобот (2-шакл).

Фермерга берилётган имтиёзли кредитнинг қайтариласлик хавфини банкнинг ўзи сугурталайди.

Тўловлар фермер хўжалигининг эҳтиёжлари учун нақд пулсиз кўринишида (иш ҳақидан ташқари) фақат фермер хўжалигининг тўлов топшириқномалари асосида амалга оширилади.

Барча зарурий хужокатлар талаб даражасида тайёрланиб, топширилгандан кейин 5 кун муддат ичida банк фермер хўжалиги билан кредит шартномаси тузилиши лозим. Агар банк кредит беришни рад этса, у ҳолда асосланган ёзма радија ёзиб бериши лозим.

Банк томонидан берилган имтиёзли кредит фақат мақсадли ишлатилиши, пахта ва ғалла экинлари ҳолати ва бўлажак ҳосил олинган кредит-

ларни қайтариш учун етарлилиги мониторинг қилиб борилади (кузатиб борилади). Агар экинларнинг тўла ёки қисман мавжуд бўлмаслиги, агротехник тадбирларнинг кечикиши, экин майдонларини бегона ўтлар босиб кетиши ҳолатлари аниқланса, кредит ажратиш тўхтатилади ва берилган кредит ва унга ҳисобланган фоизларни муддатидан олдин ундириш чоралари кўрилади.

Эслатма: ушбу бўлимда сиз куйидагилар билан танишдингиз:

- банк билан ўзаро муносабатда фермер хўжалигининг хукуқлари;
- кредит олишнинг умумий тартиби, тижорат банклари ва жамғармалар томонидан кредит бериш тартиблари;
- бошланғич сармоя учун кредит;
- ерга бўлган ижара хукуқини гаровга кўйиб кредит олиш тартиби;
- бўлгуси ҳосилни гаровга кўйиб кредит олиш тартиби;
- давлат эҳтиёjlари учун ҳарид қилинадиган пахта ва ғалла етишириш харажатлари учун имтиёзли кредит олиш тартиби.

Фермер хўжалигидаги сугурта

Сугурта фермер хўжаликлари фаолиятида муҳим ўрин тутади. Фермерлар хўжаликлари банкдан кредит олишда гаровга кўйиладиган молмулкини, табиий офатлар туфайли бўлгуси пахта ва ғалладан, боғ ва узумзорлардан кам ҳосил олиш натижасида кўрадиган молиявий зарарни ихтиёрий сугурталаш имкониятига эгалар.

Бундан ташқарик улар лизингта олинган техникаларни, чорва ҳайвонларини, яйловлар ҳосилини, мол-мулкини ва бошқаларни сугурта қилдиришлари мумкин.

Аввал сугуртага оид асосий тушунчаларга тўхталиб ўтайлик.

Сугурта мукофоти - сугурталанувчи қишлоқ хўжалиги корхоналари, фермер хўжаликлари ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштирувчи хўжаликларнинг сугурта муассасаларига тўлайдиган сугурта бадали.

Сугурта жавобгарлиги - сугурта обьектининг қиймати асосида сугурталовчининг жавобгарлик чегарасини белгилайди.

Сугурта товоони - сугурта ҳодисаси натижасида сугурталанувчига етказилган зарар учун сугурталанувчи томонидан тўла ёки қисман тўланадиган пул маблаги.

Мамлакатимизда «Ўзагросугурта» давлат-акциядорлик сугурта компанияси қишлоқ хўжалиги корхоналарига, шу жумладан фермер хўжаликларига хизмат кўрсатувчи ягона компаниядир. Вилоят ва туманларда ушбу компаниянинг идоралари мавжуд ва улар бевосита фермерлар билан ҳамкорлик қиласи.

офатлар туфайли кўрган заарлари учун сугурта шартномалари асосида сезиларли молиявий ёрдам олмоқдалар ва улар сугуртанинг моҳиятини чукурроқ ҳис этмоқдалар. Шу билан бирга аксарият фермерларда тузилган ихтиёрий сугурта шартномалари бўйича ҳисобланган бадалларни сугурта ташкилоти ҳисобига ўтказиб беришда пул маблағларининг етишмаслиги туфайли кўпчилик тузилган шартномалар кучга кирмай қолмокда.

Сугуртанинг асосий мақсади қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларини кўллаб-куватлаб, уларга табиат инжикликларига қарши молиявий ҳимояни таклиф этишдан иборат. Бугунги кунда «Ўзагросуѓурта» компанияси ўз мижозларига 40 га яқин сугурта турларини таклиф этади.

Қишлоқ хўжалиги сугуртаси бўйича эса компанияда асосан ўнта ихтиёрий сугурта ва уч хил мажбурий турлари мавжуд.

Жумладан:

1. Ихтиёрий сугурта турлари	Сугурта мукофоти %
1. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг экинлари ҳосилини ихтиёрий сугурта қилиш	2,5-8,5
2. Қишлоқ хўжалик экинларини қайта экиш натижадан кузда тутилмаган харажатларни ихтиёрий сугурта қилиш	8-10
3. Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини табиий офатлар, юкумли касалниклар натижасида нобуд бўлишини сугурта қилиш	4-8
4. Боглар ва узумзорлар ҳосилини табиий офатлардан сугурта қилиш	8-12
5. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг табиий пичанзорлари, яйловлари ҳосилини ва тут дарохтлари баргларини сугурта қилиш	2-3
6. Пилла ҳосилини сугурта қилиш	1-2
7. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг лизинга олинаётган техникаларини сугурта қилиш	0,5
8. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг мол-мулкини сугурта қилиш	0,5-4,0
9. Тижорат банклари томонидан фермер хўжаликларига давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган пахта хом ашёси ва галла етиширишнинг маблағ билан тъминладига бериладиган имтиёзли кредитлар қайтарилиши бўйича сугурта қилиш	0,75
10. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари томонидан жўнатиладиган юкларни сугурта қилиш	0,4-4,0

2. Мажбурий сугурта турлари	Сугурта мукофоти %
1. Кишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш бўйича ишларни ўтказиш учун аванс тариқасида бериладиган ва фьючерс контрактлари бўйича маблағлар қайтарилишини сугурта қилиш.	1,0
2. Транспорт эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини сугурта қилиш.	0,5-2,0
3. Гаровга қўйилган мол-мулкни сугурта қилиш.	0,25

Мажбурий сугурта турларидан фермерларга бевосита алоқадори кредит олиш учун гаровга қўйилган мол-мулкни сугурталашди. Фермер кредит олиш учун гаровга қўйган мол-мулкини албатта сугурталashi лозим. Акс холла гаров банк ёки бошка крелит берувчи ташкилот томонидан қабул қилинмайди. Банклар томонидан фермер хўжаликларига давлат эҳтиёжлари учун харид қилинадиган пахта ва ғалла етиштиришнинг маблағ билан таъминлашга бериладиган имтиёзли кредитлар қайтарилишини сугурталаш авваллари мажбурий ҳисобланниб, фермер томонидан эмас, балки банк томонидан амалга оширилар эди. Ҳозирги кунда ушбу сугурта тури ихтиёрий ҳисобланади.

Юқорида келтириб ўтилган сугурта турларидан асосан ихтиёрий сугурта турлари фермерлар фаолиятида кўпроқ зарур бўлади. Шунинг учун ҳам уларга батафсилроқ тўхталиб ўтамиш.

Экинлар ҳосили сугуртаси

Кишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилини сугурталаш қишлоқ хўжалигидаги ихтиёрий сугуртанинг асосий турларидан бири ҳисобланади.

Сугурта обьекти қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосили ҳисобланади. Қишлоқ хўжалик экинлари ҳосилини сугурталаш уларнинг музлаш, гармсел, дўл, сугориши манбаларидаги сувсизлик ёки камсувлик сабабли, сув босиши, заараркунандалар, ёнғин натижасида нобуд бўлиш ёки заарланиши ва кучли шамол ҳамда узоқ давом этган ёнгарчилликлар натижасида ётиб қолиш каби ҳодисалар бўйича амалга оширилади.

Сугурта шартномаси маҳсулот етиштирувчиларнинг (яни, фермерларнинг) ёзма аризасига асосан, Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги ва «Ўзагросуғурта» ДАСК тасдиқлаган экиш тақвими муддатларидан кечиктирилмаган ҳолда тузилади.

Сугурта мукофотларини ҳисоблаш учун қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилининг қиймати хўжаликнинг ҳисоб-китоби ва бошланғич ҳисбот хужкатлари бўйича мазкур йилда режалаштирилган 1 га экин майдонидан олинадиган ҳосилдорлик (охирги уч йил ичida олинган ўртacha ҳосилдорликдан юқори эмас) маҳсулотни сотиш нархи ва экин майдонига асосан ҳисобланади.

Сугурталанаётганда ҳар бир қишлоқ хўжалиги экини ҳосилининг қиймати алоҳида ҳисобланади. Сабзавот, полиз экинлари, экилган ўтлар, резавор мевали дов-дараҳтлар, гуллар, манзарали дараҳтлар ва баъзи бошқа экинлар ҳосилининг қиймати эса гуруҳлар бўйича аниқланади.

Сугурта мукофотлари бўйича тариф (ставка)лари ҳар йили кўрилган зарарга, асосланиб, қайта кўриб чиқилади. Шуниянг учун ҳам юқоридаги жадвалда келтирилган тарифлар ўзгариб туриши мумкин.

Сугурта мукофотлари сугурта қилдирувчи томонидан шартномада белгиланган муддатда сугурталовчи ҳисоб рақамига тўлиқ тушмаса, у ҳолда сугурта жавобгарлиги тушумга нисбатан олиб борилади. Яъни, фермер шартномада кўрсатилган сугурта мукофотининг 50 фоизини сугурта компаниясига тўласа, бунда сугурта ҳодисаси рўй берганда компания шартномада кўрсатилган сугурта товонининг 50 фоизини тўлаб беради.

Сугурта мукофотлари белгиланган муддаттacha келиб тушмаса, сугурта шартномаси кучга кирмаган деб ҳисобланади ва фермер қайтадан сугурта шартномасини тузиш хукуқини сақлаб қолади.

Шартномада кўрсатилган муддатлардан сўнг тушган сугурта мукофотларига сугурта компанияси сугурта жавобгарлигини олиб бормайди ва маблағ фермерга қайтарилади.

Ҳисобланган сугурта мукофотлари сугурта бўлими ҳисобига келиб тушгач, сугурта қилдирувчига, яъни фермерга сугурта полиси ёзиб берилади.

Сугурта полиси сугурта ҳодисаси юз берганда, сугурта товонини олиш учун асосий хужкатлардан бири ҳисобланади.

Юқорида қайд қилинган ҳодисалар натижасида қишлоқ хўжалиги экинлари ҳосилини заарланиши ёки нобуд бўлиши сугурта ҳодисаси ҳисобланади. Сугурта ҳодисаси юз берганда сугурта қилдирувчи бу ҳақда сугурта бўлимига уч кун ичida хабар бериши шарт. Қишлоқ хўжалиги экинлари учун сугурта мукофотлари ҳисоблашда қабул қилинган бир гектар ҳосилининг қиймати билан ҳисбот йилида бир гектар майдонда етиштирилган ўртacha ҳосилдорлик қиймати орасидаги фарқ хўжалик кўрган зарар сифатида ҳисобланади.

Аниқланган сугурта товони хўжаликдан 29-шаклдаги қишлоқ хўжалиги статистик ҳисботи олингач 70 фоизи, қолган 30 фоизи хўжаликнинг йиллик ҳисботи тасдиқлангач, тўлаб берилади.

Боғ ва узумзорлар ҳосилини ихтиёрий сугурта қилиш

Фермер хўжаликлари ҳосилга кирган уругли, данакли боғ, узумзорлар ҳосилини музлаш, дўл, гармсел, жала, сел натижасида заарланиши ёки нобуд бўлишидан ихтиёрий сугурта қилиши мумкин.

Уругли, данакли мева берувчи ёшдаги боғ ва узумзорлар кейинги уч йил давомида ҳосил бермаган бўлса, 50 ва ундан ортиқ фоизда эскириш вужудга келган бўлса ҳамда Сурхондарё вилоятидан бошқа вилоятларда ишда кўмилмай қолган узумзорлар сугуртаға қабул қилинмайди.

Боғ ва узумзорлар ҳосили тўлиқ қийматининг маълум қисми, аммо 70 фоиздан ошмаган микдорда сугурта қилинади.

Сугурта мукофотларини ҳисоблаш учун боғ ва узумзорлар ҳосилининг қиймати хўжаликнинг ҳисоб-китоб ва бошлангич ҳисбот ҳужжатлари бўйича мазкур йилда режалаштирилган 1 гектар майдондан олинадиган ҳосилдорлик (охирги уч йил ичида олинган ҳақиқий ҳосилдорликдан юқори эмас), келишилган нархлардан келиб чиқсан ҳолда ва ҳосил олишга режалаштирилган майдонга асосан ҳисобланади. Сугурта шартномаси тузишда уруғли меваларнинг даврий ҳосил бериши албатта назарда тутилиши шарт.

Агар мазкур йилда режалаштирилган ҳосилдорлик охирги уч йил ичида ҳақиқий ўртacha ҳосилдорликдан ортиқ бўлса, сугурта мукофотлари ўртacha уч йиллик ҳосилдорлик бўйича ҳисобланади.

Сугурта шартномаси тузишганидан кейин ҳисобланган сугурта мукофотлари ўн банк куни муддатида сугурталанувчи томонидан сугурталовчи ҳисоб рақамига пул ўтказиш йўли билан амалга оширилади.

Сугурта ҳодисалари юз берганда сугурталанувчи томонидан 24 соат давомида сугурта ташкилотига хабарнома берилиши шарт.

Сугурталовчи хабарнома олгандан сўнг, 24 иш соат давомида сугурта объектини ўрганиб ва сугурта ҳодисаси тўғрисида далолатнома тузади.

Сугурта шартномаси бўйича сугурталангандан бир гектар ҳосил қиймати билан ҳисбот йилида бир гектардан олинган кам ҳосил қиймати орасидаги фарқ сугурта қилдирувчининг боғ ва узумзорлар ҳосилидан кўрган зарари ҳисобланади.

Сугурта товони, боғ ва узумзорлардан ҳосил тўлиқ йигиштириб олингандан сўнг, сугурта қилдирувчи 29-шаклдаги қишлоқ хўжалик ҳисботи бўйича 70 фоизи, хўжаликнинг йиллик ҳисботи тасдиқлангач 30 фоизи тўлаб берилади.

Экинларни қайта экиш ихтиёрий сугуртаси

Ушбу сугурта тури бўйича қайта экилиши керак бўлган ҳамма турдаги қишлоқ хўжалик экинлари сугурта қилинади.

Қишлоқ хўжалик экинларини қайта экиш сугуртаси совуқ уриши, дўл, жала, сел, сувориш манбаларидағи сувсизлик ёки кам сувлик сабабларидан уларнинг нобуд бўлиши ва заарланниши оқибатида амалга оширилади.

Қишлоқ хўжалик экинларини қайта экиш сугурта шартномаси сугурта қилдирувчининг жорий йилдаги қўзда тутилган режаси асосида экиладиган қишлоқ хўжалик экинларининг барча майдони учун тузилади. Сугурта шартномалари плёнка остига экиладиган чигитлар учун 1 мартдан 25 мартача, очиқ майдонга экиладиган чигитлар учун 20 мартдан 10 апрелгача тузилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалик экинларининг 1 гектарга қайта экиш харажатлари «Ўзагросугурта» компанияси ҳамда Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги билан келишилган ҳолда белгиланади.

Сугурта мукофотларини тўлаш З банк куни мобайнида туман сугурта бўлимининг ҳисоб рақамига маблағ ўтказиш йўли билан амалга оширилиши лозим.

Қишлоқ хўжалик экинлари табиий оғатлардан заарланганда бир кеча кундуз давомида сугурта қилдирувчи ёзма равищда сугурта компаниясига хабар бериши лозим.

Қайта экиладиган қишлоқ хўжалик экинлари нархи 1 гектар қайта экиш сарф харажатидан келиб чиқсан ҳолда барча қайта экилган майдонни сугурта қилган экинлар бўйича сугурта шартномасида келишилган қийматидан ошмаган ҳолда аниқланади.

Зарар миқдори ҳар бир экин тури бўйича алоҳида аниқланади.

Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини ихтиёрий сугурталаш

Фермер хўжаликларида боқилаётган қишлоқ хўжалик ҳайвонлари 1 йил муддатга юкумли касалликлардан, табиий оғатлар (зилзила, сел, чақмоқ оқибатида ёнгин чиқиши, ток уриши) натижасида нобуд бўлиши ёки мажбурий сўйилиши ҳодисаларидан ихтиёрий сугурталанади.

Сугурта обьектлари, яъни қорамоллар, кўй-эчкилар, уй паррандалари 6 ойликдан, отлар, туялар, эшаклар ва хачирлар 1 ёшдан, чўчқалар, куёнлар ва мўйнали ҳайвонлар 4 ойликдан сугуртага қабул қилинади.

Сугурта шартномаси сугурта қилдирувчининг ариза берган кунда мавжуд бўлган ҳайвонлар сонидан келиб чиқсан ҳолда тузилади.

Суғурта пули миқдори суғурта қилдиручининг тақдим этган қиймати бўйича белгиланади, лекин у давлат харид нархларининг 80 фоизидан юқори бўлмаслиги керак. Суғурта мукофоти шартнома тузилгандан сўнг 10 кунда тўланиши лозим.

Ҳайвонларнинг суғуртаси бўйича тариф миқдорлари суғурта компанияси томонидан ишлаб чиқилган.

Суғурта ҳодисаси юз берганида суғурта қилдирувчи 16 иш соати давомида суғурта компаниясига хабарнома бериши шарт.

Суғурталовчи хабарномани олгандан сўнг 8 иш соати давомида суғурта ҳодисаси рўй берган суғурта обьектини ўрганиб, суғурта ҳодисаси тўғрисида маълумотнома тузади.

Хабарномада баён қилинган суғурта ҳодисасини тасдиқлаш учун мутасадди ташкилотлардан (масалан, ветеринария пункти) тасдиқловчи хужожатлар талаб қилинади.

Суғурта далолатномаси ҳайвонлар халок бўлган ёки мажбурий сўйилган жойда тузилади.

Суғурта қилинган ҳайвонлар нобуд бўлганда суғурта товони шартномада белгиланган суғурта пулидан ошмаган миқдорда тўланади.

Агар мажбуран сўйилган ҳайвоннинг гўшти одамлар истеъмоли учун тўла яроқсиз бўлса, суғурта товони тўла тўланади.

Куйидаги ҳолларда суғурта компанияси суғурта товонини тўлашнирад этиши мумкин:

- ҳайвонлар хўжалик мақсадлари учун сўйилган бўлса;
- суғурта қилдирувчи имконияти бўлган ҳолда суғурта ҳодисаси бўлганлиги тўғрисида ўз вақтида хабар қилмаса;
- ҳисобланган суғурта мукофоти табиий оғат бўлиб ўтгандан кейин ёки юқумли касалликлар тарқалгандан кейин келиб тушган бўлса;
- суғурта ҳодисаси бўлиб ўтгандан кейин қолган қишлоқ хўжалик ҳайвонларини сақлаб қолиш учун суғурта қилдирувчи ўз вақтида керакли чора-тадбирларни кўрмаса.

Кўшимча заарланган мол-мулклар учун ҳам суғурта товони тўланмайди.

Лизинг суғуртаси

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 2 ноябрдаги «Қишлоқни лизинг шартларида қишлоқ хўжалик техникаси билан таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 424-сонли қарори билан машина трактор паркдарига, фермер хўжаликларига 7 йил муддатга лизингта бериладиган қишлоқ хўжалик техникаларини (тракторлар ва ўрим-

йигим техникаси) сугурталаш вазифаси «Ўзгросуғурта» ДАСК зиммасига юқлатилган.

Лизинг олувчилар техниканинг 85 фоиз қийматига «Ўзгросуғурта» компанияси билан сугурта шартномасини тузадилар.

Сугурта мукофотлари ҳисоблаш учун сугурта тариф (ставка) миқдори техниканинг 85 фоиз қийматидан бир йилга 0,5 фоиз.

Шартнома буйича ҳисобланган сугурта мукофотлари сугурта компанияси ҳисобига келиб тушгач сугурта полиси расмийлаштирилиб берилади ва сугурта полисида кўрсатилган муддат давомида жавобгарлик олиб борилади.

Лизингта берилган трактор ва ўрим-йигим техникалари йўл транспорт ҳодисалари, портлаш, табиий оғатлар (ёнгин, сув тошқини, сел, чақмоқ уриши, зилзила, довул, бурон, ер кўчиши), учинчи шахс томонидан атайлаб қилинган ҳаракатлар натижасида шикастланиши ёки яроқсиз ҳолга келиши сугурта ҳодисалари ҳисобланади.

Сугурта ҳодисалари натижасида лизингга берилган техника шикастланганда сугурта товони лизинг олувчига, техникани қайта тиклаш иложи бўлмаганда эса лизинг берувчига тўлаб берилади.

Эслатма: ушбу бўлимда сиз куйидагилар билан танишдингиз:

- сугуртага оид асосий тушунчалар;
- мажбурий ва ихтиёрий сугурта турлари;
- экинлар ҳосилини, боғ ва токзорларни, чорва молларини сугурталаш тартиблари

Ўз-ўзини текшириш саволлари

1. Ҳисоб-китоб операцияларининг моҳияти, турлари.
2. Ҳисоб-китоб операцияларининг счётларда акс эттирилиши, регистрлар.
3. Кредит операциялар ва уларнинг дастлабки бухгалтерия учёти.

Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар ҳисоби

Режа:

1. Ишлаб чиқариш заҳиралари ҳакида тушунча, уларнинг туркумланиши ҳисобга олишда вазифалар.
2. Ишлаб чиқариш заҳиралари, тайёр маҳсулотларнинг иқтисодий моҳияти, турлари, туркумланиши ва баҳолаш.
3. Фермер хўжаликларда омбор хўжалигини ташкил этиш.
4. Моддий қийматликларнинг бухгалтерия ҳисоби.
5. Тайёр маҳсулотлар ва ишлаб чиқариш заҳираларни бошланғич учёт ива бухгалтерия учёти ҳамда уларни акс эттирадиган регистрларни юритиш тартиб қоидалари.

Бозор муносабатлари шароитида корхона маълум даражадаги авансланган капиталга эга бўлиши зарур. Бу капитал 2 хил бўлади. Иқтисодий адабиётлар доимий ва ўзгарувчан капитал номини олади. Ишлаб чиқариш жараёнида корхона маблағлари қатнашиши даражасига қараб 2 хил бўлади:

1. Бир неча ишлаб чиқариш циклида қатнашадиган узоқ муддатли капитал кўйилмалар, яъни асосий воситалар бўлиб ҳисобланади.
2. Бир групкорхона маблағлари ишлаб чиқариш бир циклида қатнашиб ўзини натурал ҳолатини тўла йўқотиб, пул бирлигидаги қийматини ишлаб чиқаришдан олинган маҳсулотлар, кўрсатилган хизматларнинг таннархига ўтказадиган маблағдир. Бундан маблағларни бухгалтерия тилида ишлаб чиқариш заҳиралари деб айтилади ва алоҳида натурал ҳамда қиймат бирликларда бошқарув ҳисоби ва молиявий ҳисботда бозордаги баҳоларга қиёслаб олиб борилади.

Ишлаб чиқариш заҳиралари деганда фермер хўжаликда ишлаб чиқариш фаолиятини юритиш учун фойдаланадиган маблағлар жумладан: - Уруглик, ем-хашак, минерал ўғит, ёнилғи ва мойлаш материаллари хом-ашёлар, ёрдамчи материалларда тайёр маҳсулотлар, ёш ва бокувдаги моллар, паррандалар, ёввойи ҳайвонлар, солиқлар ва меҳнат предметлари (хўжалик инвесторлари, идиш товоқ, болта, арра қабилар) тушунилади.

Ҳар бир жамиятдаги табиатдаги нарсалар икки йўналиш бўйича юз беради: 1) табиий ҳолда олинган моддий заҳиралар, 2) ишлаб чиқарилган ва мазкур корхона томонидан сотиб олинган моддий заҳиралардир. Шунинг учун ҳам ишлаб чиқариш заҳираларини бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олиб боришдаги энг асосий вазифа ишлаб чиқариш заҳираларининг қаерда сақланиши жойлари бўйича ва уларни аниқ ҳисобга олиб бориш вазифаси туради.

Ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар турлари бўйича ассортиментлари бўйича ўз вақтида, сўм қийматида ҳисобга олиб борилиши ва бошланғич учётни элементларга мос равишда ҳисобга олиб борилади: а) ўз вақтида (хўжалик) хужожатлаштириш; б) моддий жавобгар шахснинг, унинг қўлидаги омбор мудирининг кирим-чиқим дафтарида; в) сунгра ўз вақтида ҳисобга олиб борилишининг якуни моддий жавобгар шахснинг ҳисботидир.

Улар ҳисоб сиёсатига мувофиқ корхонадаги хужожатлар айланиши режасига мос равишда бухгалтерияга ҳисботларни топширилишидир.

Ишлаб чиқариш заҳиралари аввало харажат қилинаётганда, уларни аниқ баҳоланиши «Маҳсулот (иши хизматларни) ишлаб чиқариш харажатларни таркиби ва молиявий натижаларни шаклланиши таркиби» ҳақидаги Низомга мувофиқ олиб борилиши лозим. Ушбу низом Узбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган бўлиб, жаҳондаги барча мамлакатлар сингари фермер хўжаликларида ҳам тадбиқ қилинishi белгилаб қўйилган. Ишлаб чиқариш заҳираларини ҳисобга олиб боришда Республикада амал қилаётган бухгалтерия ҳисобни миллий стандартларга мос равишда ташкил қилиш вазифаси туради. Ишлаб чиқариш заҳиралари қўйидагича туркумланади:

1. Тармоқлар бўйича ишлаб чиқариш заҳиралари хусусияти.
2. Ишлаб чиқариш заҳиралари келиб ва чиқиб кетиш каналлари бўйича белгиланган маҳсадларга мувофиқ ҳисобга олиб борилади.
3. Фермер хўжалик ёки 1 йил давомида ҳақиқий активларни баҳоланиши тўғри йўлга қўйилиши лозим.
4. Ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар бухгалтерия ҳисобини миллий стандартлари №19 га мувофиқ вақти-вақти билан инвентаризация бухгалтерия ҳисобидаги маълумотлар tengлаштирилиб акс эттириш лозим.
5. Бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар бўладиган ўз вақтида жорий бухгалтерия ҳисобида тўлиқ акс эттирилиши ва кейинчалик балансда кўсатилиши лозим.
6. Бухгалтерия ҳисоби ишлаб чиқариш заҳиралари.

Ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар иктисадий моҳиятта кўра капитални айланиш доирасида айланма маблаглар жумласига хиради. Улар бир ишлаб чиқариш циклида қатнашиши ўзларини натурал жисмоний хусусиятларни тўла йўқотиб қиймат ифодасида ишлаб чиқараётган тайёр маҳсулотларни танинрхига тўла киритилади. Фермер хўжалик ишлаб чиқариш заҳираларини барча турдаги ҳисоб-китобларини юритишда ЎзРБХМС-4 да ҳамда ЎзРБХМС-19 да белгиланган қоидаларга амал қилиши лозим бўлади. Шунинг учун бу стандартларнииг

тадаблари ЎЭРБХМС-1 да албатта ҳисобга олинган бўлиши шарт ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш заҳиралари куйидагича баҳоланади:

1. Фермер хўжалиқда ишлаб чиқарган заҳиралар ёки тайёр маҳсулотлар йил давомида режа таннархида баҳоланади;
2. Йил охрида ҳақиқий таннарк баҳосида баҳоланади;
3. Тайёр маҳсулотлар жорий бухгалтерия ҳисобида ҳисоботларда сотиш баҳосида баҳоланади ва акс эттирилади. Сотиб олинган ишлаб чиқариш заҳиралари ва товарлар жорий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботларда куйидагича баҳоланади.

Сотиб олиш қиймати «+» олиб келиш харажатлар кўшилади. Бунда баҳолашни куйидаги усувлардан фойдаланади:

Lifo; fifo; aveco

Фермер хўжаликларда куйидаги омбор хўжаликлири ташкил қилинини мумкин:

1. Саноат маҳсулотлар ва товарларни омбор хўжалиги;
 2. Озиқ-овқат маҳсулотларни омбор хўжалиги.
 3. Ем-хащак омбор хўжалиги.
 4. Ўгит ва химиявий равишда ўсимликларнинг ва ҳайвонлардан ҳимоя қилиш омбор хўжалиги.
 5. Ёқилғи ва мойлаш материаллар.
 6. Эҳтиёт қисмлар инвентарларни сақлаш.
 7. Тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш, сақлаш омбор хўжалиги.
- Бухгалтерия учётида ишлаб чиқариш заҳираларини ва тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш учун ҳисоб-китоблар, ходимларнинг кўп микдордаги меҳнат вақтини сарфлаштираш зътиборга олиб, бу соҳада вақтини тежаш ва учёт ишларини енгиллаштириш борасидаги бухгалтерия учётининг энг прогрессив услубларини жорий қилиш ҳаётий зарурият ҳисобланади. Бундай методларга бухгалтерия ҳисобининг «Бухгалтерия-1:С (корхона)» журнал ордер ҳамда моддий бойликларни қолдиқли бухгалтерия усулида олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу услублар «Бухгалтерия-1:С (корхона)» шаклида бу персонал компютерлар ёрдамида бажарилади. Журнал ордер шаклини эса кўп хонали жадвал шаклидаги бўш бланкаларда олиб борилади.

Ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш боришини энг кулай усули бухгалтерия ҳисобининг «оператив-қолдиқли» усулидир, бунда:

1. Бухгалтерияда ҳар бир ишлаб чиқариш заҳираларининг турлари асортиментлари, навлари бўйича аналитик счётлар юритилмайди, балки уларнинг ўрнига сўм бирликлардаги субучётлар юритилади, омборларда

эса турлари, ассортиментлари навлари билан миқдор ва қиймат бирликларда олиб борилади;

2. Моддий жавобгар шахс ўзларининг омбор дафтарида юқоридаги ишлаб чиқариш заҳираларининг турига ассортиментига, навига ва бошқа сифатларига қараб аналитик счёtlарни юргизадилар ва бу счёtlар ҳисобланади.

Бухгалтерия ҳисобида ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиб бориб беришни энг афзал усули бухгалтерия ҳисобининг «оператив қолдиқли» усули ҳисобланади. Буни жорий қилиш жуда катта аҳамиятга эгадир. Чунки, учёт ходимларининг бюджет вақтини сарфлаш 50%га қисқаради. Бу усуллар ҳаётта тадбиқ қилиш учун корхоналарни бухгалтерлари олдига қуйидаги вазифаларни амалга оширишини ҳаёттй зарурит ҳисобланади. Улар қуйидагилардан иборат:

1. Моддий бойликларни сакланиш жойлари бўйича ва улардан фойдаланишга мутасадди жавобгар шахсларининг малакасини ошириш учун уларни ҳисоб юритиш йўриқномалари билан ва ҳисботларини тузиш тартиби билан таништириш назоратга олиши лозим;

2. Корхонада мавжуд бўлган барча ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотларининг кейинги 3 йил давомидаги ҳақиқий баҳолари ҳисобдан чиқарилиб доимий баҳо ҳисобида ишлаб чиқариш заҳираларидан ҳар бирининг турига номига, ассортименти навига код рақами белгиланиб ҳар бита моддий жавобгар шахсга тарқатилади.

3. Ишлаб чиқариш заҳиралари бўйича юқорида айтилган баҳоларда чекланишлар (ошибни ва камайиши) бўйича субсчёtlар таркибида ёки бўлмаса счёт №1500, №1600 бош счёtlарда баҳодан четланишлар деган аналитик счёtlар очилиши шарт.

4. Бухгалтерлар моддий жавобгар шахсларининг ҳисботи «Моддий бойликларниң ҳаракати бўйича ҳисбот» форма №121 қуйидаги позицияси бўйича текширилиши амалга ошириб, ҳисботни қабул қиласилади.

а) Ҳисбот техник жиҳатдан, мазмун жиҳатдан текширилади.

б) Ҳисботлар арифметик текширилади.

в) Ҳисботлар реал бўлини нуктаи назаридан текширилади ва кейин уларга бухгалтерия проводкалари тузилиб тегишли субсчёtlарга қайд қиласинади. «Қолдиқли оператив» бухгалтерия ҳисбини олиб бориш алоҳида қайдномада кўрсатилади.

Ишлаб чиқариш заҳиралари деганда асосан счёт № 1000, - «Материалларни ҳисобга олиш счётида маблағлар» ва счёт № 1100, - «Ёш ва бокувдаги чорва молларини ҳисобга олиш» счётидагилар биринчи навбатда кўзга ташланади ва ҳисобга олиб борилади. Энди бу заҳираларни сотиб олиш, тайёрлаш ва саклаш билан боғлиқ харажатларни ҳисобга оловчи счёtlар: счёт № 1500, - «Материалларни тайёрлаш, сотиб

олиш харажатлари» ва счёт № 1600, - «Материаларнинг баҳосидаги четланишлар» счётлари ҳисобланади. Бу счётлар балансга нисбатан актив бўлиб, уларнинг дебет томонида ҳисбот даври бошига қолдиқ, кирими ва чиқими, ниҳоят хотима қолиги кўрсатилади, кредит томонида эса уларнинг ҳисбот даврида сарфланиши кўрсатилади.

Счёт № 1000, - «Материаллар» счётининг корреспонденцияси куйидагича

№	Ёзувларнинг мазмуни, ҳужжатлар	счётлар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Мол етказиб берувчилардан материал олинди (шартнома, фактура)	1010-1090	6010
2	Асосий воситаларини тутатишдан материал олинди (далолатнома)	1090	9210
3	Тасиҷчилардан материаллар олинди	1010-1090	4610
4	Бепул материаллар олинса	1010-1090	8530
5	Сотиб олинган материалларда дефект бўлса	4860	1010-1090
6	Материалларга сотиб олиш харажатлари тақсимланса	1010-1090	1510
7	Брак қилинган материаллар кирим қилинса (далолатнома)	1090	2610
8	Уз ишлаб чиқаришдан материал олинса	1010-1090	2310
9	Материаллар ишлаб чиқаришга ва бошқа мақсадларга берилса	2010, 2310 2510, 2710	1010-1090
10	Маъмурий харажатларга сарфланса	9420	1010-1090
11	Инвентаризацияда кам келса	5910	1010-1090

Счёт № 1100 «Ёш ва бокувдаги моллар» счётининг корреспонденцияси

№	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим ҳужжатлар	Счётлар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Сотиб олинган ёш ва бокувдаги моллар киримга олинса (счёт фактура, юк хати, далолатнома)	1110, 1120	6010, 6990
2	Ишлаб чиқаришдан ёш моллар олинса, (бузоқ ва бошқаларни кирим қилиш да- лолатномаси) олинган кўшилган вазн (тортиш қайдномаси)	1110-1120	2010, 2310, 2710
3	Таъсисчилардан ёш моллар олинса (да- лолатнома)	1110-1120	4610

1	2	3	4
4	Ёш ва бокувдаги моллар белгүл олинса	1110-1120	8530
5	Ёш моллар асосий подага күчирилса (далолатнома)	0810	1110
6	Ёш ва бокувдаги моллар инвентаризация кам бўлса	9220	1110
7	Ёш ва бокувдаги моллар четга сотилса	9110, 9220	1110
8	Касаллик натижасида харом ўлган моллар	9720	1110

Ушбу молларнинг учёти «Хайвон ва паррандаларни ҳисобга олиш» дафтарида, моддий жавобгар шахслар, турлари тирик оғирлиги, қийматлари кўрсатилган аналитик счёtlарни «Бухгалтерия-1:С (корхона)», журнал-ордерда олиб бориш қийинчилик тутдирилмайди, унинг шакли куйидагича тавсия қилинади:

Ёзувларнинг мазмуни ва кўлланиладиган айрим хужжатлар	Компьютер манбалари ва сақланиш кодлари	Кирим			Чиқим			Қолдик		
		Бош сони	Тирик вазни	Сумма	Бош сони	Тирик вазни	Сумма	Бош сони	Тирик вазни	Сумма

хисобланади

Моддий товар заҳираларни ҳисобга олиш қайдномаси

Счёtl № _____

200 ____ йил _____ ойи учун

Номи	Ўлчов бирлиги	Ҳақиқий баҳоси	Хисобот нинг бонига оръяла миқдор сумма	Хисобот даврида счёtlардан қабул килинди		Сарфланди, счёtlар дебетига		Хисобот даври нинг оғирлиғи	
				счёtl №	счёtl №	счёtl №	счёtl №	миқдор	сумма

Фермер хўжаликларда, ўрта ва кичик бизнес билан шуғулланадиган корхоналарда счёт № 1500, - «Материалларни сотиб олиш ва тайёрлов харажатлари счёти» бу счётда ушбу сарфлар ҳисобга олиб борилиб, улар ишлаб чиқариш заҳираларининг қийматига қўшилади. Ойма-ой киритиб уларнинг қиймати аниқланниб борилади.

Мазкур счётнинг корреспонденцияси қуйидагича:

№	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим хужожатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Сотиб олиш ва тайёрлашга ёрдамчи ишлаб чиқаришларнинг хизмати	1510	2310
2	Мол етказиб берувчилар хизмати	1510	6010
3	Кам келган материалларнинг суммасига мутаносиб равишда хизмат суммасига эътиroz	4860	1510
4	Моддий жавобгар шахслар моддий-товар бойликлар олинса	1510	6970
5	Баҳоси ва қийматидаги четланишларга	1510	1610
	а) учёт баҳосидан сотиб олиш баҳоси кам бўлса б) агарда учёт баҳосидан ошиқ бўлса		
		1610	1510

Ишлаб чиқариш заҳираларининг қийматидаги, баҳосидаги турли хил четланишларни ҳисобга олиш учун счёт № 1600, - «Материаллар қийматидан четланишлар» счётидан фойдаланилади. Унинг аналитик счёtlари «Материаллар грухларига» очилади ва корреспонденцияси қуйидагича:

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Агарда ҳақиқий таниархи киrimга олинган материалларнинг учёт баҳосидан кам бўлса Бордию бу сумма учёт баҳосидан ошиқ бўлди деб аниқланса	1510 1610	1610 1510
2	Бу фарқ суммалар харажатларга олиб борилса	Харажат счёtlари	1610

Бухгалтерия учёти бўйича маҳсус адабиётларда счёт № 2800, - «Тайёр маҳсулотлар» ва счёт № 2900, - «Товарларни ҳисобга олиш счёtlари» ишлаб чиқариш заҳираларини ҳисобга олиш мавзусида олиб

борилғанлыги сабабли, ушбу дарсликларда ҳам мазкур счётлага тавсифнома ва корреспонденциясини ёзиши лозим топдик.

Бу счётлар ҳам актив счётлар жумласига кириб, журнал-ордер 10 «клавиш»лар ёрдамида регистрларда акс этирилиши күрсатыб үтилмокда.

**Счёт № 2800 «Тайёр маҳсулотларни ҳисобга олиш» счётининг
корреспонденцияси**

№	Ёзувларнинг мазмунин ва айрим хужжатлар	Счётлар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Ишлаб чиқарилдан олинган тайёр маҳсулотлар, ёндош маҳсулотлар, кўшимча маҳсулотлар фермер хўжаликларда кундаликларга, комбайн регистрларига мувофиқ	2810, 2820, 2830	2010, 2310, 2710, 2110, 2820
2	Тайёр маҳсулотларни қайта баҳолаш: а) кўшимча равишда баҳоланса б) баҳоси камайтирилса	2810 3190	6230 2810
3	Инвентаризация натижасида ошиқ чиқса	2810	9390
4	Ички хўжалик эҳтиёжлари учун ишлатилса	2010, 2310, 2510, 2710, 9410, 9440	2810
5	Тайёр маҳсулот браклиги аниқланиб, у тузатилса	2610	2810
6	Инвентаризацияда тайёр маҳсулотлардан камомат аниқланиб жавобгар шахс зиммасига ёзилса	4730	2810
7	Маҳсулотлар сотилса	9110	2810-2830
8	Тайёр маҳсулот молиявий кўйилмалар ҳисобига берилса	0600, 5800, 9110	2810, 9010
9	Тайёр маҳсулотлар белгул берилса	9430	2810

Кичик ва ўрта бизнес корхоналари, фермер хўжаликлари товарлар счётини юритиб, уларнинг ҳаракатини бухгалтерия учётида акс этирадиган бўлса, счёт № 2900, - «Товарларни ҳисобга олиш» счётининг корреспонденцияси қўйидагича:

№	Ёзувларниң мағнуни ва айрим хужжатлар	Счёtlарниң алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Товарлар ўз корхонамизда ишлаб чиқарилиб, киримга олинса, ОТК (тайёр маҳсулотлар назорат бўлимида тайёрланган юк хати, далолатнома)	2910-2990	2010, 2310
2	Товарлар ҳисобдорлар томонидан олинса	2910-2990	6970
3	Мол етказиб берувчилардан товарлар олинса	2910-2990	6010, 7010
4	Товарлар таъсисчилардан олинса	2910-2990	4610
5	Товарлар қайта баҳоланса а) қўшимча баҳоланса б) баҳоси пасайтирилса	2910-2990 3190	6230 2910-2990
6	Товарлар белул олинса	2910-2990	8530
7	Инвентаризация натижасида товарлар ошиқ чиқса	2910-2990	9390
8	Ички хўжалик эҳтиёжи учун товарлар материаллар сифатида кирим қилинса	1010	2910-2990
9	Товар яроқсиз ҳолга келган бўлиб улар харажатга чиқарилса	9430	2940
10	Инвентаризация товарларда камомад бўлса	5910	2910-2990
11	Товарлар молиявий кўйилма ёки меҳнат ҳақига берилса	9120	2910-2990
12	Инвентаризация камомад моддий жавобгар шахсга ёзилса	4730	2910-2990
13	Товарлар сотилса	9120	2910-2990
14	Савдо устамаси акс этиши	2920	2980
15	Савдо устамаси харажатта чиқарилса	2980	9120

Ўз-ўзини текшириш саволлари:

1. Ишлаб чиқариш заҳираларининг иқтисодий моҳияти ва туркумлашиши.
2. Ишлаб чиқариш заҳираларининг дастлабки ва бошқарув ҳисоби.
3. Ишлаб чиқариш заҳираларининг бухгалтерия ҳисоби.
4. Ишлаб чиқариш заҳираларини ҳисобга олиб боришга персонал компьютерлардаги жадвал регистрларда юритишнинг ўзига хос хусусиятлари нималардан иборат.

Фермер хўжаликларда асосий воситаларни, номоддий активларни учётга олишининг хос хусусиятлари. Счёт № 0100

Режа:

1. Асосий воситаларнинг иқтисодий моҳияти ва аҳамияти.
2. Асосий воситалар ҳаракатини бухгалтерия учётида акс эттириш.
3. Асосий воситалар эскиришининг ҳисоби.
4. Лизинг операциялари бўйича асосий воситалар учёти.
5. Инвестицияларнинг дастлабки ва бухгалтерия учёти
6. Асосий воситаларни ҳисобга олувчи регистрлар ва уларнинг аҳамияти.
7. Номоддий активлар тўғрисида тушунча, туркумлаш баҳолаш.
8. Номоддий активларни дастлабки учёти.
9. Номоддий активларнинг бухгалтерия ҳисоби ва регистрларида акс эттириш.

Таянч изборалар:

Асосий воситаларнинг дастлабки қиймати, қолдиқ қиймат, сотиш баҳоси ва бошқалар, асосий воситалар амортизацияси, эскириши, счётнинг дебетланиши, счётнинг кредитланиши, счётнинг бошлангич ва хотима қолдиги, амортизация нормаси кабилар, лизинг тушунчаси, лизинг берувчи, лизинг олувчи, лизинг воситаси кабилар.

Мазкур счёт фермер хўжалигига кирим қилинган, ҳаракатдаги жумладан, лизинг операцияси асосида олинган, ижарага олинган ва хўжаликдан чиқариладигани асосий воситалар учётини умумлаштириш, бухгалтерия счётларида, уларга тайинланган регистрлардаги маълумотларни, миллий бухгалтерия ҳисобининг «Асосий воситалар» номли 5-сонли ЎзРБХМС талабларига мос равишда акс эттиради, охирида «Асосий воситалар ҳаракати тўғрисидаги ҳисббот» шакл №3 да, корхона баланси 2 шаклда ўз ҳаракати, бошлангич, охирги қолдиқни кўрсатади. Счёт балансга нисбатан актив счёт бўлиб, дебет тамонида бошлангич қолдиги, кирими ҳамда ҳисббот давридаги чиқимини ва хотима қолдигини ўзида қиймат бирлигига акс эттиради. Асосий воситалар куйидагича баҳоланади: дастлабки қиймати; сотиш баҳоси; тутатиш қиймати, қолдиқ қиймати ва ўрнини қоплаш қийматида кўрсатади. Бу счётни олиб бориш №0100 синтетик счётидаги № 0110- 0199 субсчётларда ўз аксини топади. Асосий воситаларнинг дастлабки учёти, аввало кирим қилинини, фермер хўжалигининг раҳбари томонидан тайинланган комиссия ҳайъати тузган «Асосий воситаларни қабул қилиш дало-

латномаси»га мувофиқ кирим қилинади. Асосий воситаларнинг ҳисобот давридаги ҳаракати эса «Асосий воситаларни қабул қилиш ва хўжаликдан чиқиши ҳақидаги далолатнома асосида амалга оширилади. Албатта кирим ва чиқим даврида ушбу далолатномаларга техник-паспорти шартномалари ҳам илова қилинади. Ҳар бир асосий восита учун регистрлардан «Карточка»лар, булардан ташқари аналитик счёт регистрларида улар турлари, гурухлари ҳамда фойдаланиш ва ишлатиш жойларида моддий жавобгар шахслар кўрсатилиши ўзган. Ушбу карточкаларда уларни ишлатиш давридаги эскириш суммалари ҳам ойма-ой ва йиллик ўсиб борувчи қийматларда кўрсатиб борилади. Асосий воситалар счёт №0110-№0199 субсчёtlар корреспонденцияси (счёtlар алоқаси) бухгалтерия проводкалари (счёtlар формулалари) қўйдагичадир:

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Кўрилган, хўжаликда етилтирилган ва сотиб олинган асосий воситалар қабул қилинса, яъни фермер хўжалик балансига олинса	0110-0199	0810, 0820
2	Асосий восита шартнома асосида узок муддатга ижарага олинса	0110-0199	0310
3	Асосий воситаларни пай сифатида таъсисчилар томонидан фермер хўжалигига берилса ва балансга олинса	0110-0199	4610
4	Асосий воситалар фермер хўжалигига бепул берилса, у фермер хўжалик балансига кирим қилинса	0110-0199	8530
5	Асосий воситалар қайта баҳоланиб, қиймати: а) оширилса; б) баҳоси камайтирилса	0110-0199 8510	8510 0110-0199
6	Асосий воситалар фермер хўжалиги балансидан чиқарилса	9210	0110-0199
7	Асосий воситалар консервация қилинса, яъни қонунларга мувофиқ бўлса	0199	0110-0199

Шуни алоҳида қайд қилиш лозимки, бепул олинган асосий восита қийматига – фойда деб, унга кўра фойда солиги ҳисобланади.

ЎзРБХМС – 19 га кўра инвентаризация даврида бухгалтерия ҳисоби регистрларида маълумотларга нисбатан кам ёки ортиқ бўлиши мумкин. Масалан, фермер хўжалигига бир дона тележка кам келди, унинг бошлангич баҳоси 300 минг сўм, унга ҳисобланган эскириш 250 минг сўм дейлик, унда қўйидагича бухгалтерия проводкаси тузилади:

Дт – 9210 – «Асосий воситаларнинг сотилиши ва бошқа чиқиб кетиши» 300 минг сўм,

Кт – 0130 – «Машина ва жиҳозлар» 300 минг сўм, эскириш суммасига.

Дт – 0230 – «Машина ва жиҳозларниг эскириши» 250 минг сўм,

Кт – 9210 – «Асосий воситаларнинг сотилиши ва бошқа чиқиб кетиши» 250 минг сўм.

Камомад суммаси шунда 50 минг сўм (300 минг сўм – 250 минг сўм) бўлади, Дт – 5910 – «Камомад ва қийматликларнинг шикастланишидан талофатлар» - 50 минг сўм. Кт – 9210 – «Асосий воситаларнинг сотилиши ва бошқа чиқиб кетиши» - 50 минг сўм.

Агарда айборд шахс аниқланмаса, ёки айборд деб топилмаса, Дт – 9430 «Бошқа операцион харажатлар» - 50 минг сўм (бунда қарор билан расмийлаштириллади). Кт – 5910 – «Камомад ва қийматликларнинг шикастланишидан талофатлар» - 50 минг сўм.

Айборд шахсдан икки ҳисса ундиришга қарор қилинса: Кт – 5910 – «Камомад ва қийматликларнинг шикастланишидан талофатлар» - 100 минг сўм. Дт – 4730 – «Моддий зарарни қоплаш буйича ходимнинг қарзи» 100 минг сўм.

Фойда суммасига: Дт-5910 – «Камомад ва қийматликларнинг шикаст-ланишидан талофатлар» - 50 минг сўм. Кт-9310 - «Асосий воситаларни сотишдан фойда» - 50 минг сўм.

Асосий воситаларни инвентаризация қилишда ортиқча аниқланса Дт -0110-0199, Кт - 9310 - «Бошқа операцион даромадлар»

Асосий воситаларнинг эскириши. Счёт № 0210-0299

Бухгалтерия счёtlари режасининг №0210-0299 счёtlари асосий воситаларнинг эскириши, амортизациясини умумлаштириш учун тайинлангандир. Юқорида зикр қилинган счёtlар режасида 21-сонли БХМА да кўрсатилганидек, 0210-0299 субсчёtlарга эга бўлиб, контрактивдир, яъни балансга нисбатан пассив ҳисобланади. Унинг дебет томонида фермер хўжаликларида ишлатилаётган асосий воситаларнинг эскириш суммасининг камайиши, кредит томонида эса ҳисбот даврининг бо-

шига қолдиги шу даврда ҳисобланган эскириш суммаси, бошқача айтганда уларнинг иш давридаги жисмоний ва маънавий эскиришининг пулдаги ифодаси қиймати – амортизация кўрсатилади. У доимо бошлангич (дастлабки) ёки баланс баҳосига нисбатан Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг ҳамда Солиқ қўмитаси тавсия қилган меъёрий хужжат «Солиқ кодекси»га мувофиқ қуйидаги меъёрларда ойма-ой ҳисоблаб борилади, у қуйидагичадир:

Даромаддан солиқ ҳисоблашда даромадлар солиқ базаси суммасидан бошқа ҳаражатлар қатори ҳисобланадиган асосий воситалар амортизациясининг нормалари

№	Асосий воситаларниң гурӯҳлари	Амортизация нормаси
1.	Енгил автомобиллар, такси, йўлларда фойдаланиладиган автотрактор техникаси, маҳсус асбоб-ускуна, инвентар ва жиҳозлар. Компьютерлар, периферия курилмалари, маълумотларни қайта ишлаш ускуналари.	20%
2.	Юк автомобиллари, автобуслар, маҳсус автомобиллар, автотиркамалар. Саноатнинг барча тармоқлари, металл қуйиш корхоналари учун машиналар ва ускуналар, темирчиллик-пресслаш ускуналари, курилиш ускуналари, қишлоқ хўжалик машиналари ва ускуналари,офислар учун мебел.	15%
3.	Темирйўл, денгиз, дарё ва ҳаво транспорти воситалари, куч-кувват берадиган машиналар ва ускуналар, иссиқлик техника ускуналари, турбина ускуналари, электр двигателлари ва дизел генераторлар. Электр узатиш ва алоқа курилмалари. Турбопроводлар.	8%
4.	Бинолар, иншоатлар, иморатлар.	5%
5.	Бошқа гурӯҳларга киритилмаган, амортизация қилинадиган активлар.	10%
6.	Номоддий активлар фойдаланиш муддатларига мутаносиб равишда ҳисобланади, аммо корхона фаолият кўрсатадиган муддатидан ортиқ бўлмаслиги лозим.	

Амортизация ҳисоблашынан услугалари эса тури вариант бўлиб, улар: а) тўғри чизиқли усулда; б) камайиб борувчи қолдиқ усулда; в) бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда ҳисоблаб ёзиш усулида; г) кумулятив усулда ҳисоблаб борилиши мумкин.

Ҳисобланган амортизация ва балансдан чиқарилган суммага 0210-0299 субсчётларниң корреспонденцияси қўйидагича акс эттирилади:

№	Хўжалик операцияларининг мазмани	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Ишлатилаётган асосий воситаларга эскириш ҳисобланса, (амортизация ҳисоблаш қайдномасига кўра)	2010, 2310, 2510, 2710	0211-0299
2	Савдо ва реализация билан бўглиқ жойларда фойдаланаётган асосий воситаларга эскириш ҳисобланса	9410, 9420	0211-0299
3	Ишга тушириш, хизмат кўрсатувчи технология жараёнларда фойдаланилаётган асосий воситаларга эскириш ҳисобланса	9440	0211-0299
4	Инчи ҳайвонларга амортизация ҳисобланса	2010, 2310	0270
5	Кўп йиллик дарахтларга амортизация ҳисобланса	2010	0280
6	Қисқа муддатли ижарага берилган асосий воситаларга эскириш ҳисобланса	9430	0220-0290
7	Шартномага кўра, қайтарилиган асосий воситаларга ҳисобланган амортизация суммаси ҳисобдан чиқарилса	0299	0310
8	Асосий воситаларни қайта баҳолаш натижасида амортизация суммасидаги ўзгаришлар а) амортизация суммаси кўпайса; б) аксинча камайса	8510 0211-0299	0211-0299 8510
9	Балансдан чиқарилган асосий воситалар эскириши ҳисобдан чиқарилса	0211-0299	9210

Асосий воситаларнинг таъмирлаш харажатлари.

Бизга маълумки, ишлатиш даврида асосий воситалар икки хил таъмирланади:

1. Капитал таъмир
2. Жорий таъмир

Жорий таъмирлаш харажатлари тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилади, яъни тегишли харажатларни ҳисобга олиб борувчи счётларнинг дебетига олиб борилади.

Капитал таъмирлаш харажатлари тасдиқланган смета харажатларига мос равишда фойдаланиладиган муддатларга пропорционал миқдорда счёт №8910 «Келгуси давр харажатлари ва туловлари резерви» субсчётида фонд ташкил қилиниб, бу харажатлар шу ҳисобдан қопланади.

Резерв ташкил қилинса: Дт – «Харажат счётлари», Кт – 8910 «Келгуси давр харажатлари ва туловлари резерви»

Харажатлар қопланса: Дт – 8910 «Келгуси давр харажатлари ва туловлари резерви», Кт – 2310 – «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар»

Агарда пудрат ташкилотлари бажарса: Дт – 8910 «Келгуси давр харажатлари ва туловлари резерви», Кт – 6010 «Мол етказиб берувчи ва пудратчиларга тўловлар»

Лизинг операцияларини фермер хўжаликларининг бухгалтерия учётида ҳисобга олиш

Маълумки, мамлакатимизда бозорли иқтисодиётта ўтиш туб иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш борасида, ҳалқ хўжалик тармоқларини модернизация қилиш, иқтисодиётни эркинлаштириш шаронтида хўжалик юритувчи субъектларда авансланадиган сармоя (капитал)га эҳтиёж сезилаётган бир даврда молиявий лизинг, республикамизда инвестицияларни жалб қилиш пайтида қўл келмоқда. Шу сабабли республикамизда уларни ҳаётга тадбиқ қилиш борасида қонуний база ва меъёрий хужжатлар тўплами яратилиб, катта имкониятлар очиб берилмоқда. Шу жиҳатдан олганда, гап фермер хўжалик раҳбарларга келиб тақалмоқда. Бундай пайтда фермерлар, лизинг бўйича хужжатлар: шартнома муносабатларини бухгалтерия ҳисоби жиҳатидан расмийлаштириш, ишлаб чиқаришга тадбиқ қилиш энг долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Лизинг операциялари деганда уч томонлама шартномаларни тушуниш лозим, яъни бунда мулкни лизингта (ижарага) берувчи юридик шахс, иккинчи томондан эса лизинг операциясини амалга оширувчи воситачи (тижорат банклари ёки лизинг компаниялари) ва ниҳоят учинги томондан

лизингта мулкни ижарага олувчи юридик шахс (фермер хўжаликлари) ўртасидаги шартнома муносабатларини қонунда кўзда тутилган тартибда расмийлаштиришни яхши тушуниб олиш, ҳаётга аник, реал гадбиқ килиш лозим бўлади. Бунда мазкур операцияларни хужжатларда ўз манфаатларни кўзлаб тайёрлаш, уларни бажариш зарурияти келиб чиқади.

Молиявий лизинг қонун ва меъёрий хужжатларга мувофиқ у куйидаги шартларга жавоб берини лозим:

- лизинг шартномасида кўрсатилган муддатдан сўнг ижарага олинган объект фермер мулки бўлиб қолади;
- лизинг шартномасининг муддати, лизинг объективининг хизмат қилиш муддатининг 80 % и ошади, яъни лизинг объективининг қолдиқ қиймати, лизинг шартнома муддати тўғагач, бошланғич қийматининг 20% и кам бўлади;
- лизинг олувчи лизинг шартномаси муддати мобайнида умумий туловлар суммаси лизинг объективининг 90 % қийматини ташкил қиласди;

Лизинг операцияларни ҳисобга олишнинг асосий ҳужжати бўлиб, Молия Вазирлиги томонидан 1998 йил 30 сентябрда тасдиқланган 6-сонли «Лизинг ҳисоби» бухгалтерия ҳисобининг миллий андозаси (6-БХМА) ҳисобланади. Бундан ташқари, «Солиқ ҳисоби» кодексининг 10-моддасига, бухгалтерия ҳисоби тўғрисида қонуннинг 43-моддасига амал қилиниши лозим. Лизинг операцияларни тайёрлаш ва ўтказишни 8 та босқичга бўлиш мумкин:

1. Лизинг олувчи, лизинг берувчига объект ҳақида талабнома топширади, бунда молиявий тўлов ресурсларининг кувватини кўрсатиш лозим.
2. Лизинг олувчи талабнома билан:
 - а) солиқ инспекцияси томонидан тасдиқланган таъсис хужжатларини;
 - б) фермер хўжалигининг кейинги 2 йилдаги тасдиқланган балансини;
 - в) Техник-иқтисодий карта, бизнес-режа тақдим қилинади;
3. Корхона раҳбари (лизинг берувчи корхона) хужжатларни кўриб чиқиши, таҳдил қилиш, холоса бериш тўғрисида буйруқ чиқаради;
4. Лизингта берувчи ва объектни лизингга олувчи ўртасида барча шартлари кўрсатилган шартнома тузилиб, имзоланиб, мухр босилади ва шартнома кучга киради. Шуни унутмаслик керакки, уч томонлама, чунки воситачи ҳам қушилиб тузилади;
5. Лизингта берувчи, лизинг олувчи билан олди-сотди шартномаси имзоланиб, объект учун зарур хужжатлар расмийлаштирилади;

6. Шартномага мувофиқ тўлов амалга оширилгач, объект (шартнома шартига мувофиқ етказиб берилади, ёки олувчи ўзи олиб кетади) расмийлаштирилиб, лизинг олувчига топширилади;

7. Объект лизинг олувчига ўтказилгач, ундан фойдаланишни бошлиди мумкин;

8. Лизинг муддати, шартлар бажарилгач, тўловлар амалга оширилгандан кейин лизинг обьекти унинг мулкига айлантирилади, зарур хужжатларга мос равишда олди-сотди муносабатлари амалга оширилади.

Бошка асосий воситага эскириш ҳисобланган, унинг лизинг олувчи бухгалтерия учётида 21-сонли БХМС га мувофиқ жорий бухгалтерия ҳисобида ва ҳисоботларда ўз аксини топади. Корхонага лизинг шартлари асосида келиб тушган восита счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётининг дебетида ва счёт № 6810 – «Тўланадиган, молияланадиган лизинг», счёт № 7630 – «Тўланадиган молияланадиган лизинг» - узоқ муддатли қисми счёtlарининг кредити бўйича кирим қилинади.

Тўловларга счёт № 6810 – «Тўланадиган, молияланадиган лизинг» дебет ва пул маблағлари счёти кредитланади. Лизинг шартномаси бўйича ҳисоблаб ёзилган фоизлар суммасига Дт – счёт № 9610 – «Фоизлар кўринишидаги харажатлар», Кт – счёт № 6810 – «Тўланадиган, молияланадиган лизинг» счётига ёзилади.

Айни вақтда уларнинг эскириш меъёрларга мувофиқ счёт № 0299 – «Молияланадиган лизинг бўйича асосий воситаларнинг эскириши» нинг кредити ва контракт вақтида счёт № 3100 – «Келгуси давр харажатлари» счётининг дебетига олиб борилади, кейинчалик счёт № 3110 – «Олдиндан тўланган лизинг» нинг кредитидан фойдаланиш тармоқлар харажат счёtlарига олиб борилади.

Молиявий лизинг шартномасининг ниҳоясига етиши билан асосий воситалар обьектлари лизинг берувчига қайтарилса, у ҳолда счёт № 0299 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» счёти дебет ва счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счётининг кредити бўйича амалга оширилади.

Ижарага олинган асосий воситалар обьекти лизинг берувчига лизинг шартномаси тугагунга қадар қайтарилса, у ҳолда ҳисобда счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счёти кредити ва счёт № 0299 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситаларнинг эскириши» счётининг дебети бўйинча (ҳисобланган эскириш суммасига) ва счёт № 6810 –

«Тўланадиган лизинг», счёт № 7630 – «Тўланадиган молияланадиган лизинг» - узоқ муддатли қисми счёtlар дебети бўйича объектдан фойдаланганлик учун ижара берувчига тўланадиган суммаларга ёзувлар амалга оширилади. Счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» счёti бўйича ҳисоб-китоблар асосий воситаларнинг турлари ва алоҳида инвентар объектлари бўйича олиб борилади. Объектларни ўрнатиш харажатларига қўйидаги бухгалтерия проводкалари берилади, жумладан: ўрнатиладган ускуналар счёт № 0710 – «Ўрнатиладиган ускуналар» счётига, счёт № 7630 – «Тўланадиган молияланадиган лизинг» - узоқ муддатли қисми счётидан олинади, яъни кредитланади, ўрнатиш харажатлари счёт № 0800 – «Капитал қўйилмалар» счёti дебетига, счёт № 6010 – «Мол етказиб берувчилар ва пудратчиларга тўланадиган счёtlар» кредитига ёзилади. Сўнг кирим қилинганди, дебет счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар», кредит эса счёт № 0800 – «Капитал қўйилмалар» бўлади.

Фермер хўжаликлари кўп ҳолларда лизинг оловчи сифатида қатнашганиклари учун бу муносабатлар қўйидагича акс эттирилади, бунда счёт № 0310 – «Молияланадиган лизинг шартномаси бўйича олинган асосий воситалар» - актив счёtda кўринади, ободонлаштириш харажатлари счёт № 0210 – «Молиявий лизинг шартномасибўйича олинган асосий воситаларни ободонлаштириш» счёtinинг дебет томонида акс эттирилади.

Лизинг оловчи 15% бўнакли счёт № 4360 – «Товар-моддий қийматниклар учун мол етказиб берувчи ва пудратчилар берилган бўнаклар» счёti дебетига, счёт № 5110 – «Ҳисоб-китоб» счёti кредитига ёзилади.

Счёт № 0300 «Узоқ муддатли ижарага олинган асосий воситалар» счёtinинг корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Узоқ муддатга ижарага асосий восита олинса	0310	6950, 7910
2	У восита фермер хўжалиги балансига олинса, қийматига бир вақтда эскириш суммасига	0110-0190 0299	0310 0211-0290
3	Асосий восита қайтарилса, факат эскириш суммасига	0299	0310

1	2	3	4
4	Асосий восита шартнома муддатидан олдин қайтарилса: жорий қийматта; узок муддатта мұлжалданған қийматига	6950 7910	0310 0310
5	Асосий восита қайта баҳоланса а) опирилған суммага; б) баҳоси пасайтирилса	0310 8510	8510 0310

Аналитик счёtlари фермер хұжалик асосий воситаларига сингари очилади ва регистрларда акс эттирилади. Бизга маълум 1:С – Бухгалтерия шаклида улар тұла автоматлаштирилған ҳолда ёки «клавиш»ларни босиш асосида акс эттирилиши мүмкін.

Бугунги кунда фермер хұжаликкларининг кичик ва хусусий бизнес тартибіда фаолият күрсатаётгандылардың учун иккінчи вариантидан фойдаланиш тавсия қилинади. Албаттa бунда асосий воситаларни ҳисобға олиб борувлы регистрларнинг иккі вариантын көлтириш ошиқна иш ҳисобланмайды. Биринчи вариантни қуйидагыда көлтириш мүмкін.

Асосий воситалар ва номоддий активларнинг эскиришини ҳисобға олиш қайдномаси

200 ____ йил _____ ойи учун

Номи	Тавсифи	Фойдаланыш муддати	Ҳисобот даври бошыға қолдық			Асосий восита ва номоддий активларнинг ҳаракати						Ҳисобот даври охириға қолдық		
			Микдор	қиймати	ш.ж. қайта баҳолаш	дебет			кредит			Микдор	қиймати	ш.ж. қайта баҳолаш
						боншанғыч	қиймат	үзгарыш	боншанғыч	қиймат	үзгарыш			

**Асосий воситалар ҳаракатини ва улар ҳақидаги маълумотларни
акс эттириш регистрлари (шакл -2)**

Вакти	Хуж- жат №, вакти	Асосий восита- нинг тури ва кимга берки- тилиши	Ёзув- лар- нинг маз- мунни	Ҳисобот даврининг бопита қолдиқ			Ҳисобот даврида асосий восита кирим қилинди			Чиқим		Қолдиқ	
				Сони	Баланс баҳоси кйимати	Эксориш суммаси	Сони	Баланс киймати Эксориш суммаси	Инвентар №	Сони	Киймат Эксориш суммаси	Сони	Киймат Эксориш суммаси

Эслатма: Жадвал 1:С-Бухгалтерия шартига мувофиқ «клавишлар» ёрдамида компьютерда акс эттирилади, якуни ҳисботта олинади

Счёт № 0400, - Номоддий активлар ҳисоби

Бу соҳа масалалари Тошкент молия институти доценти И.Очилов, ўқитувчилари Д.Азларов ва А.Авлоқуловларнинг «Молия ҳисоб-2» (Т. 2004) китобида яхши баён қилинган. Ушбу дарслик муаллиф ушбу китобдаги фикрларга тўла қўшилади. Масалани ечими фойдаланувчилар учун бир жойда бўлиши ҳамда амалиётга тадбиқ қилиш мақсадида ушбу китобдан тегишли қисми тўлиқ келтирилди. Ўйлаймизки, амалиётга тадбиқ қилиш учун муҳим дастур ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг негизида мулкнинг давлат шакли бўлган режали иқтисодиётдан хўжалик юритишнинг бозор моделига ўтиш жараёнида янги мулк шакллари, бухгалтерия ҳисоби тизимида ҳам ўзгаришлар қилиш зарурияти туғилди.

Ҳисобнинг ҳар бир бўлими ва аналитик услубларнинг кўлчилиги амалда назарий, услубий ёндашишни ва асослашни талаб қиласди. Бозор иқтисодиётига ўтиш билан бир ҳисобда юзага келган муаммоларни ечиш йўллари ҳамда фойдаланиладиган тушунчаларнинг доираси кенгайди. Лекин бухгалтерия ҳисобининг назарий асослари, уларнинг моҳияти ва мақсади ўзгармасдан қолди. Молиявий ҳисботларнинг кўринишлари, уларни баҳолаш услублари, молиявий натижаларни ҳисоб-китоб қилиши вахисмобга олиш йўллари, ахборотларни туркум-

ларга ажратувчи ҳисобвараклар режасининг кўришини ўз ифодасини топди. Айниқса, бухгалтерия ҳисоби тизимида янги тушунчча номоддий активлар, яъни «кўринмас активлар» (*intangible assets*) ни баҳолаш, ҳисобга олиш, амортизацияни ҳисоблаш усуллари, шунингдек ликвидация қилиш тартибларини баён қилишни такозо этади.

Номоддий ёки «яширин» активлар таркибига жисмоний, ошкора шаклига эга бўлмаган, лекин хўжалик юритувчи субъектга даромад келтирувчи маблағлар киритилади. Номоддий активлар ҳисоби бухгалтерия ҳисоби ҳисобвараклар режаси, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида» ти Конун ва бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларида, хусусан, «Номоддий активлар» ҳамда «Илмий-тадқиқот ва тажриба-конструкторлик ишлаб чиқаришга харажатлар» деб номланган 7- ва 11-сонли бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларида баён этилади.

«Номоддий активлар» номли 7-сон БХМАга мувофиқ, номоддий активлар – моддий-ашёвий мазмунга эга бўлмаган хўжалик юритувчи субъект томонидан хўжалик фаолиятига фойдаланиш мақсадида назорат қилинадиган, шунингдек узоқ вақт (бир йилдан кўп) ишлатиш учун мўлжалланган мол-мулк объектлари.

Номоддий активлар таърифи таркибига жисмоний, ошкора (кўриниб турадиган) шаклга эга бўлмаган, лекин корхонага даромад келтирадиган воситалар киради.

Умумий тарзда номоддий активлар деганда саноат ва аклий мулк объектларининг қиймати, мулк ҳукуқи объекти сифатида тан олинадиган бошқа шунга ўхшаш мулкий ҳукуклар, шунингдек, узоқ муддатли чиқимлар тушунилади.

Номоддий активлар таърифи активдан хўжалик фаолиятида фойдаланиши ва жисмоний моҳиятга эга бўлмаслиги (пул эмаслиги)ни тақозо қиласи. Активларни юридик ҳукуклар, шу жумладан, мулк ҳукуқи тарзида бўлган ва улардан узоқ муддат давомида фойдаланиш мумкин бўлган ҳолда жисмоний кўринишга эга бўлмаган активлар номоддий активлар таърифига жавоб беради.

Активнинг юридик ҳукуқини белгилайдиган шартнома ушбу ҳукуқ билан ифодалаш йўли билан белгиланиши мумкин эмас. Бундай активлар муҳим эканлигини белгилаш учун хўжалик юритувчи субъектларга ушбу активдан қандай фойдалар олишини аниqlаш имконини берадиган бир қатор омилларни ҳисобга олиш лозим.

Хўжалик юритувчи субъект хўжалик фаолияти жараёнида номоддий активларни ҳарид қилиш, ривжалантириш ва кўпайтириш бўйича мажбуриятлар олади. Корхонанинг номоддий активлари тар-

кибида патентлар, лицензиялар, ақлий мулк ва савдо маркалари акс этирилади. Танҳо хуқуқлар, компьютер дастурларини таъминлаш, муаллифлик хуқуқлари, мижозларнинг рўйхатлари, лицензиялар, маркетинг хуқуқлари, импорт квоталари, ташкилий харажатлар (яниг хўжалик юритувчи субъектларни барпо этиш харажатлари яни бошлаш аражатлари), ноу-хау,бозор тўғрисидаги билим, техник кўникмалар ва бошқалар амалиётда учрайдиган номоддий активга оддий мисоллар бўлади.

Бухгалтерия хисобида номоддий активларни исобга олиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

- номоддий активларни бошқа активлардан ажратилган ҳолда гурӯхларга бўлиб, уларни ҳисобга олишни ташкил қилиш;
- номоддий активларни жорий исобда ва бухгалтерия балансида тегишли андозаларга ҳамда меъёрий хужжатларга асосан тўғри ва ўз вақтида баҳолаш;
- корхонага мавжуд ва камёб тушган номоддий активлар бўйича бухгалтерия ҳисоби андозаларига ва хужжатларга асосан амортизация ҳисоблаш;
- мавжуд номоддий активлардан зарур жойда тадбиркорлик ва ишбилармонлик билан самарали фойдаланишини ташкил қилиш;
- эскирган, хўжалик учун ортиқча бўлган номоддий активларни ўз вақтида ҳисобдан чиқаришни таъминлаш;
- ҳисобдан чиқарилган номоддий активлар бўйича молиявий натижаларни тўғри ва ўз вақтида аниқлаш.

Бухгалтерия хисобида номоддий активларни ҳисобга олишни содалаштириш мақсадида уларни туркумлаб олиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Амалиётда номоддий активларнинг қуйидаги турлари мавжуд:

Патентлар – корхона томонидан муайян маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш учун фойдаланиладиган, қонун билан ҳимояланган гувоҳнома ҳисобланади. Патент корхона томонидан белгиланган меъёрий хужжатлар асосида сотиб олинади;

Ноу-хау – ишлаб чиқариш хўжалик фаолияти давомида фойда келтирувчи янги технологиялардир. Уни таъсисчилар келишувида аниқланган қиймат бўйича корхона устав капиталига улуш ҳисобида киритиш мумкин. Ноу-хау техник, тижорат, бошқарув, молия каби характердаги техник билим ва амалий характеристердаги бошқа билимларни ўз ичига олади;

Товар белгилари, савдо маркалари ва атамалари – белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган ҳамда бошқа фирмалар томонидан рухсат

берилмаган тарзда фойдаланишдан қонун билан муҳофаза қилинган корхоналар номи ва бу корхоналар маҳсулотларининг номлари;

Саноат намуналари – ишлаб чиқариш техника мақсадларидаги буюмлар ва халқ истемоли товарларининг ташқи қиёфасини белгилайдиган бадиий-конструкторлик ечимларидан фойдаланиш ҳуқуқи. Саноат намуналарига ҳажмий модель (автомобиль, станок, мебель ва ҳоказо) ёки ясси тасвир-саноат нақшлари (газлама, гилам гуллари, шрифт шакли ва ҳоказо) мисол бўла олади;

Дастурий таъминот – техник дастур воситалари, автоматлаштирилган бошқариш тизими бўйича техник ва фойдаланиш харажатлари йиғиндиси;

Гудвил – корхонани харид қилиш чогида юзага келади ва сотиб олинаётган корхона учун ҳақ ҳамда унинг соф (мажбуриятларини чегирган ҳолдаги) активларининг баҳоловчи (бозор) қиймати ўртасидаги фарқ;

Ташкилий харажатлар – янги хўжалик юритувчи субъектни барпо этиш харажатлари, яъни ишни бошлаш харажатлари;

Франшизалар – бир корхона томонидан бошқасига унга қарашли активлардан, шу жумладан, савдо маркалари ва атамалари каби моддий активлардан фойдаланиш ҳуқуқинининг берилиши, бунинг устига, бевосита белгиланиши бўйича мазкур активлардан фойдаланиш ҳамда тақдим этиладиган хизматлар (товарлар)нинг белгланган сифат стандартларига риоя қилиш бундай ҳуқук берилишиларининг мажбурий шарти ҳисобланади;

Муаллифлик ҳукуқлари – илмий, адабий, мусика ёки бошқа асарларни нашр қилиш, ижро этиш ёки бошқа турдаги фойдаланиш ҳуқуқи;

Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи – хўжалик ёки бошқа мақсадларда ер ва бошқа табиий ресурслардан фойлалашишни таъминловчи ҳуқук, аммо ердан фойлаланиш ҳуқуқи мазкур ер участкасини мулк қилиб олишни билдирамайди.

Номоддий активларни баҳолашда «Номоддий активлар» номли 7-сон БҲМАга асосланиш лозим. Номоддий активларни баҳолашда куйидаги баҳо (қиймат)лардан фойдаланилади:

- Дастлабки қиймат;
- Сотиш қиймати;
- Тугатиш қиймати;
- Қолдиқ қиймати;
- Ўринни қоплаш қиймати.

Дастлабки қиймат – активни харид қилинганда ҳақиқатда түланған пул маблағлари ёки уни барып этишда амалга оширилған ҳақиқий харажатлардир. Харид қилингандың ҳақиқий қиймати номоддий активни харил қилиш ва уни ишлатиш учун тайёр ҳолга келтириңде қилинған барча харажатларни, яғни: харид нархи, юридик йиғмалар ва башқа харажатларни үз ичига олади. Ташкилот текинга олған номоддий активларнинг дастлабки қиймати эксперт йўли билан бозор нархидан баҳоланған қиймат бўйича тан олинади. Текинга олинған номоддий актив ки裡м қилинған саңада амал қилған нарх асосида жорий бозор қиймати шакллантирилади. Амалдаги нарх тўғрисидаги маълумотлар ҳам ҳужжатлар ва эксперт йўли билан тасдиқланиши керак.

Сотиши қиймати – номоддий активларни битим пайтида манфаатдор тарафлар ўртасида айирбошлиш мумкин бўлған суммадир.

Тугатилиши қиймати – чиқиб кетишига доир кутилаётган харажатларни чиқариб ташлаган ҳолда активнинг активнинг фойдали кизмати натижасида уни тугатилиши пайтида пайдо бўладиган активларнинг таҳмин қилинаётган қийматидир.

Қолдик қиймати – актив ҳисоб ва ҳисоботда акс эттириладиган жамгарилған амортизацияни чиқариб ташланған ҳолда номоддий активларнинг дастлабки ёки жорий қийматидир.

Ўрнини қоплаш қиймати – корхона активдан кейинчалик фойлашланиш ҳисобига қоплашни мўлжаллаётган сумма, шу жумладан, тугатилиши қиймати.

Номоддий актив пулга харид қилинса, унинг контрактда иккимчи бозорда фаол ишләётган шу сингари активга аниқланған бозор нархи бўйича кўрсатилиши мумкин.

Номоддий актив хўжалик юритувчи субъектнинг ўзи томонидан яратилған ва уни яратиш чиқимларини аниқ белгилаш мумкин бўлған ҳолларда номоддий актив ҳақиқий таннарх бўйича акс эттирилади.

Номоддий актив қийматини белгилаш мумкин бўлған ҳолларда у актив сифатида алоҳида модда билан акс эттирилмайди.

Корхона томонидан гудвилл актив сифатида акс эттирилмайди, чунки у корхонани сотиб олиш пайтида харид қилиш нарзи билан мазкур субъектни ташкил килувчи активларнинг ҳақақий нархи ўртасидаги тафовут сифатида юзага келади.

Баъзи вақтларда номоддий активларни қайта баҳолашга эҳтиёж туғилади. Номоддий активни қайта баҳоланганда номоддий активнинг бутун занжири қайта баҳоланиши керак. Қайта баҳолаш натижасида номоддий актив баланс қиймати кўпайған ҳолда ушбу кўпайиш авълги баҳодан ошадиган суммада «Захира сармоя» ҳисобварағининг кредитида акс эттирилиши лозим. Қайта баҳолаш натижасида номоддий ак-

твнинг баланс қиймати камайган бўлса, бу камайиш аввалги баходан ошадиган суммада харажат сифатида тан олинади.

Номоддий активларни бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олиш учун қуйидаги ҳисобвараплар очилган:

0410- «Патентлар, ноу-хау ва лицензиялар»

0420- «Савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари»

0430- «Дастурий таъминот»

0440- «Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш ҳуқуқи»

0450- «Ташкилий харажатлар»

0460- «Франшизалар»

0470- «Муаллифлик ҳуқуқлари»

0480- «Гудвилл»

0490- «Бошқа номоддий активлар»

Номоддий активларнинг кирим қилиниши қуйидаги кўринишда бўлади:

- Корхона томонидан яратилиши;
- Бошқа корхоналардан сотиб олиш;
- Текинга олиш;
- Номоддий активни муассислар томонидан корхонанинг устав капиталига уларнинг улуши тарзида ёки акцияларнинг ҳақини тулаш ҳисобига киритиши.

Номоддий активларни кирим қилишда қуйидаги хужжатлар расмийлаштирилади:

- Номоддий активлар корхона томонидан яратилганда – номоддий активни барпо этиш тўғрисидаги шартнома; жорхона раҳбарининг барпо этилган обьект тўғрисидаги хужжатларга мувофиқлик бериш ва бу хужжатлардан фойдаланувчилар доираини чеклаб қўйиш йўли билан обьектни ноу-хау сифатида хизмат ёки тижорат сири режимини таъминлаш тўғрисидаги муҳофаза хужжати; обьектни барпо этишга кетган харажатларни тасдиқловчи хужжатлар; обьектни кирим қилиб олиш тўғрисидаги далолатнома ва баҳолаш далолатномаси;

- Пулга сотиб олинган тақдирда – ҳуқуқлар берилганилиги тўғрисидаги шартнома, амалга оширилган тўловларни тасдиқловчи хужжатлар, қабул қилиб олиш далолатномаси;

- Текинга олинган тақдирда – ҳуқуқлар берилганилиги тўғрисидаги шартнома, қабал қилиб олиш далолатномаси ва баҳолаш далолатномаси;

- Номоддий активни муассислар томонидан корхонанинг устав фондида уларнинг улуши тарзида ёки акцияларнинг ҳақини тулаш ҳисобига киритилганида – таъсис ҳужжатлари, қабул қилиб олиш далолатномаси ва баҳолаш далолатномаси.

Тегишли шартномалар асосида корхона мутахассилари ва четдан жалб этилган мутахассислар кучи билан барло этилган номоддий активлар объектлари 0830- «Номоддий активларни сотиб олиш» ҳисобварагининг дебети бўйича ҳақиқий таннархига қараб номоддий активлар сифатида кирим қилинади.

Бошқа корхона ва шахслардан сотиб олинган номоддий активлар 0830- «Номоддий активларни сотиб олиш» ҳисобварагининг кредити билан корреспонденцияда 0410- 0490- ҳисобвараглар дебети бўйича кирим қилинади.

Счёт № 0500, - «Номоддий активларнинг амортизацияси счёти»

Амортизация номоддий активнинг фойдали хизмат муддати давомида амортизация қийматини мунтазам равишда тақсимлаш ва кўчириш кўринишида эскиришнинг қиймат ифодасидир. Номоддий активларнинг амортизация қиймати тахмин юлинаётган тугатилиш қийматини чиқариб ташлаган ҳолда активнинг дастлабки қиймати ёки молиявий ҳисботларда кўрсатилган қиймат ўрники босадиган бошқа қийматнинг суммасидир.

Номоддий активларга эскириш ҳисоблашда «Номоддий активлар» номли 7-сон БХМАГа ҳамда Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексига амал қилиш лозим.

«Номоддий активлар» номли 7-сон БХМАГа асосан номоддий активнинг амортизация қиймати унинг фойдали хизмат муддатини белгилаш мумкин бўлмаган пайтдан 5 йилни ҳисобга олиб (лекин корхонанинг фаолият муддатларидан ошмаган ҳолда) мунтазам асосда тақсимланиши керак.

Кўйидаги номоддий активларга амортизация ҳисобланмайди:

- Ҳақиқий эмас (ишламайдиган) деб топилган ва хукуқий оқибатлар келтириб чиқармайдиган номоддий активлар;

- Корхонага тегишли бўлмаган, лекин хукуқ эгаси томонидан лицензия шартномаси ёки бошқача шартнома (танҳо бўлмаган лицензия) бўйича берилган ва балансдан ташқари ҳисоб варақда ҳисобга олинадиган номоддий активлардан фойдаланиш хукуқи асосида корхона фойдаланаётган номоддий активлар;

- Корхонага тегишли товар белгисига ва хизмат кўрсатиш белгисига эгалик хукуқи, шунингдек, вақт ўтиши билан уларнинг истеъмол хусусияти ўзгармадиган товар чиқарилган жой номига эгалик хукуқи;

- Гудвилил.

Амортизацияланувчи қиймат мунтазам равишда номоддий активни фойдали ишлатишнинг бутун даврига тақсимланади. Амортиза-

Ция турли хил усулларни қўллаш йўли билан амалга оширилади: тўғри чизиқли усул, камайиб борувчи қолдиқ усули ва ҳосил қилинган бирликлар суммаси амортизацияни ҳисоблаб ёзиш усули киради.

Тўғри чизиқли усул номоддий активни фойдали ишлатишнинг бутун даври мобайнида эскиришининг доимий суммаларини ҳисоблаб ёзишдан иборат.

Камайиб борувчи қолдиқ усули буйича мунтазам ҳисоблаб ёзилаётган суммалар фойдали ишлатиш муддати давомида камаяди.

Бажарилган ишлар ҳажмига мутаносиб равишда ҳисоблаб ёзиш усулига биноан амортизация миқдори фақат номоддий актив қанча марта ишлатилишига ёки қанча маҳсулот бирлиги ишлаб чиқарилиши кутилаётганига боғлиқ бўлади.

Тўғри чизиқли усул. Амортизацияни ҳисоблаб ёзиш усулларидан бирортасини қўллашни аниқлаш қийин бўлган ҳолларда ҳисоблаб ёзишнинг тўғри чизиқли усулидан фойдаланилади.

Амортизацияни ҳисоблашда унинг тугатилиши қайматига эътибор бериш лозим. Агар бошқа суммаси ишончли тарзда ҳисоб-китоб қилиш бўлмаса, номоддий активнинг қолдиқ қиймати нолга teng бўлади.

Мисол, «Бобур» ҳиссадорлик жамиятига номоддий активга эскириш ҳисоблаш буйича куйидаги маълумотлар мавжуд:

- Номоддий активнинг баланс қиймати – 10000 минг сўм;
- Тугатилиш қиймати – 1000 минг сўм;
- Хизмат муддати – 5 йил.

Йиллик амортизация суммаси = $(10000-1000)/5=1800$ минг сўм.

Амортизация тўғри чизиқли усулда ҳисоблаш жадвали

Йиллар	Баланс қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган амортизация	Қолдиқ қиймат
1-йил	10000	1800	1800	8200
2-йил	10000	1800	3600	6400
3-йил	10000	1800	5400	4600
4-йил	10000	1800	7200	2800
5-йил	10000	1800	9000	1000

Бажарилган иш ҳажмига кўра амортизация ҳисоблаш

Корхонада шу давр мобайнида 90000 сўмлик маҳсулот ишлаб чиқиралди. 1-йилда – 20000, 2-йилда – 30000, 3-йилда – 10000, 4-йилда – 20000, 5-йилда – 10000 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарилган.

**Маҳсулот бирлигига тақсимланадиган амортизация
харажатлари қуйидагига тенг.**

$(10000-1000)/90000=0,1$ ҳар бир сүмлик маҳсулот учун

Бажарилган иш ҳажмига кўра амортизация ҳисоблаш жадвали

Йиллар	Баланс қиймати	Ишлаб чиқарилган маҳсулот суммаси	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган амортизация	Қолдиқ қиймат
1-йил	10000	20000	2000	2000	8000
2-йил	10000	30000	3000	5000	5000
3-йил	10000	10000	1000	6000	4000
4-йил	10000	20000	2000	8000	2000
5-йил	10000	10000	1000	9000	1000

Қолдиқли камайиш услида амортизация ҳисоблаш. Бу усулда амортизация ҳисоблашда амортизация мөъри 2 ҳиссага ортирилади ва амортизация мөъри 40 % ($2*20\%$)га тенг бўлади.

Қолдиқли камайиш усулида амортизация ҳисоблаш жадвали

Йиллар	Баланс қиймати	Йиллик амортизация суммаси	Жамғарилган амортизация	Қолдиқ қиймат
1-йил	10000	$(40\%*10000)=4000$	4000	6000
2-йил	10000	$(40\%*6000)=2400$	6400	3600
3-йил	10000	$(40\%*3600)=1440$	7800	2160
4-йил	10000	$(40\%*2160)=864$	8704	1296
5-йил	10000	296	9000	1000

Номоддий активлар бўйича амортизация ажратмалари улар ҳисоблаб ўтказилган ҳисобот даврида бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботида акс эттирилади. Номоддий суммаларни жамғариш йўли билан ёки обьектларнинг дастлабки қийматини камайтириш йўли билан бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади.

Номоддий активлар эскиришнинг ҳисобланган суммаси ишлаб чиқариш харажатлари (муомала харажатлари, маъмурий харажатлар, сармоя қўйиш) ни ҳисобга олиш ҳисоб вараклари дебети ва 0510-0590 – ҳисоб вараклар кредитига киритилади.

Корхоналар тегишли номоддий активлар буйича жамгарилган амортизация тўғрисидаги ахборотни қўйидаги ҳисоб варакларда акс туттиради:

0510 – «Патентлар, ноу-хау ва лицензияларнинг эскириши»;

0520 – «савдо маркалари, товар белгилари ва саноат намуналари-нинг эскириши»;

0530 – «Дастурий таъминотнинг эскириши»;

0540 – «Ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш хукуқининг эскириши»;

0550 – «ташкилий харажатларнинг эскириши»;

0560 – «Франшизаларнинг эскириши»;

0570 – «Бошқа номоддий активларнинг эскириши»;

Ушбу ҳисоб варакларнинг кредитида ҳисобланган эскириш суммалари, дебетида эса номоддий активларнинг чиқиб кетишида ҳисобланган эскириши суммаларининг ўчирилиши акс эттирилади.

Мисол. Корхонада сентябр ойида ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун номоддий активлардан фойдаланилиши натижасида 5600 сўм эскириш ҳисобланди. Ушбу муомалага қўйидагича проводка берилади.

Д-т 2010 – «Асосий ишлаб чиқариш» - 5600 сўм

К-т 0530 – «Дасурий таъминотнинг эскириши» - 5600 сўм.

Корхонада шу ой мобайнида мавжуд лицензия учун маъмурий харажатлар ҳисобига 3200 сўмлик эскириши ҳисобланди. Ушбу муомалага ҳисобда қўйидаги проводка берилади:

Д-т 9420 – «Маъмурий-бошқарув харажатлари» - 3200 сўм.

К-т 0510 – «Патентлар, ноу-хау ва лицензияларнинг эскириши» - 3200 сўм.

Маҳсулот ишлаб чиқариш, ишларни бажариш ёки хизмат кўрсатиш ёхуд ташкилотни бошқариш учун фойдаланилмаётган номоддий активлар объектларининг қиймати бухгалтерия балансидан ҳисобдан чиқарилиши керак.

Қўйидаги хўжалик операциялари натижасида номоддий активлар объектларининг қиймати корхона активлари таркибидан чиқиб кетади:

• реализация, яъни хукуқларни бериш тўғрисидаги шартнома асосида иқтисодий маънода сотганда ва юридик маънода эгалик хукуки тўхтатилганида;

• бундан буён фойдаланиш мақсадга мувофиқ эмаслиги сабабла-рига кўра ҳисобдан чиқарилганда;

• номоддий активнинг амал қилиш муддати тугагач ҳисобдан чиқарилганида;

• бошқа корхоналарнинг устав капиталига улуш сифатида кўшилганида;

• хукуқларни бериш тўғрисидаги шартнома асосида бошқа шахсларга текин топширилганида.

Номоддий активларни ҳисобдан чиқарилиши билан бөглиқ операцияларни бухгалтерия ҳисобида акс этириш учун қуйидаги харажатлар расмийлаштирилади:

• эгалик қилиш хукуки бошқаларга берилганида – хукуқни бошқа бирорга бериш тўғрисидаги шартнома, ҳақ олинганлитини тасдиқловчи тўлов ҳужжати ва бошқа харажатлар, хукуқни бошқаларга бериш қийматини баҳолаш тўғрисидаги мустақил баҳоловчи хулосаси, чиқиб кетиш далолатномаси;

• амал қилиш муддати тутагилганлиги туфайли ҳисобдан чиқарилганида - ҳисобдан чиқариш тўғрисидаги далолатнома;

• бошқа корхоналарнинг устав капиталига қўйганида – таъсис хужжатлари, фойдаланиш хукуқини бошқа бирорга бериш тўғрисидаги шартнома, фойдаланиш хукуқини бошқаларга бериш қийматини баҳолац тўғрисидаги мустақил баҳоловчи хулосаси, фойдаланиш хукуқини бериш тўғрисидаги шартнома бўйича қабул қилиб олиш-топшириш далолатномаси, чиқиб кетиш далолатномаси;

• текинга бериолган тақдирда – фойдаланиш хукуқини бошқа бирорга бериш тўғрисидаги шартнома, фойдаланиш хукуқини бериш тўғрисидаги шартнома бўйича қабул қилиб олиш-топшириш далолатномаси, чиқиб кетиш далолатномаси.

Номоддий активлар чиқиб кетганида уларнинг дастлабки қиймати номоддий активларни ҳисобга олишининг тегишли ҳисоб вараклари кредитидан 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» ҳисоб вараги дебетига ҳисобдан чиқарилади. Номоддий активларни четга сотишдан тушган тушум 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» ҳисоб вараги кредити бўйича 4890 – «Бошқа шахсларнинг қарзлари - жорий қисми» ва 0990 – «Бошқа узок муддатли дебиторлик қарзлари» ҳисоб вараклари билан корреспонденцияда акс этириллади.

Номоддий активлар чиқиб кетганида улар бўйича ҳисобланган эскириш суммаси 0510-0590 – ҳисоб вараклари дебетидан 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» ҳисоб вараги кредитига ҳисобдан чиқарилади.

Мисол: «Бобур» ҳиссадорлик жамиятида май ойида дастурий таъминот ҳисобдан чиқарилади: баланс қиймати 200000 сўм, эскириш

қиймати 150000 сўм. Номоддий активнинг сотиш қиймати 80000 сўм. Молиявий натижани аниқлаб, муомалага қуйидагича проводка берамиз:

- дастурий таъминотнинг сотиш қийматига:

Д-т 4890 – «Бошқа шахсларнинг қарзлари-жорий қисми» - 80000 сўм.

К-т 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 80000 сўм.

- Баланс қиймати ҳисобдан чиқарилади:

9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 200000 сўм

К-т 0430 – «Дастурий таъминот» - 200000 сўм

- Эскириш қиймати ҳисобдан чиқарилади:

Д-т 0530 – «Дастурий таъминотнинг эскириши» - 150000 сўм

К-т 9220 - «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 150000 сўм.

• Дастурий таъминотни сотишдан фойда олинди ($80000+150000-200000=30000$ сўм):

Д-т 9220 - «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 30000 сўм

К-т 9320 - «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетишидан олинган фойда» - 30000 сўм.

Агарда корхона дастурий таъминотни 40000 сўмга сотганида, молиявий натижа қуйидагига тенг бўлар эди:

- Дастурий таъминотнинг сотиш қийматига:

Д-т 4890 – «Бошқа шахсларнинг қарзлари – жорий қисми» 40000 сўм.

К-т 9220 - «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 40000 сўм.

- Баланс қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 200000 сўм.

К-т 0430 – «Дастурий таъминот» - 200000 сўм.

- Эскириши қиймати ҳисобдан чиқарилди:

Д-т 0530 – «Дастурий таъминотнинг эскириши» - 150000 сўм.

К-т 9220 – «Бошқа активларнинг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 150000 сўм.

• Дастурий таъминотни сотишдан зарар кўрилди ($40000+150000-200000=10000$ сўм):

Д-т 9430 – «Бошқа операцион харажатлар» - 10000 сўм
К-т 9220 – «Бошқа активларниг реализацияси ва бошқача чиқиб кетиши» - 10000 сўм.

Фермер хўжаликларида номоддий активларни, инвестицияларни, уларнинг эскиришини учётга олишнинг ўзига хос хусусиятлари

Мамлакатимизда туб иқтисодий ислоҳотларнинг амалга оширилиши, иқтисодиётни эркинлаштириш ва модернизация қилиш, ислоҳотларнинг таркибий қисми ҳисобланган бухгалтерия ҳисобида ҳам янги тушунчалар кириб келиши, жумладан номоддий активларни, яъни «кўринмас активларни» ҳисобга олиш, баҳолаш уларга фойдаланиладиган даври учун эскириш ҳисоблаш каби тушунчалар кириб келмоқда.

Номоддий ёки «Яшири» активлар таркибига жисмоний натура шаклга эга бўлмаган, лекин хўжалик юритувчи субъектларга даромад келтирувчи манбалар киритилади. Номоддий активлар «бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги» қонун ва бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларидан ЎзРБХМС-7 да кўрсатилган қоидалар асосида олиб бориш белгилаб қўйилган.

Умуман инвестициялар, уларнинг бошлангич бошқарув ҳисобини Тошкент молия институтининг профессори Б.А.Хасанов ва А.А.Хошимлар томонидан тайёрланган «Бошқарув ҳисоби» (Г. «Иқтисод-молия» нашриёти, 2005 йил) китобида жуда маъқул баён қилинган. Фойдаланувчиларга осонлик, имконият яратиш, бир жойда тегишли ҳал қилинчларини кўзда тутиб ҳамда масаланинг долзарблигини ҳисобга олиб, ушбу китобдан тегишли қисмларни тўлалигича келтиришни лозим топдик.

Бу эса ўз навбатида амалиётчиларга осонлик тугдириш, муаллифлар ғоясининг тадбиқ қилинишини билдиради.

Инвестиция пул маблағларини бирор-бир фаолият турига маълум муддатта сарфланишига қараб, узоқ (1 йилдан ортиқ) ва қисқа муддатли (1 йилгача) инвестицияларга бўлинади.

Инвестиция харажатлари фақат келгусида даромад келтирсанлиги боис инвестиция фаолияти корхоналар учун мураккаб ҳисобланади. Шу сабабли корхоналар оқилона инвестиция қарорлари қабул қилиш учун дастлабки таклиф этилаётган лойиҳаларнинг иқтисодий самарадорлигини баҳолашлари ҳамда уларнинг кўп маблағ талаб қиласиган томонлари ҳақида аниқ маълумот олишга ҳаракат қилишлари лозим.

Инвестиция лойиқаси аниқ, пухта ўйланган ғояга, максадга зга бўлган (шу жумладан капитал қурилиш ҳам), уни амалга ошириш учун инвестиция қўйилишини талаб қиладиган харажат дастуридир.

Инвестиция лойиҳаларини амалга оширишнинг иккита шарти мавжуд: лойиҳага маълум миқдорда маблағлар сарфлаш зарурияти, маблағларни сарфлаш ва қоплаш (фойда олиш) ўртасида муайян вакт мавжудлиги.

Инвестиция лойиҳаларини яратиш ва уни амалга ошириш қўйидаги босқичларни ўз ичига олади:

- инвестиция ғояларининг шаклланиши, яъни, ғояни танлаш ва дастлабки асослаш, экологик нуқтаи-назардан бир қарорга келиш, уни амалга ошириш давомида қўйиладиган талабларга жавоб бериш;

- инвестиция имкониятларини излаш, яъни, ишлаб чиқариладиган маҳсулога ёки хизмат турига бўладиган талабни ўрганиш, лойиҳа иштирокчилари таркиби буйича таклифлар, лойиҳанинг қиймати ва унинг самарасини аниқлаш;

- лойиҳанинг техник-иқтисодий асосланиши;
- шартномага оид хужожатларни тайёрлаш;
- тендер савдоларига тайёргарлик;
- салоҳиятли инвесторлар билан мулоқатлар;
- лойиҳа хужожатларини тайёрлаш;
- ностандарт технологик жиҳозларни тайёрловчи ва етказиб берувчиларни аниқлаш;
- курилиш-монтаж ишлари;
- объектини ишлаб чиқаришда тажрибадан ўтказиш, иқтисодий кўрсаткичлар мониторинги ва объектини лойиҳа кувватига етказиш.

Инвестиция лойиҳаларни амалиётта тадбиқ қилиш жараёни иккита босқичга ажратилади:

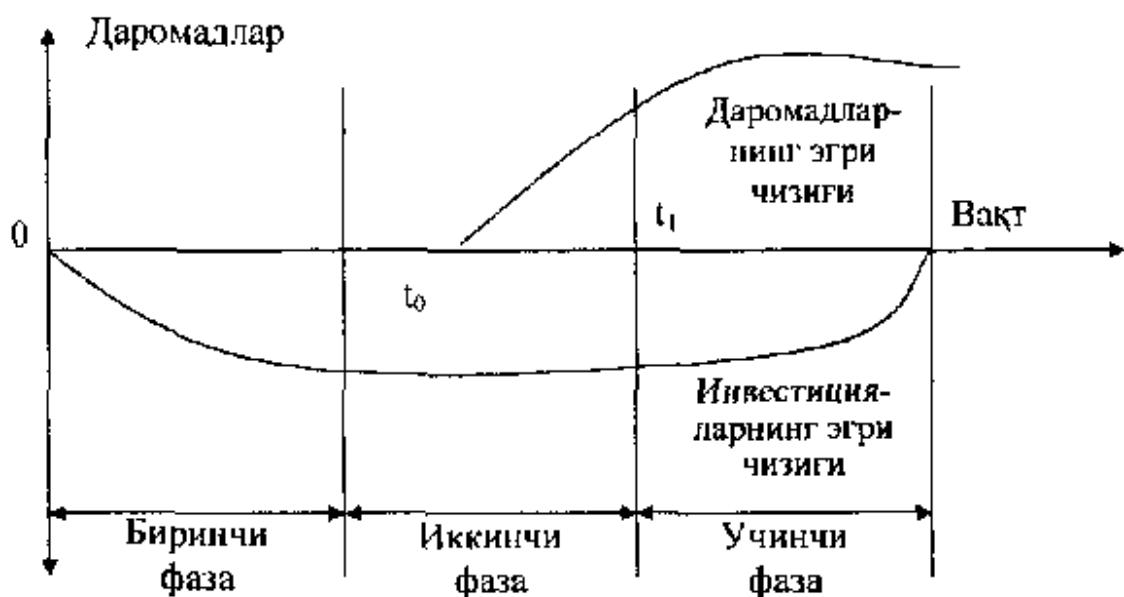
Лойиҳани ишлаб чиқиши лойиҳа мақсадларига эришин учун амалга ошириладиган бошланғич жараён бўлиб, у дастлабки ҳисоб китобларни бажариш, қулай вариантларни танлаш, лойиҳа қарорларини иқтисодий жиҳатдан асослашдир.

Инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишида асосий вазифа – лойиҳани амалга ошириш ҳақида қарор қабул қилиш ва бу лойиҳага инвестиция ажратиш максадида ҳар тарафлама техник-иқтисодий асоснома тайёрлашдир. Агар лойиҳа тижорат хусусиятига зга бўлса, техник-иқтисодий асосномага қўшимча равишида лойиҳанинг бизнесрежаси ҳам ишлаб чиқилиши лозим.

Лойихани амалга ошириш уни амалий жиҳатдан рүёбга чиқариш, лойихани муайян иқтисодий воқеликка айлантириш, лойихани олдига қўйилган барча максадларга эришишdir.

Амалиётда инвестиция жараёни уч асосий фазага бўлинади. Бунда инвестиция жараёнининг бутун даври лойихнинг ҳаётий муддати ёки ҳаётий жараёни деб аталади.

Инвестиция лойихаси жараёни фазаларининг мохияти ва ўзига хос хусусиятларини аниқ тасаввур қилиш учун қуидаги чизмага мурожат қиласиз.

Чизма. Инвестиция харажатлари ва уларни инвестиция лойиҳасининг турли босқичларида келтирилган даромаднинг ўзгариши

Келтирилган чизманинг қуи қисмида лойихани амалга ошириш жараёнида сарфланадиган инвестиция заҳиралари ҳажми, юқори қисмида эса лойиҳага капитал сарфлашдан олинган даромад (фойда) нинг ўзгариши тасвириланган.

Инвестиция жараёнининг дастлабки фазасида лойиҳани иқтисодий ва техник жиҳатдан асослаш буйича тадқиқотлар ўтказилади, яъни, лойиҳа иқтисодий, техник ва технологик жиҳатдан қайта ишланади. Бу фаза лойиҳани бошланғич хужоатларини ишлаб чиқиш билан якунланади.

Инвестиция олди (дастлабки) фазаси инвестиция лойиҳасини ишлаб чиқишининг асосий босқичи ҳисобланади. Мазкур фаза инвестиция лойиҳаси бўйича дастлабки изланишлардан бошлаб уни амалга ошириш буйича қарор қабул қилунгунгача бўлган даврни ўз ичига олади.

Инвестиция жараёнининг иккинчи фазаси инвестиция фазаси деб аталади. Бу фазанинг асосий вазифаси лойиҳага ажратилган молиявий инвестицияларни тўғри сарфланишини ҳамда лойиҳада белгиланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш жараёни ва самарадорлигини таъминлаштиришади.

Инвестиция фазасида иморатлар ва иншоатларни таъмираш ишлари бажарилади, жиҳозлар сотиб олиниади ва ўрнатилади, ишлаб чиқариш инфратузилмаси шакллантириледи, ундан кейин маҳсулотни туркумли ишлаб чиқариш ва сотишга ўтилади.

Инвестиция фазаси тутаб, лойиҳа амалга оширила бошлагач, инвестиция харажатлари ҳажми камайиб боради. Инвестиция лойиҳаси келтирадиган даромад ҳажми эса ортади, чунки у аста-секин ўз самарасини бера боштайди. Бу ҳоят ишлаб чиқариш харажатларини камайтириб, сотиш ҳажмини кўпайтиришга имкон беради.

Лойиҳанинг бу тариқа ривожи унинг фойдаланиш деб аталувчи учинчи фазасида давом этади. Учинчи фазада ишлаб чиқариш ҳажмини сақлаб туриш ва кўпайтириш учун асосий воситаларнинг эскириши орқали жамғарилган маёндан ҳам фойдаланилади. Унда маҳсулотларни сотишдан олинадиган даромаднинг инвестиция харажатларидан ошиши кузатилади. Натижада йи, вактда даромаднинг умумий суммаси лойиҳага кўйилган капитал кўйилма қийматига teng бўлади ва лойиҳани қоплаш нўқтасига етади.

Лойиҳани ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнида уни молиявий жихатдан баҳоланади. Бунинг учун лойиҳани қоплаш даражаси, инвестициялар самарадорлиги каби иқтисодий кўрсатикичлар таҳлил килинади.

Корхоналар фаолиятида инвестиция манбаларининг етициллиги доимо улардан оқилона фойдаланиш заруриятини келтириб чиқаради. Агар инвестиция заҳирасининг ҳар бир бирлигидан эҳтимолда кутилган энг кўп иқтисодий самара олишга ҳаракат қилинади.

Корхонада инвестициялар самарадорлигини баҳолаш «иқтисодий самара» ва «иқтисодий самарадорлик» атамаларининг фарқли жихатларини ўрганишга бевосита боғлиқ.

Иқтисодий самара инвестициялаш, капитал харажатлаш ҳисобига эришилдиган натижа бўлиб, куйидаги тенглик орқали аниқланади:

Иқтисодий самара = молиявий натижалар - харажатлар

Бозор иқтисодиётига ўтиш давригача самарадорликни баҳолашда харажатлар мезони кенг тарқалган эди.

Иқтисодий самара = молиявий натижалар : харажатлар

Акционерлик жамиятларининг пайдо бўлиши, турли хил мулк шаклларининг ривожланиши, иқтисодиётда давлат мулки ҳиссасининг камайиши, ички ва ташқи инвесторларининг фаоллашуви рентабелликни аниқлашга янгича ёндошув – инвестициялар (ёки уларнинг алоҳида элементлари: капитал қўйилма, капитал) самарадорлигини ҳисоблашни талаб қўлимокда.

Сарфланган капиталдан олинадиган мутлоқ иқтисодий самара (\mathcal{E}) сарфланган капитал ҳисобига олинган даромад (D) ва инвестиция қўйилмаларининг ҳажми (I_x) ўртасидаги боғликлекни куйидаги формула оркали ифодалаш мумкин.

$$\mathcal{E} = D - I_x$$

Капитал қўйилмалардан келган даромад миқдори уларнинг дастлабки ҳажмидан ошган вақт инвестицияларни қоплаш муддати деб аталади. Кейишги ҳолатда капитал сарфлашдан олинган даромад капитал қўйилмадан орта бошлайди. Бу иқтисодиётнинг ишлаб чиқариш соҳасидаги капитал сарфлаш самарадорлигининг энг зарур кўрсаткичидир.

Амалиётда кичик тадбиркорлик субъектларига қилинган узоқ муддатли инвестиция қўйилмалари 2-3 йил ичида қопланади, узоқ муддатли инвестиция қўйилмаларини қоплаш учун эса 10-15 ва ундан ҳам кўпроқ йил талаб қилинади. Инвестицияларнинг иқтисодий самарадорлиги капитал қайтимига нисбатан инвестициялардан тушган фойда билан белгиланади.

Иқтисодий лойиҳа асосида амалга оширилган инвестицияларнинг самарадорлиги (I_c) куйидаги формула билан аниқланади.

$$I_c = \frac{\Phi}{I_x}$$

Бу ерда,

Φ – инвестиция натижасида олинган фойда

Ушбу ҳолатда инвестиция самарадорлиги бир бирликдан ортиқ бўлиши керак, шундагина қилинган харажатлар қопланади. Халкаро амалиётда инвестицияларнинг рентабеллиги йиллик баланс фойдасини (Φ) жами авансланган капиталга нисбати билан аниқланади:

$$I_p = \frac{\Phi}{A_1 + A_2 + A_3 + A_4}$$

Бу ерда,

I_p – авансланган инвестициянинг рентабеллиги,

Φ – йиллик баланс фойда,

$A_1 + A_2 + A_3 + A_4$ – чораклар бўйича авансланган капитал қиймати.

Капитал даромадлилиги Дюлоннинг машхур формуласи асосида кўйидаги кўринишда ҳисобланади:

$$\frac{\text{Инвестицияланган}}{\text{капитал}} = \frac{\text{Даромад}}{\text{рентабеллени}} \times \frac{\text{Капитал}}{\text{айланиши}}$$

Бу ерда,

$$\frac{\text{Даромад}}{\text{рентабеллени}} = \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Ялпи даромад}} \times 100$$

$$\text{Капиталнинг айланиши} = \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Ялпи даромад}}$$

(Капитал айланиши капиталнинг «унумдорлиги», яъни, асосий ва айланма маблагларнинг қайтими сифатида таърифланади).

Юқоридаги иккита формуланинг ёймасини бир-бирига кўпайтириб, кўйидаги нисбатга эга бўламиз:

$$\frac{\text{Инвестицияланган}}{\text{капитал}} = \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Ялпи даромад}} \times \frac{\text{Ялпи даромад}}{\text{Капитал}} =$$

$$= \frac{\text{Соф фойда}}{\text{Капитал}} = \frac{5431}{206168} = 2,63$$

«Шаҳрихонсугт» ҳиссадорлик жамиятининг маълумотлари асосда 2003 йилда инвестицияланган капитал даромадлигини ҳисоблаймиз:

4.2-жадвал

Корхонанинг йил охирига бўлган бухгалтерия баланси маълумотлари (минг сўм)

Актив (мулжалар)	Сумма	Пассив (капитал)	Сумма
1. Асосий воситалар (бинолар, ишоотлар, куч узатувчи қурилмалар ва ҳ.к.) ва номоддий активлар	166481,0	1. Устав капитали, қарзлар ва бошқа мажбуриятлар	206168,0
2. Узоқ муддатли инвестициялар	2065,0		
3. Айланма маблаглар (захиралар, пул маблаглари, тайёр маҳсулотлар, туталланмаган ишлаб чиқариш ва ҳ.к.)	37662,0		

4.3-жадвал

Молиявий натижалар түгрисидаги ҳисбот (минг сўм)

Актив (мулқлар)	Сумма	Пассив (капитал)	Сумма
Сотилган махсулот, иш ва хизматларнинг ишлаб чиқариш таннархи	313248,0	Айланма (даромад)	413361,0
Давр харажатлари	38403,0		
Молиявий фаолият бўйича харажатлар	21752,0		
Соликлар	34527,0		
Соф фойда (хотима ёзуви)	5431,0		
Жами	413361,0	Жами	413361,0

Юқоридаги жадваллар маълумотларига асосан корхонанинг инвестицияланган капитали даормадлилиги Дюпон пирамидаси ёрдамида куйидагича тасвириланади.

Чизма. Инвестицияланган капитал даромадлилигининг Дюпон пирамидаси ёрдамида ҳисоблаш

Корхоналарнинг ўз маблағларини келгусида фоиз ставкаси кўринишида фойда олиш максадида жорий қиймати вақтингчалик инвестициялаш жараёни дисконтлаш, унинг натижасида ҳосил бўлган кўрсаткич – дисконтланган қиймат дейилади.

Харажатларни дисконтлаш коэффициенти (Δ_x) қуйидаги формула билан аниқланади:

$$\Delta_x = \frac{I_x}{P_{mo}}$$

Бу ерда,

I_x – инвестицияларнинг қиймати,

P_{mo} – йилик пул маблағлари оқими

Инвестициялаш жараёнини амалга ошириш учун узоқ муддат талаб қилиниши сабабли маблағларни инвестициялаш вақтида пул маблағларини уларнинг қайтими билан таққослаш зарурияти туғилади. Бу мақсадда пул маблағларининг келгуси ва ҳақиқий қиймати тушанчапаридан фойдаланиш зарур.

Пул маблағларининг келгуси қиймати жорий даврда инвестицияланган маблағларнинг суммасини ифодалайди, улар белгиланган фоиз ставкасини ҳисобга олган ҳолда маълум вақт оралиғида шу суммага айланади.

Пул маблағларининг ҳақиқий (ҳозирги) қиймати фоизнинг маълум ставкасини ҳисобга олган келгуси пул маблағлари суммасини билдиради. Пул маблағларининг ҳақиқий қийматини аниқлаш учун улар қийматини муайян вақтдаги дисконтлаштириш жараёнини ҳам ҳисобга олиш лозим, чунки, у пул маблағларининг келгуси миқдорда ортиб боришига тескари муомалани ифодалайди. Бундай ҳолда фоиз суммаси (дисконт) пул маблағларининг якуний суммаси (келгуси қиймат) дан айриб ташланади.

Маблағларни инвестиция қилиш ва инвестиция фойдасини шаклантириш билан боғлик молиявий ҳисоб-китобларни амалга ошириш пайтида пул маблағлари қийматини ошира бориш (компаундинг) ҳамда дисконтлаш жараёнларини оддий ва мураккаб фоизлар бўйича ҳисоблаш максадга мувофиқдир.

Оддий фоизлар қисқа муддатли инвестициялашда, мураккаб фоизлар эса узоқ муддатли инвестициялашда кўлланилади.

Оддий фоизлар деганда маблағларни инвестициялаш жараёнида шартномага асоссан келишилган тўловнинг ҳисбот даври (ой, чорак ва

ҳ.к.) якунида қўйилманинг дастлабки (ҳақиқий) қийматига асосан ҳисоб қилиниши тушунилади.

Оддий фоиз суммаси қўлланилганда қўйилмани ортиб бориши (компаундинг) жараёнида қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин:

$$И_n = K_0 \cdot n \cdot \Phi_n$$

Бу ерда,

$И_n$ – инвестициялашнинг келишилган даври учун фоиз ставкаси,

K_0 – қўйилманинг дастлабки суммаси,

n – инвестициялаш давомийлиги (ҳар бир фоиз тўлови амалга ошириладиган даврлар микдори билан ифодаланган),

Φ_n – ўнли каср билан ифода этилган, фойдаланиладиган фоиз ставкаси.

Ушбу ҳолатда қўйилманинг келгуси қиймати (K_k) фоиз суммасини ҳисобга олган ҳолда қуйидаги формула орқали аниқланади:

$$K_k = K_0 + И_n = K_0 (1+n \cdot \Phi_n)$$

1-мисол. Қўйида берилган шартлар орқали бир йил учун фоиз суммасини аниқлаш зарур. Қўйилманинг дастлабки суммаси 500000 сўм. Ҳар чоракда тўпланадиган фоиз ставкаси – 10%. Бу микдорларни формулага қўйиб чиқиб фоиз суммасини аниқлаймиз:

$$И_n = 500000 \cdot 4 \cdot 0,1 = 200000 \text{ сўм}$$

Қавс ичидағи кўрсаткичлар ($1\% \Phi_n$) оддий фоизлар суммасини ортиб бориши коэффициенти дейилади. Бу коэффициент доим бир бирликда катта бўлади.

Пул маблаги қийматини дисконтлаш жараёнида оддий фоиз суммасини ҳисоб-китоб қилишда қуйидаги формуладан фойдаланиш мумкин.

$$Д = K_0 + K_0 \cdot \frac{1}{1+n \cdot \Phi_n}$$

2-мисол. Қўйидаги шартла асосида бир йил оддий фоиз бўйича дисконт суммасини аниқлаш лозим. Қўйилманинг якуний суммаси 800000 сўм микдорида белгиланган.

Ҳар чоракда тўпланадиган дисконт ставкаси 10% ни ташкил этади.

Бу кўрсаткичларни дисконт суммасини ҳисоблаш формуласига кўйиб чиқсак, куйидаги натижани оламиз:

$$D = 800000 - 800000 \cdot \frac{1}{1+4 \cdot 0,1} = 228571,4$$

Демак, бир йилдан сўнг 800000 сўм олиш учун зарур бўлган инвестиция харажатларининг ҳақиқий қиймати куйидагича бўлиши лозим.

$$K_0 = 800000 - 228571,4 = 571,428,6$$

Мураккаб фоиз деб, ҳисобланган оддий фоиз суммаси белгиланган хар бир даврдан кейин тўланмайдиган, балки асосий қўйилма суммасига қўшилиб, кейинги тўлов даврида даромад келтирадиган инвестиция қилиш натижасида юзага келадиган фойда суммасига айтилади.

Қўйилма суммасини ҳисоблашда мураккаб фоизлар бўйича унинг ортиб бориши куйидаги формула орқали топилади:

$$K_{bc} = K_0 \cdot (1 + \Phi_n)^n$$

Ушбу формулага мувофиқ фоиз суммаси (I_p) куйидагича ҳисобланади.

$$I_p = K_{bc} + K_0$$

З-мисол. Куйидаги шартлар инвестициялашнинг бутун даврида мураккаб фоиз суммаси билан қўйилманинг келгуси қийматини аниқлаш талаб қилинади.

Кўйилманинг дастлабки қиймати 500000 сўм.

Мураккаб фоизли усулда қўлланиладиган ва ҳар чоракда тўпаланадиган фоиз ставкаси – 10% .

Инвестициялашнинг умумий даври кўрсаткичларини юқоридаги формулага қўйиб, қўйилманинг келгуси қийматини аниқлаймиз.

$$K_{bc} = 500000 \cdot (1+0.11) = 555000$$

Ушбу ҳолатда фоиз суммаси 55000 сўм (555000-500000) ни ташкил этади.

Пул маблагларининг ҳақиқий қийматини ҳисоблашда мураккаб фоизлар буйича дисконглаш жараёнини куйидаги формула орқали ифодалаш мумкин.

$$K_x = \frac{K_0}{(1 + \Phi_n)^n}$$

Бу ерда,

K_x - мураккаб фоизлар бўйича ҳисобланган қўйилманинг дастлабки суммаси

Шунга биноан дисконт суммаси (D_c) куйидаги формула орқали аниқланади:

$$D_c = K_0 - K_x$$

4-мисол. Куйидаги шартлар асосида бир йил учун мураккаб фоизлар бўйича дисконт суммаси ва пул маблағининг ҳақиқий қийматини аниқлаш зарур. Пул маблағининг берилган қиймати 500000 сўм.

Мураккаб фоизни дисконтлаш учун фойдаланиладиган ставкаси ҳар чоракда 10% ни ташкил этади.

Ушбу кўрсаткичларни формулага кўйиб, пул маблағининг ҳақиқий қийматини аниқдаймиз.

$$\text{Ҳақиқий қиймат} = \frac{500000}{(1+0,1)^4} = 343465,8 \text{ сўм}$$

Шунга мувофиқ, дисконт суммаси 157534,2 сўм (500000-343465,8) ни ташкил этади.

Пул оқимларини ўзаро тенг тўловларининг бундай бир текислиги аннуитет деб аталади. Аннуитетта мисол қилиб инвестициялар бўйича ҳар чоракда тўланадиган фоиз тўловлари суммаси, ижарадаги мулк учун бир текис тўлов ва ҳ.к.ларни олиш мумкин. Аннуитет кўринишидаги пул оқимларини кетма-кетлигини аниқлаш пул маблағларини ортиб бориш жараёнини ҳисоблашни анча енгиллаштиради ҳамда улар қийматини дисконтлаш учун соддалаштирилган формулалар тўпламидан фойдаланиш имконини беради.

5-мисол. Инвестор 500000 сўмни 1 йил муддат билан депозит қўйилмага жойлаштиришни мўлжаллаган. Бир банк инвесторга мураккаб фоизлар бўйича ҳар чоракда 7,5% миқдорда тўлашни, иккинчиси эса 10% миқдорида тўрт ойда бир марта, учинчиси – 15% миқдорида йилда икки марта, тўргинчиси – 30% миқдорида йилига бир марта тўлашни тақлиф қиласди.

Бу вариантларни таққослаб шундай холосага келиш мүмкінки, инвестор учун биринчи банк таклиф этәтгән фоиз ставкаси фойдали ҳисобланади.

Аннуитеттинг келгуси қийматини аниқлаш учун қуйидаги формуладан фойдаланиш мүмкін.

$$A_{\text{кел}} = A_{\text{тс}} \cdot d_{\text{коэф.}}$$

Бу ерда,

$A_{\text{кел}}$ – маълум давр охирида аннуитеттинг келгуси қиймати,

$A_{\text{тс}}$ – аннуитет тўлови суммаси,

$d_{\text{коэф}}$ – аннуитет қиймати ортиб боришини фоизнинг қабул қилинган ставкаси ва даврларини ҳисобга олган маҳсус жадвал бўйича аниқланадиган коэффициенти

Инвестициялашнинг қайси варианти самаралилигини аниқлаш учун қуйидаги жадвални тузамиз.

4.4-жадвал

Инвестициялашнинг турли шаронтларида қўйилманинг келгуси қийматини ҳисоблаш

Вариантлар	Кўйилма нинг ҳақиқий ставкаси	Фоиз ставкаси	Якуний келгуси қиймат			
			1 чорак	2 чорак	3 чорак	4 чорак
1	500000	0,075	537500	577812,5	621148,4	667734,5
2	500000	0,1	550000	605000	665500	732050
3	500000	0,15	575000	661250	760437,5	874503,1
4	500000	0,3	650000	845000	1098500	1428050

Шунга биноан, аннуитеттинг ҳақиқий қийматини аниқлаш учун формула қуйидаги кўринишни олади:

$$A_{\text{хак}} = \frac{A_{\text{тс}}}{A_{\text{ж}}}$$

Бу ерда,

$A_{\text{хак}}$ – аннуитеттинг ҳақиқий қиймати,

$A_{\text{тс}}$ – аннуитеттинг қоплаш суммаси,

A_{dk} – қабул қилинган дисконт ставкаси ва даврлар миқдорини ҳисобга олиб, маҳсус жадваллар бўйича аниқланадиган аннуитетни дисконтлаш коэффициенти.

Пул маблағларини ҳақиқий қийматини баҳолашада инфляция омили ҳам муҳим аҳамиятга эга, у пул маблагларининг сотиб олиш қобилятини пасайишига сабаб бўлади.

Инвестициялаш жараёнида пул оқимларини самарали бошқариш билан боғлиқ ҳисоб-китобларга инфляциянинг таъсирини баҳолашда пул маблағларининг номинал ва ҳақиқий қийматидан фойдаланиш максадга мувофиқдир.

Пул маблагларининг номинал қиймати пулнинг сотиб олиш қобиляти ўзгаришини ҳисобга олмай унинг ҳажмини баҳолашни назарда тутади.

Пул маблағларининг ҳақиқий қиймати эса уларнинг келгуси ва ҳозирги қийматини аниқ ҳисоблашда самарали қўлланилиши мумкин.

Одатда, инфляция таъсирини баҳолашда куйидаги асосий кўрсаткичлардан фойдаланиш мумкин:

1) инфляция суръати (I_{sc}). Бу кўрсаткич муайян даврда (n) баҳоларнинг инвестиция ҳисобкитобларида ифода этилган ўнлик касрдаги ўрта даражадаги ўсишини ифодалайди.

2) инфляция индекси (I индекс).

$1+I_{sc}$ деб белгиланадиган кўриб чиқилаётган даврда (n) инфляцияни ҳисобга олган ҳолдаги пул маблағларининг кўшилган қиймати қуйидаги формула билан аниқланади:

$$I_{\text{хак}} = \frac{P_{\text{ном}}}{I_{\text{индекс}}}$$

Бу ерда,

$P_{\text{хак}}$ – пул маблағларининг келгуси ҳақиқий қиймати,

$P_{\text{ном}}$ – пул маблағларининг келгуси номинал қиймати.

Мазкур формула ёрдамида пул маблағлари қиймати ортиб бориши жараёнидаги фоизнинг фойдаланиладиган ставкасида инфляция даражаси ҳисобга олинган бўлмаса, пул маблағларининг аниқ тўпланган қийматини аниқлаш мумкин.

Бизнес таркибини ўзгартириш бўйича қарорлар қабул қилиш.

Бозор муносабатларини ривожлантириш шароитида республикамиз корхоналарида таркибий ўзгаришларни амалга

ошириш, яъни, бизнес таркибини ўзгартириш (қайта таркиблаш) моддий, меҳнат ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш ҳамда уларни тақсимлаш имконини беради.

Ушбу таркибий ўзгаришларнинг асосий мақсади корхонанинг танланган ривожланиш стратегиясига мувофиқ унинг ташкилий тузилмасини мукаммаллаштириш, ишлаб чиқаришни марказлашмаган ҳолда бошқаришга эришиш ҳисобланади.

Куйидаги ҳолатлар корхоналарда қайта таркиблаш заруратини юзага келтиради:

- маблағларни қайта инвестициялаш, ривожланишининг узоқ муддатли дастурини амалга ошириш, уларнинг узлуксиз молияланишини таъминлаш;
- бошқаришнинг самарали тизимини шакллантириш;
- биргаликдаги фаолиятдан олинадиган маблағлардан максадли фойдаланишини қатъий назорат қилиш;
- инвестиция лойиҳалари (бизнес-режалар) ни ягона стандартлар асосида, хорижий инвесторлар манфаатлари ва ташқи омиллар (инфляция даражаси, солиқ қонунчилиги, тармоқнинг ривожланиш тамойиллари ва ҳ.к.) ни инобатта олган ҳолда расмийлаштириш;
- инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш буйича режаларни корхона томонидан бажарилишини жорий назорат қилиш, тезкор бошқарув қарорлари қабул қилишда лойиҳалар борасидаги мавжуд муаммолар ҳақида раҳбариятга ўз вақтида хабар қилиш;
- корхона молиявий-хўжалик ҳолати ва инвестиция лойиҳалари самарадорлиги таҳлили асосида инвестиция фаолиятининг стратегик режасини ишлаб чиқиш;
- инвестиция лойиҳаларини молиялаш стратегиясини режалаштириш. Бунда инвестиция лойиҳаларига мавжуд молиявий ресурсларни тақсимлиаш, уларни самарадорлик даражасига қараб гурухлаш талаб этилади;
- фонд бозорига маблағларни жалб этиш учун шароитлар яратиш;
- қарзларни қайта таркиблаш ва уларни тўлаш борасидаги муаммоларни ҳал этиш.

Бизнес таркибини ўзгартириш (қайта таркиблаш) бўйича самарали бошқарув қарорлари қабул қилиш қуйидаги ижобий хусусиятларга зга:

- бозор конъюнктурасининг ўзгарувчан талабларига мувофиқ ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар турларини тез муддатларда ўзгартириш;

- ишлаб чиқариш қувватларидан оптимал даражада фойдаланиш;
- айланма маблағлар айланиши тезлигини таъминлаш ва назорат қилиш имконияти;
- корхонанинг ишлаб чиқариш ва бошка бўлинмалари ўргасида оқилона баҳо сиёсати юритилишига эришиш ва х.к.

Шунингдек, бизнес таркибини ўзгартириш натижасида ишлаб чиқариш жараёни ва технологияси, маҳсулот (товар, иш ва хизмат)ларни сотишни бошқаришда муҳим ўзгаришлар рўй берди. Бу ҳолат эса корхона молиявий-иктисодий курсаткичларини яхшиланишига хизмат қиласи.

Қайта таркиблаш жараёнида корхонани бошқаришнинг ташкилий тизими таҳлил қилиб чиқилади, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш бўлимлари, цехлари бозорда талаб мавжуд бўлган маҳсулотлар ишлаб чиқаришига мослаштирилади, самарали фаолият кўрсатмаётган бўлимлар, ишлаб чиқариш шаҳобчалари тутатилади.

Бошка хўжалик юритувчи субъектлардан қарзлар фойдаланилмаётган асбобгурунга, жихозлар ёки биноларни сотиш ҳисобига қопланади. Бундан ташқари, ишлаб чиқариш жараёнини хом ашё ва материал, техник воситалар билан таъминловчи корхона ёки фирмалар билан ўзаро иқтисодий муносабатлар ҳам қайта кўриб чиқилади. Шулар қаторида қайта таркиблашнинг бошка чора-тадбирлари ҳам амалга оширилади.

Албатта, бундай усулни қўллаш, биринчидан, корхонанинг бозор талабларидан келиб чиқсан ҳолда маҳсулот ишлаб чиқариши, иккинчидан, харажатларни самарасиз йўналтирилаётган қисмини тежаб қолиш ва корхонанинг пировард молиявий натижасини ошишига олиб келади.

Қайта таркиблаш жараёни зарар кўриб келаётган корхоналар ишлаб чиқаришини тиклаш ёки амалдаги ишлаб чиқаришнинг самарадорлигини оширишга имкон беринини аниқлаш учун корхонанинг сўнгти йиллардаги иқтисодий кўрсаткичларининг ҳолати ва динамикаси, уларга солиққа тортиш тизимининг таъсирини таҳлил ҳилиш зарур.

Бунда қуйидаги кўрсаткичлардан фойдаланилади:

- фаолият якуний натижалари (дигиторлик ва кредиторлик қарзлари, таннарх, тушум, тақсимланмайдиган фойда, рентабеллик, ишлаб чиқариш қувватларидан фойдаланиш даражаси, ходимлар сони, меҳнатга ҳақ тўлаш фонди);

- инвестиция ва иш фаоллигининг ҳолати (ўз қарз ва маблағлари, заҳира ва харажатларнинг айланма маблағлар билан таъминланганлиги, заҳиралар ва ўз маблағларининг айланувчанлиги);

- ликвидлик ва тўловга лаёқатлилик (жорий ликвидлилик, айланма маблағлар билан таъминланганлик коэффициенти).

Корхонанинг активларни қайта таркиблашда қуидаги тадбирлар амалга оширилади:

- ишлаб чиқариш рентабеллигининг таъминлаш;
- корхонада фойдаланилмаётган активларни сотиш ва ижарага бериш, гаровга бериш ҳамда рўйхатдан чиқариш;
- тугалланмаган ишлаб чиқариш, сафарбар этилган ва бошқа мол-мулкни консервалаш;
- янги юқори сифатли жиҳозларни ҳарид қилиш, ижарага, лизингта олиш;
- омборлардаги заҳираларни камайтириш, фойдаланилмаётган биноларни ижарага бериш;
- дебиторлик қарзлари қайтарилиши устидан назорат қилишини кучайтириш;
- молиявий қўйилмаларни сотиш, гаровга қўйиш, ишончли бошқарувга топшириш.

Корхона пассивларини қайта таркиблаш (пассивларнинг таркиби ва асосий унсурлари, яъни, устав ҳамда заҳира капитали, жамгарма фонди, ижтимоий соҳа фонди, мақсадли молиялаш ва тушумлар, тақсимланмайдиган фойда, узоқ муддатли ва қисқа муддатли қарз маблағлари, кредиторлик қарзларини таҳдил қилиш) ҳам юқоридаги тартибда амалга оширилади.

Устав капитали ва кредиторлик қарзларини қайта таркиблаш жараёнига тўхталаамиз. Фараз қиласлиқ, “А” корхонанинг устав капитали “В” корхонанинг қарагандада 6 марта кўп. Мазкур ҳолатда “В” корхонанинг устав капиталини қайта таркиблаш корхона мулкдорлари (акциядорлар) таркибини ўзгартиришни назарда тутади. Бу унинг молиявий аҳволи яхшилайди, салоҳиятли инвесторларни топишга кўмаклашади.

Ушбу жараённинг камчилиги шундаки, бунда корхона мулкдорлари устав капиталидаги ўз улушларининг қисқаришига рози бўлишга мажбур. Аммо, мулкдорлар устав капиталидаги ўз улушкини камайтириш орқали ишлаб чиқаришни сақлаб қолишлари мумкин. Айни пайтда улар қайта таркиблаш йўли билан устав капиталини маълум даражада кўпайтиришдан манфаатдорлир, чунки, корхона банкротликка учраганда унинг барча мажбуриятлари амалга оширилганидан кейин қолган мол-мулкни сотишдан маблағлар олиш мумкин.

Корхоналар ва холдингнинг молиявий аҳволига бюджет ҳамда бюджетдан ташқари фондларга қарзлар бўйича қайта таркиблаш самарали таъсир кўрсатади.

Банкнинг қисқа муддатли кредитларини узок муддатли қарзларга қайта расмийлаштириш максадга мувофиқдир.

Фараз қилайлик, “А” корхонадаги кредиторлик ва дебиторлик қарзлари “В” корхонадагига қараганда икки марта кўп. Бунда мол етказиб берувчилар ва бошқа кредиторларга қарзлар бир неча усуллар билан қайта тақсимланади. Жумладан, бу ҳолда мол етказиб берувчиларни корхона устав капиталини ошириш ва акциялар (улушлар ва пайлар) нинг бир қисмини мол етказиб берувчиларга сотиш қарзларни тўлаш имконини беради.

Қайта таркиблаш асосида меҳнатта ҳақ тўлаш бўйича қарздорликни ҳам бартараф этиш имконияти мавжуд. Бунда қарзни ишлаб чиқарилган маҳсулот ёки корхонанинг акциялари билан қоплаш мумкин. Аммо бунда Низомга мувофиқ ходимлар ва акциядорларнинг розилигини олиш талаб этилади.

Пассивлар ва активларни қайта таркиблаш нафақат ўзаро узвий боғланган, балки улар бошқарув тизимини қайта таркиблашнинг узвий қисми ҳисобланади. Хусусан, пассивларни қайта таркиблаш ўз-ўзидан активларнинг қайта таркибланишига олиб келади, бу эса ўз навбатида бошқарув таркибий тузилмасини такомиллаштиришни талаб қиласди.

Қайта таркиблапши мақсадида бошқарув тузилмаси учта йўналишга ажратилади:

- ишлаб чиқаришни бошқариш;
- ходимларни бошқариш;
- интеграцион бошқарув;

Ишлаб чиқаришни самарали бошқариш корхонани ривожлантириш стратегиясига мос келиши лозим. Бу эса нафақат ишлаб чиқаришни қайта таркиблаш, балки оқилона кадрлар сиёсатини амалга ошириш, молиявий-иктисодий, маркетинг ва юридик бўлинмаларни малакали мутахассислар билан таъминлаш, кадрларнинг миқдорий ва сифат таркибини янгилашга асосланади.

Қайта таркиблашдан олдин ишлаб чиқаришни тезкор ва стратегик бошқаришнинг таҳлили ҳамда шу асосда бошқарув қарорларини қабул қилиш амалга оширилади.

Ишлаб чиқаришни қайта таркиблашдан мақсад – ишлаб чиқаришни тайёрланаётган маҳсулотларга буюртмалар билан имкон даражасида таъминлаш, уларнинг ўз вақтида ва сифатли бажарилиши учун шароитлар яратиб бериш ҳисобланади. Шунингдек, бунда ишлаб

чиқариш, бошқарув тизимининг қайта ташкил этилишини назарда тутувчи товарларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва улар сифатини оцириш истиқболларини белгилаш ҳам муҳим масалалардан ҳисобланади.

Ишлаб чиқаришни қайта таркиблаш тўғрисида бошқарув қарорлари қабул қилишнинг зарурати ишлаб чиқарилаётган ҳар бир маҳсулотнинг молиявий-иктисодий ва маркетинг жиҳатдан таҳдилини талаб даражасида эмаслиги ҳисобланади. Маркетинг тадқиқотлари асосида жорий йилда ва келгусида қандай товарларни қанча миқдорда ишлаб чиқариш ва сотиш имкони мавжудлигини аниқлаш мумкин.

Қайта таркиблаш жараёнида корхоналарнинг асосий кўрсаткичларини таҳдил қилиш маҳсулот ишлаб чиқаришнинг энг фойдали йўналишларини иктиносидий жиҳатдан асослаб беради. Бу маълумотлар асосида корхонада бошқарув ва ишлаб чиқариш бўлинмаларининг янги, самарали таркиби шаклланади. Қайта таркиблашда рентабелли ва рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқарувчи бўлинмалардан ташқари бўлинмаларни салбий натижалар (зарур мутахассислар штагининг қисқариши, тушумнинг камайили ва ҳ.к.) га олиб келишига қарамасдан тутатишга тўғри келади. Чунки бу тадбир корхонани иктиносидий соғломлаштиришга кўмаклашади.

Шунингдек, ишлаб чиқаришни қайта таркиблашда қуйидагиларга асосланиш зарур:

- уй-жой коммунал хўжалиги, капитал қурилиш, ёрдамчи хўжаликлар каби ишлаб чиқаришда иштирок этмайдиган бўлинмаларни мустақил хўжалик субъектларига ажратиш;

- рентабелли ишлаб чиқаришни шўъба ва тобе жамиятларга ажратиш;

- тегишли хизмат турларини сотиш жараёнини бошқарувчи бўлинмаларга топшириш ва ҳ.к.

бу ҳолатлар корхона молиявий-хўжалик фаолиятини харажатлар ва иктиносий самарадорлик нўқтан назаридан таҳдил этишини талаб қиласди. Ишлаб чиқаришни юқори иктиносий самарадорлиги ва рақобатбардошлигини таъминлашнинг муҳим омилларидан бири ходимларнинг малакали касбий тайёргарликка эга бўлишидир.

Ишлаб чиқаришни иктиносидий жиҳатдан ривожлантириш учун корхонани қайта таркиблашнинг ялпи дастури ишлаб чиқиласди. Мазкур дастур таҳлилий амалларнинг натижаларини ситезлаш, улар асосида қўйилган максад ва вазифаларга эришиш йўллари, усулари, шарт-шароитларини аниқлаш, бу борадаги зарур чора тадбирларни ишлаб чиқишига қаратилган.

Қайта таркиблаш дастури максад ва вазифалар, қайта таркибланаётган корхонанинг умумий хусусиятлари, молиивий-иктисодий ҳолатининг таҳлили, товар бозорлари конъюнктураси ва маҳсулотлар ассортименти таҳлили, бошқарув тизими, активлар ва пассивларни қайта таркиблаш, қайта таркиблаш буйича амалга ошириладиган чора-тадбирларнинг тақвим режаси, молиявий режа, масъул ижроилар тўғрисидаги маълумотлар, қайта таркиблашнинг самарадорлиги, хатарларни баҳолаш, кафолатлар, қайта таркиблашнинг амалга оширилишининг назорати каби бўлимлардан иборат бўлади.

Қайта таркиблашнинг ялпи дастурини ишлаб чиқиш ва жорий этиш корхоналарнинг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг ривожланиш стратегияси ва бозордаги ҳатти – ҳаракатлари, шунингдек, ишлаб чиқариш ва маркетингни режалаштиришда ҳал этиладиган вазифаларни инобатга олган ҳолда амалга оширилиши лозим.

Дастур корхонани бошқаришнинг ваколатли органи томонидан мухокама қилинади ва тасдиқланади. Ушбу орган томонидан дастурнинг ижроилари ва раҳбари тайинланади.

Дастур бажарилишининг бориши ҳақидаги ҳисоботлар корхонанинг бошқарув органига тақдим этилади ва зарур ҳолларда унга тегишли тузатишлар киритилади. Дастурнинг амалга оширилиши бўйича ишлар тасдиқланган молиявий режага мувофиқ молиялаштирилади. Мазкур дастур корхонани қайта таркиблаш бўйича тадбирлар тақвим режасининг бажарилиши билан якунланади.

Қайта таркиблашнинг ялпи дастури нафакат иктисодий начорлик ҳолатига тушиб қолган корхоналарга, балки самарали фаолият кўрсатиб турган корхоналарга ҳам фойдали бўлиши мумкин. Чунки, у оқилона бошқарув қарорлари қабул қилиш заруратини асослаш, ишлаб чиқаришни режалаштиришнинг стратегик йўналишларини белгилашга кўмаклашади. Датурни амалиётга жорий этиш корхонанинг молиявий-хўжалик фаолиятини мустажкамлаш ва самарадорлигини оширишга хизмат қиласди.

Бизнесни амалга оширувчи шах бизнес субъекти ёки бизнесмен деб аталади. Бизнес хўжалик юритувчи субъектларда ишлаб чиқариш жараёнини ташкил этиш, жумладан, маҳсулотлар ишлаб чиқариш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатишдан иборат фаолият мажмuinи ифодалайди.

Бошқарув самарадорлигини баҳоловчи күрсаткичлар тизими

№	Күрсаткичлар номи	Күрсаткичлар хисоб-китоби	Таркибий күрсаткичларнинг изоҳи
	Бошқарув фаолиятининг иқтисодий самарадорлиги	$K_{mc} = \frac{Д}{Х_{mc}}$	Д – йиллик даромад X_{mc} – маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотишга сафланган бир йиллик харажатлар
	Ишлаб чиқаришни ташкил этиш даражаси	$K_T = \frac{И_д}{A_o}$	И _д – ишлаб чиқариш даврининг давомийлиги, A _о – айланма маблағлар оборотининг давомийлиги
	Ишлаб чиқариш ва сотиш рентабеллиги	$K_p = \frac{\Phi_c}{C_x}$	Φ _с – соғ фойда, С _х – маҳсулотни сотиш ҳажми
	Капитални маневрлик даражаси	$K_u = \frac{K_{ак}}{K_y}$	K _{ак} – айланма маблағлар суммаси, K _у – ўзининг капиталини ўртacha йиллик капиталидаги улуши
	Амортизация ажратмаларининг жамғарилиши	$K_{ac} = \frac{A\Phi_b}{A}$	AΦ _б – асосий воситаларнинг бошлангич қиймати, A – амортизация ажратмалри суммаси
	Маҳсулот рентабеллиги	$K_{mx} = \frac{T}{X}$	T – маҳсулот сотицдан олинган тушум, X – маҳсулот ишлаб чиқариш учун сафланган харажатлар
	Акциядор капиталидан фойдаланиш самарадорлиги. Битта акциянинг қиймати	$K_a = \frac{K_a}{C_a}$	K _а – муомалага чиқарилган акцияларнинг қиймати, C _а – сотилган акцияларнинг қиймати

Номоддий активларнинг кирим қилиниши қуйидагича кўринишда бўлиши мумкин:

- корхона томонидан яратилиши
- бошқа корхоналардан сотиб олиш
- текинга олиш.

Номоддий активлар қуйидаги туркумларга бўлинади: патентлар, Ноу-Хау, товар белгилари, савдо маркалари, атамалар, саноат намуналари, дастурий таъминот гудвиял, ташкилӣ харажатлар, франшизалар, муаллифлик хукуқлари, ер ва табиат ресурсларидан фойдаланиш хукуқлари кабилардир.

Номоддий активлар қуйидагича баҳоланади:

А) дастлабки қиймат, Б) сотиши қиймати, В) тутатиш қиймати, Г) қолдик қиймати; ўрнини қоплаш қийматида.

Иқтисодиётни бозор муносабатларига босқичма - босқич ўтказиш ва тармоқлар иқтисодиётини изчил ривожлантириш инвестициялардан фойдаланиши самарадорлигини оширишга бевосита боғлиқдир. Бугунги кунда инвестицияларни бозор иқтисодиётига мослаштириш ва инвестицион фаолиятни бошқариш ўзгача ёндашишларни талаб этмоқда. Инвестицияларниг иқтисодий мазмунига кўра қуйидаги турлари мавжуд:

- реал инвестиция – асосий воситаларни вужудга келтириш ва тақрор ишлаб чиқариш.
- молиявий инвестиция даромад олиш (фоизлар ролти, дивиденdlар ва ижара ҳақи сингарилар)
- интеллектуал инвестициялар – бу корхонанинг интеллектуал бойликларининг харид қилишга сарфланган маблаглар ҳисобланади.

Инвестициялар, яъни унинг икки тури, узоқ муддатли инвестициялар ва қисқа муддатли инвестицияга бўлинади. Фаолият юритувчи субъектлар янги халқаро счёtlар режаси талабларига кўра уларни бухгалтерия ҳисобида акс этириш энг долзарб масалалардан ҳисобланади. Узоқ муддатли инвестициялар счёtlар режасининг счёт № 0600 – «Узоқ муддатли инвестицияларни ҳисобга олиш счёти»да акс этирилган.

Бу счёт актив бўлиб, унинг дебет томонида инвестицияларнинг кирим қилиниши, кредит томонида эса уларнинг чиқимлари акс этирилади, бошлигич ва хотима қолдиқлари хам дебет томонида акс этирилиб, балансда ўз аксини топади. Аналитик счёtlар бухгалтерия – С1 корхона шаклида, уларнинг мақсад ва турларига қараб очилади.

**Счёт №0600. Узок муддатли инвестицияларни ҳисобга олувчи
счётда күйидаги бухгалтерия проводкалари яосида акс эттирилади**

№	Хўжалик операцияларининг мазмунини	Счётлар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	Қимматбаҳо қоғозлар сотиб олинганда	0610	9210
2	Агарда инвестициялар ҳисобига номоддий активлар сотиб олинса, корхона балансига ўтказилса	0610	9220
3	Агарда қимматбаҳо қоғозлар олиш йўли билан товар, маҳсулот, хизмат ва ишлар, ускушалар олинса	0610	9010, 9020, 9030
4	Бепул узок муддатли инвестициялар кирим қилинса	0610	8530
5	Пул ҳисобига инвестициялар сотиб олинса	0610	5010, 5110, 5210
6	Агарда дебиторлик қарзлари ҳисобига олинса ва кирим қилинса	0610	ҳисоб-китоб счётлари, яъни 6010 ва бошқ
7	Инвестиция устав фондига таъсисчилардан улуш сифатида олинса	0610	4610
8	Қисқа муддатли инвестиция ҳисобига узок муддатли инвестиция кирим қилинса	0610	5810-5890
9	Қимматбаҳо қоғозлар бўйича хукуқ ҳужжатлари кирим қилинса	0610	6090, 7920
10	Қимматбаҳо қоғозларнинг номинал баҳоси билан сотиб олиш фарқ суммасига: А) номинал қиймати сотиб олиш баҳосидан юқори бўлса; Б) сотиб олиш баҳоси номинал қийматидан юқори бўлса;	0610 9690	9590 0610
	В) қимматбаҳо қоғозлар чет эл валютасида акс эттирилиб курс фарқига: ошган бўлса кам бўлса	0610 9620	9540 0610
11	Олинган узоқ муддатли қимматбаҳо қоғозлар ҳисобидан чиқарилса (қайтарилса)	5110- 5530	0610
12	Инвестициялар сотилса	9220	0610

**Узок муддатли ва қисқа муддатли инвестицияларни
хисобга олиш журнал – ордери №7**

Хужоғат		Ёзувларнинг мазмуни ва инвестиция турлари бўйича ёзувлар	Кирим			Чиқим			
Вакти	№		Жумладан		жами	Жумладан			
			жами	банк счётидан		хазинадан	банк счётидан	хазинадан	

Демак, ҳозирги фермер хўжаликларда «Бухгалтерия-1:С (корхона)» «клавиш»лар ёрдамида персонал компьютерларда шу тартибда акс эттириш тавсия қилинади. Агарда узок муддатли инвестициялар бир неча турда бўлса, ёки моддий жавобгар шахслар бир неча киши бўлса, унда кирим ёки чиқим қисмида шу жумладан сақланиш жойлари ёки ҳисобдор шахслар бўйича колонкалар (катаклар жадвалда) кўрсатилиши мақсадга мувофиқ бўлади, бундай тартибда жорий бухгалтерия юритилиши бошқарувчига истаган пайтда зарур маълумотларни олиш улар юзасидан оптимал (муқобил) қарорларга қабул қилиш имкониятини беради. Бозорли иқтисодиётда «вакт» - бу пул, самара дегани бўлади, чунки қимматбаҳо қоғозлар бозори борган сари чақонлаплиб бормоқда. Бу ютуққа эришини ушбу далилларга боғлиқ бўлиб қолаётгани аёи бўлиб қолмоқда.

Ўз-ўзини текшириш саволлари:

1. Асосий воситалар деб нимага айтилади.
2. Асосий воситалар қандай баҳоланади.
3. Асосий воситалар инвентаризациясида бухгалтерия счёт регистридаги ва инвентаризация тафовутлари қандай акс эттирилади.
4. Асосий воситаларнинг эскириш тушунчаси Билан асосий воситалар амортизация тушунчасининг фарқлари.
5. Асосий воситаларга эскириш ҳисоблаш мөъёрлари ва уларнинг дастлабки учёти.
6. Асосий воситалар эскириши амортизациясини учётга олишининг бухгалтерия ҳисоби ўз ичига нималарни олади.
7. Лизинг шартномасининг тузилиши ва иштирок этувчи юридик шахслар.
8. Лизинг объектини олувчидагини дастлабки учёти.

9. Лизинг муносабатларини фермер хўжалик бухгалтерия ҳисобида акс эттирилиши.
10. Номоддий активлар инвестициялар тўғрисида тушунча ва уларнинг турлари.
11. Номоддий активларнинг, инвестиция сармояларнинг дастлабки бошқарув учёти.
12. Номоддий активлар ва инвестицияларнинг жорий бухгалтерия ҳисоби ҳамда ҳисботларда акс эттирилиши.
13. Инвестицияларнинг учёти.

Ўрнатиладиган асбоб – ускуналар ва капитал қўйилмаларининг узоқ муддатли, чиқимлар бўйича кечиктирилган дебитор қарзлар учёти

Режа:

1. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг иқтисодий моҳияти.
2. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг дастлабки ва бошқарув учёти.
3. Ўрнатиладиган асбоб-ускуналарнинг бухгалтерия ҳисобида акс эттирилиши.
4. Капитал қўйилмаларнинг иқтисодий моҳияти.
5. Капитал қўйилма харажатлар таркиби уларнинг дастлабки, бошқарув хизмати.
6. Капитал қўйилма харажатларининг жорий бухгалтериядаги учёти.
7. Узоқ муддатли ва чиқимлар бўйича кечиктирилган дебитор қарзлар.

Ўрнатилиши талаб қилинадиган асбоб, ускуналар ҳам приборлар, таъсисчидардан сотиб олинниши мумкин, кейинчалик эса улар асосий во-ситалар таркибига қабул қилинади. Иқтисодий моҳият нуқтаи назаридан улар асосий маблағлар, авансларга доимий капитал ҳисобланади. Улар ўзларининг қийматини маҳсулот, иш ва хизматлар таннархига аста-секинлик билан ўтказади. Бухгалтерия ҳисоби олдида энг муҳим вазифалр эса куйидагилардан иборат бўлади:

Аниқ бизнес – режага мувофиқ уларнинг қолланиш муддатлари кўрсатилган ҳолда илғор технологик жараёнларни ишлаб чиқаришга жорий қилиш, тезкорлик асосида бозор муносабатлари конъюктуралари талаблари асосида ҳисобга олинниши лозим.

Ўрнатиладиган ускуналар ўз навбатида ўз вақтида хужожатларда акс эттирилиши керак;

Улар сақланиш жойлари, жавобгар шахслар кўрсатилган ҳолатида, ватанимизда тайёрланганлари ва чет элдан олинганлари алоҳида-алоҳида ҳисобга олиб борилиши лозим бўлади;

Уларнинг техник паспорти, схемалари билан биргаликда алоҳида-алоҳида ҳар бири учун очилган карточкаларда ҳисобга олиб борилади, бундай карточкалар улар корхона балансидан чиқариладиган давргача сақланиши зарур;

Ўрнатиладиган ускуналар дастлабки учётининг элементлари: бозор муносабатилардаги олди-сотди шартномалари, счёт фактурулари (юк

хатлари), моддий жавобгар шахсларнинг кирим-чиқим дафтарларида ва ҳисоботларида ўз аксини толиши лозим.

Ускуна ва асбоб ускуналарнинг сотиб олиш ва монтаж, ўрнатиш харажатлари № 0800, - «Капитал қўйилмалар» счёtlарида ҳисобга олиб борилиши белгилаб қўйилган.

Ўрнатиладиган асбоб-ускуна, приборлар бухгалтерия счёtlар режасининг № 0700, - «Ўрнатиладиган ускуналар» счётида олиб бориш мўлжалланган, мазкур счёт актив бўлиб, унинг дебет томонидан бошланғич ва ҳисобот даврининг охиригача хотима қолдиғи ва кирими акс эттирилади. Аналитик счёtlари «Бухгалтерия-1:С (корхона)» регистрлар шаклида журнал-ордер 10 да турлари ва сакланиш жойлари буйича персонал компьютерларда олиб борилишини тавсия қиласиз.

Счёtnинг корреспонденцияси қуидагича бўлиши лозим:

№	Ёзувларнинг мазмуни, хужжатлар № кимдан, ким оркали олинди.	Счёtlар алокаси	
		дебит	кредит
1	Сотиб олинган асбоб-ускуна, приборлар (шартнома, счёт-фактурага) кирим килинди.	0760-0720	6010-6020 6990
2	Сотиб олиш билан боғлиқ харажатлар ҳисобланди	0710-0720	1510
3	Хизмат кўрсатувчи тармоқлар хизмати.	0710-0720	2310
4	Ортиб-туширувчиларга иш ҳақи суммаси ва унга ажратиладиган ажратмалар	0710-0720	6710,6520
5	Ҳисобдор шахсларнинг харажатларига	0710-0720	4220-4290 6970
6	Акция ёки қимматли қоғозлар ҳисобга олинса	0710-0720	4610, 0610
7	Инвентаризацияда ошиқ чиқса	0710-0720	9390
8	Ускуна ва асбоблар қайта баҳоланса: А) қўшимча киймат кўшилса; Б) баҳоси камайса;	0710-0720 8530 8530	8530 0710-0720
9	Асбоб, ускуналар банк кредити ҳисобига олинса	0710-0720	6810, 7810
10	Асбоб, ускуналар балансдан чиқарилса	9210	0710, 0720
11	Асбоб, ускуналар монтажга берилса	0810	0710-0720
12	Мол етказувчиларга эътиroz билдирилса	4860	0710-0720
13	Асбоб-ускуналарда камомад аниқланса	9220	0710-0720
14	Табиий оғат натижасида камомад аниқланса	9720	0710-0720

Капитал қўйилмаларнинг учёти

Капитал қўйилмалар тушунчаси фермер хўжаликлар, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида доимий авансланадиган капитални ҳисобга олишда, амалиётда эса асосий воситаларни сотиб олиш, қуриш, етиштиришга боғлиқ харажатлар туталлангунча ҳисобга олиб кейинчалик зарур манбалар қопланадиган, маблағларни умумлаштириш тайинланган счёт ҳисобланади.

Капитал қўйилмалар счётини юритиши

Мазкур счёт фермер корхоналарида, кичик ва хусусий бизнес хўжалик субъектларида асосий воситалар ва номоддий активларнинг ташкил топиши, уларни олиб келиш билан боғлиқ харажатларни умумлаштириб ҳисоб-китоб операцияларни юритиш учун мўлжаллангандир.

Бу счётлар балансга нисбатан актив счёт бўлиб, уларнинг дебет томонида ҳисботот даврининг бошига қолдиқ, ҳисботот даврида кирим қилиниши ҳамда ҳисботот даврининг охирига хотима қолдиқ, ниҳоят кредит томонида чиқими акс эттирилади.

Капитал харажатларни уч хил тури, сотиб олиш, қуриш (икки усулда: хўжалик усулида ва пулрат усулида), шунингдек капитал таъмирлаш билан боғлиқ харажатларни ҳам ҳисобда олиб борилишини тавсия қиласар эдик.

Барча бу соҳа билан боғлиқ харажатлар тутагач, мазкур счётдан уларни кирим қилинадиган счётларга олиб ёпилади, капитал таъмирлаш сарфлари счёт № 8910 - «Келгуси давр чиқимлари ва тўловлари» счёти билан қопланади.

Қолдиқда туталланмаган харажатлар қолиши ва балансда кўрастилади.

Аналитик счёtlарни журнал ордер № 10 да ҳар бир объект бўйича очиш тавсия қилинади.

1:С-Бугалтерия шаклида уни «клавиш»лар ёрдамида жадвал- регистрлар шаклида олиб бориш мумкин.

Бу харажат моддалари «Маҳсулот (иш ва хизмат) ларни ишлаб чиқариш харажатлар таркиби ва молиявий харажатларнинг шаклланиши низомига ҳам бошқарув ҳисоби учун зарур маълумотларни олишга қаратилиб юритиш мақсадга мувофиқ бўлади.

**Счёт № 0800, - «Капитал күйилмалар» счётининг кореспонденцияси
күйидагида бўлиши мумкин**

т/р №	Ёзувлар мазмуни, ва хужжатлар	Счёлар алоқаси	
		дебет	кредит
1	2	3	4
1	Капитал сарфларни амалда оширишда фойдаланилган асосий воситалар эскириши ҳисобланди.	0810	1024-0290
2	Номоддий активларнинг эскириши ҳисоблаб ёзилса	0810	0510-0599
3	Монтажга олинган асбоб, ускуналар сарфланса	0810	0710-0720
4	Курилиш материалари ва бошқа материаллар сарфланса	0810	1010- 1099
5	Ёрдамчи ва хизмат кўрсатувчи тармоқлар хизмат ҳақига	0810	2310
6	Капитал сарфлар учун кредит фоизидан	0810	6920
7	Тугалланмаган капитал сарфлар қайта баҳоланса: а) кўшимча баҳоланса б) баҳоси камайтирилса	0810 0510 0810	8510 0810
8	Мол етказиб берувчи ва пудратчилар томонидан ишлар бажарилса	0810	6010, 7010
9	Капитал сарфлар бўйича эътиroz билдирилса	0810	4860
10	Тугалланмаган ишлаб чиқариларда камомад	5910	0810
11	Ёш моллар асосий подага кўчирилса	0840	1110
12	Асосий пода сафига кирим қилинса	0170	0940
13	Келгуси давр чиқим ва тўловлари капитал сарфлар харажатига олиб борилса	0810-0890	3110-3190
14	Сутурга тўловлари ҳисобланса	0810-0890	6510
15	Капитал сарфлардаги давлат фонди ажратмалари	0810-0890	6520
16	Капитал сарфлар тасисчилардан қабул қилинса	0810-0890	4610
17	Сотиб олинган автотранспорт воситаларига солиқ ҳисобланса	0810-0890	6520
18	Меҳнат ҳақи сарфларига	0810-0890	6520
19	Турли кредиторлар ҳисобига олинса, ҳисобдор шахслар томонидан чиқимлар қилинса	0810-0890	6710

1	2	3	4
20	Асосий воситалар тарқибига қабул қилинса	0110-0190	6990
21	Агарда ўз корхонаси зыммасига олинган, аммо бошланғыч қийматига құшылмаса	9430	0810-0890
22	Брак ишлар жавобгар шахслар зыммасига ёзилса	0810-0190	0810-0890

**Счёт № 0990 «Узоқ муддатли ва чиқимлар бўйича
кечикирилган дебитор қарзлар учёти»**

Мазкур учёт бугунги бозор иқтисодиёти шароитида кенг қўлланилиб, унда ушбу қарзлар бўйича зарур маълумотларни умумлаштиришни кўзда тутади.

Бундай қарзларга қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

а) векселлар бўйича хоридорлар ва буюртмачилар билан ҳисоб-китоблар;

б) шартномага кўра аренданторлар тамонидан ижарага олинган асосий воситалар бўйича ҳисоб-китоблар;

в) мол етказиб берувчиларга куришиш материаллари ва бошқа бажарилган ишлар бўйича аванслар (бўнаклар) ҳисоб-китоби;

г) солиқ ва тўловлар дисконт облигациялар бўйича муддати узайтирилган қарзлар ва бошқалар. Бу счёт асосан балансга нисбатан актив бўлиб ҳисобланади. Аналитик счёtlар уларнинг турлари ва жисмоний юридик шахсларга карточкаларда юритилиши мумкин.

Счёtning корреспонденцияси қуйидагича:

№	Езувларнинг мазмуни	Счёtlар алокаси	
		дебет	кредит
1	Олинган узоқ муддатли векселлар қийматига	0910	4010
2	Агар бу қийматнинг бир қисми жорий вақтга ўтказилса	4020	0910
3	Шартномага кўра асосий воситалар ижрога берилса		
	а) узоқ муддатта	0920	9220
	в) жорий муддатта	4810	0920
4	Узоқ муддатли аренда тўловини жорий қисми узоқ муддатта узайтирилса	0930	7320

5	Ходимларга товарлар учун узоқ муддатли кредит	0710	0930
6	Агарда унинг бир қисми жорий муддатга ўтказилса	0930	1010-2990
7	Узоқ муддатли тўловга мўлжалитанган моддий зарарларга		5010-5530
8	Улар қисқа муддатлига ўтказилса	4730	9210
9	Узоқ муддатли аванс (бўнакка)	0940	0930
10	Муддат узайтирилган солиқ суммасига	0950	5110-5530
11	Улар жорий муддатга ўтказилса	3210	6410
12	Облигациялар (чегирмалар) сатилса	0960	0950
13	Ижара ҳаки узоқ муддатга ўтказилса	0990	7830 5110-5530

Ўз-ўзини текшириш саволлари :

1. Асбоб-ускуналарнинг дастлабки учёти
2. Капитал қўйилмалар учёти
3. Капитал харажатлар учёти
4. Узоқ муддатли ва муддати узайтирилган дебитор қарзлар учёти.

Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлашнинг ҳисоби

Режа:

- 1.Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлашда бухгалтерия ҳисобининг вазифалари.
- 2.Меҳнат ҳақи турлари. Асосий ва қўшимча меҳнат ҳақи.
- 3.Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлашнинг дастлабки учёти.
- 4.Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлаш бўйича бухгалтерия хужокатларини умумлаштириш, қайта ишлаш, иш ҳақини ҳасоблаш ва иш ҳақидан ушлаб қолиш тартиблари.
- 5.Ҳисоблаш,тўлов ҳайдномасини тузиш.
- 6.Ходимлар билан меҳнат ҳақидан бошқа хўжалик операциялари бўйича ҳисоб-китоб операциялар учёти.

Таянч иборалар:

Асосий ва қўшимча иш ҳақи, депонент.

Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлашни бухгалтерия ҳисобининг вазифалари:

Ишлаб чиқариш жараёнида энг асосий актив элемент бу иш кучи ҳисобланади. Иш кучининг маълум бир мақсадга сарфланиши бу меҳнат ҳисобланиб, меҳнат сарфининг миқдорини ва унга мувофиқ равишда меҳнатга ҳақ тўлашни ўз вақтида амалга ошириш жараёнидан фермер хўжаликларида энг муҳим иш ҳисобланади. Шу нуқтаи назарнинг бухгалтерия рейтингнинг ошишида қуйидаги вазифалар туради:

- 1.Сарфланган меҳнат сифатини аниқ ўз вақтида хужжатларда акс эттирилади;
- 2.Сарфланган меҳнат миқдорига қараб амалдаги меъёрий хужжатларга мос тартибда меҳнат қилиш миқдорини ҳисоблаш зарур;
- 3.Сарфланган меҳнат сарфи ҳар бир ходим бўйича ва у меҳнат қилган соҳага олиб борилиши меҳнат иш барникларининг ишлаб чақариш таннархини ҳисоблаб чиқишга ҳар бир ходим меҳнат даромадларига имконият яратади;
- 4.Маълумки, ҳар бир ходим меҳнат даромадлари билан давлат бюджетига ўз ҳиссасини кўшиши (даромад солиги) ҳисобини ва бу маблағларни молия органига ўз вақтида ўткариб бериш мажбурдир;
- 5.Ўзбекистон Республикасида амал қилаётган конституцияга мувофиқ, ишлаб, ҳисобланган меҳнат ҳақига нисбатан сарфлашни ижтимоий ҳимоя учун ажратмалар ҳисоблаш ва бу ажратмаларни тегишли органларга ўз вақтида ўтказиб бериш;

6.Хар бир ходим бўйича сарфланган меҳнат миқдорини натурал бир-ликларда (иш ҳақи, иш соати) ва унга ҳисобланган иш ҳақлари бўйича алоҳида-алоҳида аналитик счёtlарни юритиш ва меҳнат ҳақини ўз вактида тўловини амалга ошириш вазифаси туради.

Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлаш бўйича дастлабки учёт.

Меҳнат сарфи ва меҳнат ҳақини ҳисобга олишида қуйидаги дастлабки учётнинг элементлари мавжуд:

1.Меҳнат сарфи ва унга мувофиқ амалдаги меъёрларга иш ҳақи ҳисоблаб беришни акс эттирувчи хужожатлар.

2.Меҳнат сарфи ва меҳнат ҳақи бўйича туфайли мутаносиб ходимнинг ҳисобга олиб бориш дафтари.

3.Меҳнат сарфи ва меҳнат ҳақини ҳисоблаб берувчи маълум ходимнинг 2 турдаги ҳисботи ҳисобланади:

1.Ҳар бир ходим бўйича ишлаш вактида унга ҳисобланган иш ҳақида ой даромадидан ҳақи бўлади.

2.Меҳнат ҳақининг маош бермоққа сарфланишини вақт миқдорда экин турларига, яъни чорва молларининг турларига тегишли эканлиги ҳақида ҳисботи.

Меҳнат ҳақининг турлари: Асосий ва кўшимча меҳнат турлари бўлади. Фермер хўжаликларда, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида меҳнат ҳақи юзасидан бериладиган бўнак ва ҳисбот даври учун ҳисобкитоб операцияларни, битта счёtdа, яъни

Счёт № 6700 – «Меҳнат ҳақи бўйича ходимлар билан ҳисоб-китоблар»да олиб борилишини тавсия қиласиз, унинг таркибида 2та субсчёт, жумладан счёт № 6710 – «Ходимлар билан меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоблар» ва счёт № 6720 – «Иш ҳақи бўйича депонентлар» счёtlарида акс эттириш лозим, бунда счёtlарнинг дебет томонида ходимга берилган бўнаклар, ой охиридаги иш ҳақи, вактида олмаган иш ҳақининг депонентга ўтказилиши кредит томонида ходимга ҳисобланган иш ҳақи ва молдий рағбатлантиришлар кўрсатилади. Аналитик счёtlар ҳар бир ходимга очилади.

Счёtnинг корреспонденцияси:

№	Ёзувларнинг мазмуни ва зарур харажатлар	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Ходимга иш ҳақи хисобидан бўнак берилса	4410	5010
2	Ходим сарфлаган меҳнати учун иш ҳақи ҳисобланади	2000, 2300, 2510	6710
3	Иш ҳақидан ушланмалар олинса	6710, 2710	6510, 4410, 4630

1	2	3	4
4	Иш ҳақи берилса ёки банк орқали кўчирилса	6710	5010, 5020, 5110
5	Ўз вақтида олинимаган иш вақти депонент суммага кўчирилса	6710	6720
6	Депонент сумма берилса	6720	5010
7	Иш ҳақи ҳисобига моддий товар бойликлар берилса	6710	1000, 1100, 2800, 2900

Фермер хўжаликларда, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида ходимларнинг меҳнат ва шарт-шаронтлар яратиш ишнинг самарадорлигини оширади. Шу сабабли ходимлар меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоб операцияларидан ташқари, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни таннархида сотиш, кредитлар ҳисобига товарлар бериш, турли заёмлар тақдим этиш, етишмовчиликларни зиммасига ёзиш каби ҳисоб-китоб операциялари амалга оширилади. Бундай ҳисоб-китоблар счёт № 4700 – «Ходимнинг турли операциялар бўйича ҳисоб-китоблар»да юритилиши лозим. Счёtnинг дебет томонида ходим қарздорлиги, кредит томонида эса уларнинг корхонага тўланиши кўрсатилади. Аналитик счёtlар ҳар бир ходимга очилади. Счёtnинг корреспонденцияси:

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Савдо корхоналаридан ходимга кредитта сотилган товарлар суммаси	4610	5010
2	Банкдан ходимга корхона орқали кредит олиб берилди	4610	5110
3	Ходимга заём берилди		
4	Корхонага ходим томонидан отказилган зарарлар ёзилди	5910	1000, 2010
5	Ходим томонидан қайтарилди	5010, 5110	5910

Ўз-ўзини текшириш саволлари

- Меҳнат сарфи ва меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб-китоб операцияларининг дастлабки учёти.
- Меҳнат ҳақининг турлари.
- Меҳнатта ҳақ тўлашнинг бухгалтерия ҳисоби
- Ходимлар билан бошқа операциялар учёти.

Голиб қасбинг муборак бухгалтер

*Дастлаб сенинг ҳақингда бугун толиблик некбин қалам.
Конун, кураши мөваси статусинг барака таом.
Ривожланни – иймон ва суннатинг этилди инъом.
Мехнату, жамии борлиқнинг акси-виждан буорган амри.
Алоҳ таоло-ю, пайгамбарлардан олгансан пайгам,
Бобокалон Фаробийдан сенга муносиб мерос,
Башарияттинг улуг кашифети, икки ёқлама ёзув қондаси
риёзат.
Шу асюда янгиланур табиат ва жамият,
Янги кенгайған тарзда бошланур истиқлол, ҳаёт.
Ёзув шарти – аниқтик ва ўз вактида баганс – иныкос.
Эътиборсизликдан хүшёрлик шудам олгуси қасос.
Амир Темур мероси – таргигот, адолат, мезон,
Қимчидек кескир ўз вактида айтилган забон.
Бутун жисими-жонни таъминлаганидек каби қон билан,
Маблаг, фаолият юритиш тоза иймон билан,
Хозис баҳо, икки ёқли ёзув – мувозанат асл,
Аксини тонгусидир барин ўзгаркин исталган фасл.
Титратмай тутгандан адолат тарозисин,
Ҳар фузало олим, ишчи, деҳқон бўлгач мунтазир,
Бухгалтер ташвишларинг уйготур ҳавас ва гурур.*

Н.Санаев

Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришин бошқариш ва ташкил этиш харажатлар ҳисоби

Режа

1. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришин бошқариш, ташкил этиш харажатларини иктисадий моҳияти ва бухгалтерия ҳисоби олдида турган вазифалари.
2. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришин бошқариш харажатларини тақсимлаш счёти ва унда юритиладиган регистрлари.
3. Даврий харажатлар ва унга кирадиган харажатлар ва уларнинг счётда юритиш регистрлари.

Таянч иборалар:

Бухгалтерия счёtlар регистрлари, даврий харажатлар, давр даромадлари, счёtlар корреспонденцияси.

1. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқаришни бошқариш, ташкил этиш харажатларининг иқтисодий моҳиятлари ва бухгалтерия ҳисоби оддида турган вазифалари:

Корхоналарнинг барча фаолиятларини ташкил этишда бошқаришга боғлиқ бўлган харажатлар ҳар бир фермер хўжаликларида содир бўлади. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш жараёнининг қандай олиб борилётганини ва мавжуд пул маблағларининг сарфланиш устидан назорат олиб бориш ва уларнинг тўғри сарфланганлигини доимо текшириш мақсадида қишлоқ хўжалигидаги барча хўжалик юритувчи субъектлар қаторида фермер хўжаликларида ҳам қонун-коида асосида бухгалтерия ҳисоби олиб борилади.

Фермер хўжаликлари бухгалтерия ҳисобини зарурияти ҳолатлар келиб чиқади, жумладан:

1. Фермер хўжалигига ишлаб чиқариш шароитининг иқтисодий аҳволига мувофиқ олиб борилиши устидан назорат.

2. Юқори ташкилотлар ва солиқ идораларига белгиланган тартибда ҳисботларни тақдим қилиш асосида сотиш операцияларини ҳисобга олиб борилмоқда. Фермер хўжаликларининг бухгалтерия учётининг олдида қўйидаги вазифалар туради:

1. Ҳар бир фермер хўжалик ўзининг бизнес-режасидаги маҳсулотлар турлари ассортиментлари бўйича аввало давлат буюртмаси миқдоридан паҳта-ғалла қатъий баҳоларда тайёрлов ташкилотларига сотиш юзасидан, сўнгра барча қолган маҳсулотлар бўйича харидорлар ва буюртмачилар билан шартнома тузишлари ва бу шартномаларни тегишли назорат органларининг руйхатидан ўтказиши зарур;

2. Сотилаётган маҳсулотларнинг тайёрлов ташкилотларга буюртмачиларга харидорларга сотилиши асосида олдиндан тўловларнинг амалга оширилишини назорат қилиш.

3. Жўнатилаётган маҳсулотларни жаҳон стандартлари ва давлат стандартларига мувофиқ ривожлантиришда статусга эга бўлган хужжатлар ўз вақтида акс эттирилишини таъминлаш лозим.

4. Маҳсулот сотиш бўйича мутасадди шахслардан фермер хўжаликларда белгиланган бухгалтерия стандарти ЎзРБХМС-1 ва хужжатлар айланниш режасига мувофиқ ўз вақтида ҳисботларни қабул қилиб уларни қайта ишлаш ва тегишли счёtlар учун уларга тайинланган регистрларда аниқ акс эттириши вазифаси.

5. Бухгалтерия счёtlар режасида олиб борилган барча ахборот маълумотларни Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонунга мос равишда молиявий ҳисботларда аниқ акс этти-

риш вазифаси туради. Бу ўз вақтида зытибор, билдириш сотилган маҳсулот қийматининг тўла тушумини таъминлайди.

Фермер хўжаликларда сотиладиган маҳсулотлар бўйича расмийлаштириладиган хужожатлар куйидагилардан иборат:

1. Конкreet харидорлар билан бўладиган шартноманинг ўз вақтида расмийлаштириш шартларида олдиндан тўлов миқдорини белгилаб, уни тўлов талабномаси ёки тўлов тоғишириқномаси асосида келишини таъминлаш;

2. Сотиладиган маҳсулотларни статусга эга бўлган товар-транспорт накладнойларида акс эттириш;

3. Сотиладиган маҳсулотлар учун тайёрлов ташкилотларнинг маҳсулотни қабул қилиш миқдори бўйича квитанцияларнинг ўз вақтида расмийлаштирилиши ва бухгалтерияда қабул қилинишини таъминлаш. Даромадлар эса сотиладиган маҳсулотлар учун тайёрлов ташкилотларда шартномаларида келтирилган 5-15 кун ичида пулни тушишини таъминланиши лозим.

Маҳсулот сотиш бўйича хўжалик операцияларини бухгалтерия счёtlарида куйидаги тартибда амалга оширилади:

1. Сотиш операциялари бухгалтерия счёtlарининг № 9000, № 9100 счёtlарида акс эттирилади. Бу счёtlар транзит счёт бўлиб йил охирида ёпилади ва ҳисботларда кўрсатилмайди.

2. Счёт № 9000 нинг қолдиги бўлмайди, дебет томонида сотиладиган маҳсулотларнинг таннархи, кредит томонида сотиладиган маҳсулотлардан келган тушум акс эттирилади ва 2 томонлама таккослаш натижасида фермер хўжаликларнинг фойдаси аникланади. Счёт № 9100 қолдиги бўлмайди. Унинг дебет томонида сотиладиган маҳсулотнинг таннархи акс эттирилади, кредит томонида таннархи амалга оширилади.

3. Маҳсулотларни сотиш бўйича аналитик счёtlар ҳар бир маҳсулотнинг турига, навига, қараб очилади. Аналитик счёtlарни олганда фермер хўжаликларда шарт-шароитида кўрсатилган шартларни акс эттирувчи кўп хонали регистрларида аниқ мақсадга мувофиқ бўлади.

Фермер хўжаликлари ва хусусий бизнес корхоналарида ишлаб чиқаришни бошқариш билан бөглиқ харажатлар счёт № 2510, - «Умумишлиб чиқариш харажатлари ҳисоби» счётида кўрсатилади. Бу счёт балансга нисбатан актив бўлиб, дебет томонида ҳисбот давридаги харажатлар, кредит томонида эса бу харажатларнинг экин, чорва моллари тури, ишлаб чиқариш тармоқларига тақсимланиб қопланиши кўрсатилади. Счётда қолдик қолмайди. Бундай харажатларга ишлаб чиқариш билан банд бўлган мутахассислар иш ҳақи, уларга хизмат

қылувчи транспорт ва бинолар каби харажатлар, цех, бўлим бошликлари ҳам шулар жумласига киради. Бу счёт ҳисоб-китоблари журнал ордер № 10 да экин тури, чорва мол тури, цех ва бўлимлар бўйича аналитик счёлар очилади.

Тақсимтадига асослар: умумий харажатлар, тармоқдаги меҳнат ҳақи, шу кабиларга мутаносиб равишда тақсимланади.

Счёт № 2510, - «Умумишилаб чиқариш харажатлари ҳисоби» счётининг корреспонденцияси:

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Счётлар алоқаси	
		ДГ	Кт
1	Соҳада ишлаган асосий восита ва номоддий активлар эскириши	2510	0210-0290 0510-0590
2	Материалтар сарфланса	2510	1000, 1510, 1610
3	Ёрдамчи тармоқлар ва пудраг ташқилотлари хизмат ҳилса	2510	2300, 6000
4	Иш ҳақи ҳисобланса	2510	6710
5	Сугурта тўловлари ҳисобланса	2510	6510, 6520
6	Бу харажатлар калькуляция объектларига тақсимланса	2010, 2300, 2810, 3110	2510

Ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархии калькуляция қилиш

Режа:

1.Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликларида, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида ишлаб чиқариш харажатлари ташкил қилиш асослари ва бухгалтерия ҳисобининг вазифалари .

2.Маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига киритиладиган харажатлар таркиби тўғри харажатларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби .

3.Молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулотда заарлар ва уларниң маҳсулот таннархларига утказиш харажатларнинг ҳисоби.

4.Ишлаб чиқариш тармоқлари ҳисобининг тавсифда ҳисобнинг вазифалари.

5.Маҳсулот таннархини калькуляция қилиш ҳисобини ташкил қилиш асослари .

6.Ҳисобнинг вазифалари ва харажатларни ҳисобга олиш ва калькуляция қилиш методлари.

1. Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларининг ҳисобини ташкил қилиш ва ҳисобини вазифалари.

Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш харажатларида аниқ ўз вақтида ҳисобга олиб бориш катта аҳамиятга эга бўлиб, фермер хўжаликларнинг кичик ва хусусий бизнес корхоналарининг иқтисодий самаралдорлигини оширишда мавжуд ресурслардан умумий фойдаланишида, ҳамда фермер хўжаликнинг молиявий ҳолатини яхшилашда энг муҳим воситалар ҳисобланади .

Ишлаб чиқариш харажатларини ҳисобга олиб боришида фермер хўжаликларида Республикаизда яратилган қонуний базаларни барча талабларини тўлик бажариш зарур бўлади. Агарда бажармаса фермер хўжаликларининг мутахассис ходимларига кўриладиган чора тадбирларга амалдаги қонунларга мувофиқ, маъмурий ва жиноий жавобгарликка тортилади.

Бухгалтерия ҳисобининг олдида ишлаб чиқаришни тасаввур қилиш вазифаси туради. Бундай тасаввур қуидагиларни ўз ичига олади .

А) Фаолият турлари бўйича: яъни а) асосий фаолият; б) давр харажатлари ва даромадлари; в) молиявий фаолият; г) фавқулотда фаолиятлардир.

Б) Ишлаб чиқариш харажатлари маҳсулдотларнинг таннархига киритилиши нуқтаи назаридан 2 га бўлинади .

1. Билвосита харажатлар .

2. Бевосита харажатлар, яъни тўғридан тўғри харажатлар .

В) Бухгалтерия учётидан унинг таркибий қисми бўлган бошқарув ҳисоби талабларига мувофиқ бошлангич учёт элементлари аниқ фойдаланиши лозим.

1.Ишлаб чиқариш харажатларини амалга ошириш тўғрисидаги хужжатларни ўз вақтида ҳақиқий тўлик расимйлаштириш лозим.

2.Хар бир ишлаб чиқариш бўлимида раҳбарнинг харажатлар ва маҳсулот чиқариш дафтарида акс эттирилиб борилиши лозим.

3.Амалдаги меъёрий хужжатларга мувофиқ ҳар бир ишлаб чиқариш бўлинимасининг мутасадди ходимлари томонидан белгиланган муддатларida фермер бухгалтерия ҳисботлар топширилиши таъминланиши лозим .

4.Бухгалтерия учётида ишлаб чиқариш хужжатлари бухгалтерия ҳисо-бининг стандартлар талабларига, низом талабига ва молия, статистика органларига топшириладиган ҳисботларидаги кўрсатгичларига талабларига иқтисодий самарадорлигининг таъминлаш мақсадида берилган режа, технология режаларига риоя қилган ҳолда бухгалтерия учётлари ҳисобга олиниши лозим .

Маҳсулот иш ва хизматларни ишлаб чиқариш харажатлари ва таннархига киритиладиган харажалар таркиби, тўғри харажатларнинг синтетик ва аналитик ҳисоби

Ишлаб чиқариш харажатларининг таркибига киритиладиган тўғридан тўғри харажатлар юкоридаги кўрсатилиб ўтилган низомга мувофиқ қуйидаги 5 та модда бўйича ҳисобга олиб борилиши Ўзбекистон Республика Вазирлиги Маҳамасининг 5.2.199 йили № 54 сонли ва ундан кейинги айrim ўзгартиришлар киритилган қарорлари билан тасдикланган. Улар қуйидагилардан иборат:

1.Материал ва хом ашёлар сарфи.

2.Меҳнат сарфи ва унга тулланган ҳақ.

3.Меҳнат ҳақига нисбатан мужбурий тўлов ажратмалари.

4.Бажарилган иш ва хизматлар, асосий ишлаб чиқариш воситаларини ишлатиш бўйича харажатлар қисмiga киритилган харажатлар ҳам қўшилиб

5.Бошқа харажатлар.

Мана шунда тартибда корхонанинг барча фаолиятлари бўйича қилинаётган харажатлар ва иш химзматларининг харажатлари киритилиб борилади.

Тўғридан-тўгри киритиладиган харажатлар бухгалтерия ҳисобида харажат счёtlарининг дебет томонидан тегишли счёtlар кредитланиб олиб борилади.

Амалда, фермер хўжаликларда қўлланаётган ишлаб чиқарилган маҳсулотларининг таркибига киритиладиган харажатлар моддалари бироз бошқача ҳам бўлиши мумкин, бунда молиявий ҳисбот талабларига мос булиши кўзда тутилади.

Бундай ишлар бўйича моддалари ўсимчиликда 12та чорвачиликда эса низомдаги харажат моддалари 13 та қилиб кўрсатилган. Демак ҳисбот, низом ва харажатлар моддалари билан ҳисботлар ўргасида номутаносиблик мавжуд. Бу эса ўз навбатида ҳисботларининг ноанқлигига бухгалтерия ходимларининг, ходимлар меҳнатини чалкашликларига ва ишлар ҳажмининг ошишига, шунингдек молиявий ва ижтимоий, иш молиявий тушумларининг мураккаблашишига олиб келади.

Молиявий фаолият бўйича харажатлар ва фавқулодда заарлар

Юқорида номи кўрсатиб ўтилган низомга мувофиқ молиявий фаолиятта қилинган харажатлар ҳам амалиётда ва ҳисботда ўша 5 хил модда асосида олиб борилади. Молиявий фаолият деганда фермер хўжаликларининг қуидаги ишларя учун қилинган харажатлар тушунилади.

1. Қимматли қоғозлар; акция, облигация, дипозит ва бошқалар.
2. Лизинг ва бошқа молиявий фаолиятлардаги ишларга қилинган харажатлар.

3. Узоқ муддатли инвестицияга боғлиқ бўлган харажатлар.

4. Қисқа муддатли инвестицияга боғлиқ бўлган харажатлар.

Бундай харажатлар бўйича ҳар бир харажатнинг ҳажми аниқланади ва уларнинг номинал қийматига кирмайди, балки уларни сотиш натижасида даромад ҳисбидаги нархланади .

Молиявий фаолият бўйича харажатлар ва олинган даромад Молия Вазирлиги томонидан тасдиқланган. Ҳисбот шакл № 2 молиявий натижаларининг З қисмида алоҳида кўрсатилади.

4. Фавқулотда фаолият корхоналарда кўпроқ баъзи иқтисодий шароитда амалга оширилади. Бундай иқтисодиётимизнинг таркибий ҳисми ҳисобланган сугурта компаниялари билан бўладиган шартномаларга мувофиқ фавқулотда юз берадиган ҳодисаларнинг юз бериши натижасида юз берадиган иқтисодий заарлар ва уларнинг қопланиши ҳисобга олиб борилади. Мамалакатимизда сугурта компанияларидан 36 та бўлиб улар рақобатлар кураши асосида фаолият кўрсатадилар. Шуни алоҳида қайд қилиш лозимки фавқулотда лозим бўлган ҳодиса сугурта бўйича сугурта органларига тўловлар акс эттирилади.

Ишлаб чиқариш ҳужжатларини ҳисобга олиб боришда амалдаги меъёрий ҳужжатларга мувофиқ бошқарув ҳисобини ташкил қилиш шакиллари ва унга ишлатиладиган материаллар тасдиқланган счёtlар режасига ҳамда корхона ички меъёрий ҳужжат ҳисобланган корхонанинг Ўзбекистон Республика бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти ЎзРБҲМС № 21 талабларига мос равишда ташкил қилиш корхонанинг ўзига юклатилган ва шундай хукуқ берилган. Худди шандай тартибда зарур бўлган хўжалик ҳисботининг 2 тури:

а)Оператив-техника учёти;

б)Ситатистика учётларининг ташкил қилинган корхонанинг ихтинослаштиришда ва бизнес режани ривожлантириш мақсадида келиб чиқиб ташкил қилинади.

Бугунги кунда, энг долзарб масала моддий ресурслардан унумли фойдаланиши назарда тутиб бўлган ҳисобини тезкорлиги ошириш вазифаси тўғрисида фирмр юритиши ва бошқарув ҳисоб талаблари асосида амалга оширишга тўғри келади.

Фермер хўжалик доираси барча ишлаб чиқариш бўлинмалари, сув таъминоти ва бошқа таъминот хизмати кўрсатувчи томонларнинг моддий рағбатлантирилиши амалдаги қоидалдарга мувофиқ шартнома муносабатлари асосида амалга ошириш лозим

Фермер хўжалик кичик ва хусусий бизнес корхоналарида амал қилаётган ҳужжатлар айланиш режасига мувофиқ мансабдор ва ҳисобдор шахсларни ўз вақтида аниқ расмийлаштирилган ҳужжатларни олиш.

Фермер хўжалигида кичик ва хусусий бизнес корхоналарида тизимни технология шароитлари акс эттирилган ишлар бўйича ҳар бир акт ҳисботлар олинган даврда таққослаб таҳлил қилиш.

Ишлаб чиқариш шароитларини бухгалтерия ҳисботларида акс эттириш.

Бухгалтерия устида ишлаб чиқариш харажатларининг журнал-ордер № 10 ҳисобга олиб борилади.

Аналитик счёти 2 хил тартибда очилиши мумкин.

1. Ҳар бир этап турига, чорвачилик ва молининг, ишлаб чиқариш турига ва ишлаб чиқариш бўлинмасига очилади.

2. Аналитик счёти технологик жараёнларни назоратини кучайтирилган бизне-режада кўрсатилган ишларни турларга ва ишлаб чиқариш бўлинмасига очилиши мумкин

Мазкур счёtlар балансга нисбатан актив бўлиб, унинг дебет томонидан бошланғич қолдик-тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари ҳисбот даврида қилинган харажатлар ва шунингдек ҳисбот даврининг охирида қолдик ҳисобланади.

Счёт кредит томонида эса олинган тайёр маҳсулотлар қўшимча маҳсулотлар ҳамда мақсадга мувофиқ фойдаланадиган киrimлар кўrсатилади.

Ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ хизмат кўrсатувчи тармоқлари, ишлаб чиқариш жараёнида ходимларга шарт-шароитлар яратиш билан боғлиқ харажатларни ўрганиш мақсадга мувофиқ бўлади, шу сабабли амалдаги счёtlар режасидаги счёт № 2000, - «Асосий ишлаб чиқаришларни ҳисобга олиш счёти», унинг таркибида субсчёт № 2010, - «Асосий ишлаб чиқаришлар», счёт № 2100, - «Ўзи ишлаб чиқарган ярим тайёр маҳсулотлар», бош счёт № 2300, - «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар ҳисоби», унинг таркибидаги субсчёт № 2310, - «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар», синтетик счёт № 2600, - «Ишлаб чиқаришдаги яроқсиз маҳсулотлар ҳисоби», счёт № 2700, - «Хизмат кўrсатувчи хўжаликлар ҳисоби», таркибидаги субсчёт № 2710, - «Хизмат кўrсатувчи хўжаликлар», счёт № 3100, - «Келгуси давр харажатлар ҳисоби», унинг таркибидаги счёт № 3110, - «Олдиндан тўланган ижара ҳақи», счёт № 3120, - «Олдиндан тўланган хизмат ҳақлари», счёт № 3190, - «Бошқа келгуси давр харажатлари», шунингдек синтетик счёт № 3200, - «Муддати узайтирилган харажатлар ҳисоби счёти», унинг таркибидаги субсчёт № 3210, - «Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромат (фойда) солиги», субсчёт № 3220, - «Дисконт (чегирма)лар бўйича муддати узайтирилган харажатлар», счёт № 3290, - «Бошқа муддати узайтирилган харажатлар» счёtlарини ўрганиб чиқиши мақсадга мувофиқ бўлади. Кўrсатиб ўтилган бош ва субсчёtlар актив счёtlарга мансуб бўлиб, уларнинг дебет томонида тугалланмаган харажатларнинг ҳисбот даврининг бошига қолдик, ҳисбот даврида қилинган харажатлар ҳамда ҳисбот даврининг охирига хотима қолдиги кўrсатилади. Кредит томонидан эса ишлаб чиқаришдан киrim қилинган барча маҳсулот, бажарган иш, хизматлар, шунингдек харажатларнинг вақtlар ва технология

жихатидан қолланиши күрсатилади. Корхона балансида қолдиқлар ҳам бўлиши мумкин. Мазкур счётлар ҳисобини юритиш ЎзР БХМС – 1, 4, 8, 10, 11, 16, 19 талабларига мувофиқ равишида журнал-ордер № 10да олиб борилади.

**Счёт № 2000, - «Асосий ишлаб чиқариш ҳисоби
счётлари» нинг корреспонденцияси**

№	Ёзувларниг мазмуни	счётлар алоқаси	
		дебет	кредит
1	2	3	4
1	Асосий воситалар эскириши ҳисобланса	2000, 2010	0211-02999
2	Номоддий активлар эскириш ҳисобланса	2010	0510-0590
3	Моддий товар бойликлар, материаллар сарфланса	2010	1010-1090
4	Чорва моллари сўйицига юборилса	2010	1110, 1120
5	Ишлаб чиқариш заҳираларининг тайёрлаш сарфлари бўйича баҳосидан четланишлар	2010	1610
6	Ярим фабрикатлар сарфланса	2010	2110
7	Ёрдамчи тармоқ бўлинмалар хизматига	2010	2310
8	Умум ишлаб чиқариш харажатлари сарфланса	2010	2510
9	Брак тузатишига харажат қилинса	2010	2610
10	Келгуси давр харажатлари тақсимланса	2010	3110-3190
11	Пудратчи ташкилотлар хизмат кўрсатса	2010	6010
12	Қаноатлантирилмаган давъолар харажатта чиқарилса	2010	4860
13	Сугурта харажатлари ёзилса	2010	6510
14	Давлатни мақсадли фонdlарига ажратмалар харажатта чиқарилса	2010	6520
15	Мехнат сарғига, меҳнат ҳақи ҳисобланса	2010	6710
16	Ҳисобдор шахслар харажати киритилса	2010	4220-4290, 6970, 6990
17	Карам корхоналар хизмат кўрсатса	2010	6110-6120
18	Инвентаризацияда ошиқ чиқдан харажатлар кирим қилинса	2010	9390
19	Ишлаб чиқариш қайта баҳоланса: а) қўшимча баҳоланса б) баҳоси камайтирилса	2010 3290	6230 2010
20	Ишлаб чиқаришда брак маҳсулотлар	2610	2010

1	2	3	4
21	Ишлаб чиқаришдан маҳсулотлар киrim қилинса	2810	2010
22	Сотилга маҳсулот таннархи харажатта олиб борилса	9110	2010
23	Калкуляция фарқи сотилган маҳсулотлар	9130	2010
24	Камомад аниқланса	5910	2010

Ўзида ишлаб чиқарилган ярим фабрикатлар, счёт № 2100, - «Ярим фабрикатларни ҳисобга олувчи» счётда акс эттирилиб унинг корреспонденцияси куйидагича

№	Ёзувларининг мазмуни	счёtlар алокаси	
		дебет	кредит
1	Ярим фабрикатлар киrim қилинса	2110	2010, 2310
2	Ортиқ чиққан ярим фабрикатлар киrim қилинса	2110	9390
3	Ярим фабрикатлар қарам корхоналардан олинса	2110	6110
4	Ярим фабрикатлар қайта баҳоланса: а) кўшимча баҳо суммасига б) баҳоси пасайтирилса	2110 3290	6230 2110
5	Ярим фабрикатлар ишлаб чиқаришга берилса	2010, 2310	2110
6	Ярим фабрикатлар тайер маҳсулот сифатида сотилса	2810	2110
7	Ярим фабрикатлар сотилган бўлиб, уларнинг таннархига	9110	2110
8	Ярим фабрикатлар бепул берилса	9430	2110
9	Табиий ходисалар натижасида зарарга олиб борилса	9720	2110
10	Ярим фабрикатлардан камомат аниқланса	5910	2110

Мазкур счёtlарининг аналитик счёtlари, уларнинг турларига, навларига, сақланиш жойларига қараб журнал-ордер 10 да олиб борилади.

**Счёт № 2300, - «Ёрдамчи ишлаб чиқаришлар» счётининг
Корреспонденцияси**

№	Ёзувларниң мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Асосий воситаларниң эскиришига	2310	0210-0299
2	Номоддий активларга эскириш ҳисобланса	2310	0510-0590
3	Моддий-товар бойликлар сарфланса	2310	1010-1090
4	Моддий-товар бойликларни тайёрлаш, сақлаш харажатларига	2310	1610
5	Умум ишлаб чиқариш харажатлари тақсимланса	2310	2510
6	Бу тармоқларда туталланмаган ишлаб чиқаришлар қайта баҳоланса:		
	А) кўшимча баҳоланса;	2310	6230
	Б) баҳоси камайса;	3290	2310
7	Сугурта харажатлари акс эттирилса	2310	6510
8	Меҳнат ҳақи ҳисобланса	2310	6710
9	Меҳнат ҳақига нисбатан ажратмалар ҳисобланса	2310	6520
10	Ёрдамчи тармоқлар хизмати ишлаб чиқариш, капитал кўйилмаларга қилинса	2010 2310 2510 2610 2710, 9100 9210-9220	2310
11	Ёрдамчи ишлаб чиқаришдан маҳсулотлар кирим қилинса	2810	2310
12	Унга кўрсатилган хизматларга	9410	2310
13	Табиий ходисалар бўйича, уларниң харажатга чиқарилса	9720	2310
14	Камомадлар аниқланса	5910	2310

Бу счёtnинг аналитик счёtlари ҳар бир ёрдамчи тармоқ, цехга
алоҳида-алоҳида журнал ордер № 10 да очилади.

Ишлаб чиқаришда йўл кўйилган браклар ҳисоби Счёт №2600: «Брак
маҳсулотлар ҳисоби» счётида олиб борилади, унинг корреспонденцияси
куйидагича:

№	Ёзувларниң мазмұны	Счёtlар алоқасы	
		дебет	кредит
1	Бракни тузатиš учун материаллар сарфланса	2610	1010-1090
2	Браклар ишлаб чиқариш ва ёрдамчи тармоқлардан киrim қилинса	2610	2010,2310
3	Браклар яrim фабрикат сифатида қабул қилинса	2110	2610
4	Бракли тузатипшар иш ҳақи ва ажратмалар ҳисобланса	2610	6510, 6710
5	Брак қилинган маҳсулотлар материаллар сифатида киrim қилинса	1010-1090	2610
6	Қайта ишлашга берилса	2010,2310	2610
7	Брак учун жавобгар шахслар зиммасига олиб борилса	4730	2610
8	Брак харажатлари зарарға чиқарилса	9430	2610

Аналитик счёtlари браклар турларига очилади.

Ходимларга шарт-шароитларни яратиš билан боғлиқ харажатлар Счёт № 2700, - «Хизмат күрсатувчи хўжаликлар ҳисоби счётида олиб борилади.

Счёtnинг корреспонденцияси қуйидагича:

№	Ёзувларниң мазмұны	Счёtlар алоқасы	
		дебет	кредит
1	Фойдаланилган асосий воситаларга эскириш ҳисобланди	2710	0210, 0299
2	Мехнат ҳақи ҳисобланди	2710	6710
3	Номоддий активлар учун эскириш ҳисобланса	2710	0510, 0590
4	Агарда хизмат күрсатувчи тармоқларга ёрдамчи тармоқлар хизмат күрсатса	2710	2310
5	Күрсатилган хизматлар бошқарувлар ва сотиш харажатларига тақсимланди, лавр харажатларга ўтказилса	9410, 9420, 9430	2710
6	Хизмат күрсатувчи тармоқка материаллар сарфланса	2710	1010-1090
7	Хизмат күрсатувчи тармоқларда тугалланмаган харажатни қайта бақолаш:		
	А) қўшимча бақоланса:	2710	6230
	Б) баҳоси камайтирилса;	3290	2710

8	Хизмат кўрсатувчи тармоқ харажатларига келгувчи давр харажатлари тақсимланса	2710	3110, 3190
9	Тайёр маҳсулотлар сарфланса	2710	2810
10	Пудрат корхоналари хизмат кўрсатганда	2710	6010
11	Сугурта харажати ёзилса	2710	6510, 6520
12	Инвентаризацияда туталланмаган ишлаб чиқариш ортиқта чиқса ва киримга олинса	2710	9390
13	Хизмат кўрсатувчи тармоқ хизматлари капитал сарф ва ишлаб чиқаришга олиб борилса	0810-0890 2010-2310	2710
14	Бу тармоқлардан материаллар олинса	1010-1090	2710
15	Хизмат кўрсатувчи тармоқ харажатлари келгувси давр харажатларига олиб борилса	3110-3190	2710
16	Тайёр маҳсулот олинса ва кирим қилинса	2810	2710
17	Хизмат кўрсатувчи тармоқлар харажати сотиш ва хизмат кўрсатиш соҳасига олиб борилса	9410	2710
18	Кўрсатилган хизматлари сотилган бўлса, уларнинг таниархи ёзилса	9110-9130	2710
19	Табиий оғат натижасида бу тармоқлар зарари харажатга чиқарилса	9430, 9720	2710

Кичик ва хусусий бизнес корхоналар ҳамда фермер хўжаликларида келгуси давр харажатларига, ҳисобот даврида амалга оширилган харажатлар синтетик счёт № 3100, - «Келгуси давр харажатларида» ҳисобга олиб борилади, унинг таркибида куйидаги субсчётлар бор; жумладан: субсчёт № 3110, - «Олдиндан тўланган тўлов»; субсчёт № 3120, - «Хизматлар учун олдиндан тўлов», субсчёт № 3190, - «Бошқа олдиндан тўлов»ларда ҳисобга олиб борилади.

Бу счётнинг корреспонденцияси куйидагича:

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Келгуси давр харажатлари ҳисобига материал ва тайёр маҳсулотлар сарфланса	3190	1010-1090 2810
2	Келгуси давр харажатлар хизмат кўрсатилса	3190	2310
3	Келгуси давр харажатларига умумишлиб чиқариш харажатлари тақсимланса	3190	2510
4	Келгуси давр харажатларига пудрат ташкилотлари кўрсатилса	3190	6010
5	Обуна харажатлари ёзилса	3120	5110
6	Хизмат кўрсатувчи тармоқларга счёт ва шартномага мувофик тўлов амалга оширилса	3190	Харажат-счёtlар
7	Келгуси давр харажатлари, ҳисоботда даромадга келтирилса	Харажат-счёtlар	3110-3190

Мазкур счётынг аналитик счётынг ҳар бир турига очилади.

Кичик ва хусусий бизнөс корхоналарида ва фермер хўжаликларида тўланадиган солиқлар, вактлар бўйича фарқлар счёт № 3200, - «Муддати узайтирилган харажатлар ҳисоби» счётида олиб борилади, унинг таркибида қуйидаги субсчётынг юритилади:

субсчёт № 3210, - Вактинчалик фарқлар ўртасида муддати узайтирилган даромад (фойда) солиги, субсчёт № 3220, - «Дисконт (чегирма)лар бўйича муддати узайтирилган харажатлар» ва субсчёт № 3290, - «Бошқа муддати узайтирилган харажатлар»да олиб борилади.

Бу счётынг корреспонденцияси қуйидагича:

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счётынг алоқаси	
		дебет	кредит
1	Жорий даврда ҳисобланган солиқ, даромад (фойда) солиги муддати узайтирса	3210	6410
2	Агарда узоқ муддатда тўлашга мўлжалланган солиқ жорий тўловга кўчирилса	3210	0950
3	Ҳисобот даврида солиқларни бюджетта тўлов бўйича кечикирилган, ўтган йилги бўлса	6410	3210
4	Чегирма билан облигация олинса	3220	7830, 6830
5	Чегирма (облигация) бўйича харажатта чиқарилса	9610	3220
6	Бошқа муддати узайтирилган чиқимлар харажатта чиқарилса	3290	Мажбуриятлар счётынг
7	Муддати кечикирилган чиқимлар тегишли харажатларга тайинланган счётынгда олиб борилса	Харажат счётынг	3290

Аналитик счётынг узайтирилган харажатларнинг турлари бўйича олиб борилади.

Ушбу дарслик муаллифларидан бири илмий-тадқиқотчи F.Санаев томонидан қишлоқ хўжалик корхоналарида сут-гўшт йўналиши соҳасида олиб борилган илмий-тадқиқот ишлари 2005 йилда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг чорвачиликни ривожлантириш тўғрисидаги қарорларига уйгуналашиб кетди. Тадқиқотчининг фикрига кўра сут-гўшт ишлаб чиқаришга ихтисослашган фермер хўжаликларида счёт № 2020, - «Асосий ишлаб чиқариш» счётида «Асосий пода» субсчётида харажатларга сигирлар, насллик буқалар, гунажинилар ҳамда

20 кунлик бузоклар харажатлари киритиб келинади, бу иқтисодий түгри хисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида хўжаликда ишлаб чиқариладиган маҳсулотлар бир бирлиги таннархини бозор конъюктураси талабларига мувофиқ аниқлаш юқори самарарага эришиш воситаси хисобланади.

Олиб борилаётган илмий-тадқиқот ишларининг натижасига мувофиқ сут, бузок таннархини кун талабига жавоб берадиган, йил давомидаки жами харажатлардан қўшимча маҳсулот қиймати айириб ташланиб, бир центнер сут – 1,0, бир бош бузокқа – 10,0-10,5 коэффициентлар белгилаш максадга мувофиқ бўлади деб ўйлаймиз. Харажатлар гаркиби, вакт, меҳнат сарфи, боқув кунлар саломогига қараб қилинган бу хulosा бозорларда шу бугунги бозор иқтисодиётининг объектив қонунлари ҳамда конъюктураси шароитида вужудга келган уларни сотиш баҳолари билан таққослаганда нисбий мутаносиблиги исботланди.

Бугунги кунда республикамизда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таниарх объектлари бўйича услубият ҳамда услуб ишлаб чиқирилмаган. Ҳозирги фермер хўжаликлари фойдаланиб келаётган эски, режали-тақсимот давридаги услублар бугунги бозор иқтисодиёти тизими талабига мутлақо жавоб бермайди деган фикрдамиз.

Ўз-ўзини текшириш саволлари:

1. Ишлаб чиқариш харажатларининг иқтисодий мазмуни, уларни учётга олишдаги вазифалар .
2. Ёрдамчи тармоқ харажатларининг учёти.
3. Маҳсулот ва ишларда бракка йўл қўйилган харажатлар учёти.
4. Хизмат кўрсатувчи соҳалар харажатлар учёти.
5. Келгуси давр харажатлари учёти.
6. Муддати узайтирилган чиқимлар учёти.

Фермер хўжаликларда маҳсулотларни сотиш операцияларининг ҳисоби

Режа:

1. Сотиш операциялари учётининг иқтисодий моҳияти ва бухгалтерия олдида турган вазифалари.
2. Маҳсулот сотиш учётининг хужжатларда расмийлаштириш маҳсулот сотишдан олинган даромадлар ҳисоби.
3. Харидорлар, буюртмачилар билан товарлар ва маҳсулот сотиш бўйича ҳисобланиши.
4. Маҳсулотларни сотиш бўйича хўжалик жараёнларни бухгалтерия счётларида акс эттириш.
5. Сотишдан молиявий натижаларни ва счёт регистларида ҳисобга олиб бориши.

Бозор иқтисодиёти шароитида реализация жараёни барча хўжалик жараёнларининг таркибий қисми ҳисобланиб унда фермер хўжалигининг 1 йиллик ишлаб чиқариш цикли давомида барча фаолиятларининг якуни ўз аксини топади. Сотиш жараёнида корхонанинг сарфланиши, аввало натижасининг қайта ва барча фаолиятларининг молиявий натижаси, ишлаб чиқариш циклининг тугалланиши ҳамда янги ишлаб чиқариш цикли учун имконият яратилаётганлиги ва унинг иқтисодий моҳиятини ташкил қиласи.

Ўзбекистон Республикасида хўжалик юритиши унинг таркибий қисми бўлган тайёр маҳсулотларни реализация қилиш бўйича барча қонуний ва мёёрий хужжатлар базаси яратилган, жумладан сотиш операциялари бўйича иқтисодиётни эркинлаштириш жараёни шиддат билан тадбик қилинмоқда. Вазирлар Маҳкамасининг кичик ва ўрта ҳамда фермер хўжаликларини ташкил этиш қарорлари қабул қилинган ва амалга оширилмоқда. Сотиш операцияларини ҳисобга олиб борилмоқда. Фермер хўжаликларининг бухгалтерия учётининг олдида куйидаги вазифалар туради:

1. Ҳар бир фермер – хўжалик, ўзининг барча маҳсулотлар турлари, ассортиментлари бўйича аввало давлат буюргаси миқдорида ишлаб чиқаришлари зарур бўлади.
2. Сотилаётган маҳсулотларнинг тайёрлов ташкилотларга, буюртмачиларга, харидорларга сотилиши асосида олдиндан тўловларининг амалга оширилишини назорат қилиш керак бўлади.
3. Жўнатилаётган маҳсулотларни жаҳон стандартлари ва давлат стандартларига мувофиқ ривожлантиришда статусга эга бўлган хужжатларда ўз вақтида акс эттирилишини тъминлаш лозим.

4. Маҳсулот сотиш бўйича мутасадди шахслардан фермер хўжаликларда белгиланган бухгалтерия стандарти 1 ва хужжатлар айланниш режасига мувофиқ ўз вақтида хисоботларни қабул қилиб, уларни қайта ишланш ва тегишили счёtlарда, уларга тайинланган регистрацияда аниқ акс эттириш вазифаси.

5. Бухгалтерия регистрларида олиб борилаган барча ахборот маълумотларни «Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонунга мос равишда молиявий хисоботларда аниқ акс эттириш вазифаси туради. Бу ўз вақтида эътиroz билдириш, сотилган маҳсулот қийматининг тўла тушушини таъминлайди.

Фермер хўжаликлирида сотиладиган маҳсулотлар бўйича расмийлаштириладиган ҳужжатлар қуйидагилардан иборат:

1. Конкрет харидорлар билан бўладиган шартномаларни ўз вақтида расмийлаштириш шароитларида олдиндан тўлов микдорини белгилаб, уни тўлов талабномаси ёки тўлов топшириғи асосида келишини таъминлаш лозим.

2. Сотилган маҳсулотлар учун тайёрлов ташкилотларнинг маҳсулотни қабул қилиш микдори квитанцияларнинг ўз вақтида расмийлаштирилиши ва бухгалтерияда қабул қилинишини таъминлаш. Даромадлар эса сотилган маҳсулотлар учун тайёрлов ташкилотлар шартларида келтирилган 5-15 кун ичida пулнинг тушуши таъминланиши лозим.

Маҳсулот сотиш бўйича хўжалик операцияларини бухгалтерия счёtlарида қуйидаги тартибда амалга оширилади:

1. Сотиш операциялари бухгалтерия счёtlарининг счёtlар № 9000, - «Асосий (операцион) фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счёtlари» ва унинг таркибидаги: субсчёт № 9010, - «Маҳсулот сотишдан олинган дароматлар», субсчёт № 9020, - «Товарларни сотишдан олинган даромадлар», субсчёт № 9030, - «Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматларни сотишдан олинган даромадлар», субсчёт № 9040, - «Сотилган товарларнинг қайтарилиши», ниҳоят субсчёт № 9050, - «Харидорлар буюртмачиларга берилган чегирмалар» бўлиб, бу счёtlар контр пассив счёт бўлиб, мазкур барча дебет томонида тўпланган харажатлар 100 % микдорда кредитланиб, счёт № 9100, - «Сотилган маҳсулотлар (иш хизмат)лар» таннархи синтетик счёtnинг дебетига кўчирилади. Сўнгра эса корхона балансига нисбатан таққословчи синтетик счёт № 9100, - «Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархи ҳисоби счёti»нинг таркибидаги субсчёtlар: № 9110, - «Сотилган маҳсулотлар таннархи», № 9120, - «Сотилган товарлар таннархи», субсчёт № 9130, - «Бажарилган иш ва хизматларнинг таннархи», № 9140, - «Даврий ҳисоб» юритган ҳолда

ТМЗ ларни (товар моддий заҳиралар) сотиб олиш (харид қилиш), ниҳоят № 9140, - «Даврий юритилган ҳолда ТМЗ лар бўйича тўзатиш» субсчётларнинг дебет томонига ўтказилади.

Счёт № 9000, - «Асосий (операцион) фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счёtlари»

№	Ёзувларнинг мазмуни, айрим ҳужжатлар номи	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Харидор, буюртмачи ва сотиб олувчилаr шартнома, счёт-фактурага мувофиқ	4010 4020	9010, 9020 9030
2	Сотилган товар, маҳсулот ва хизмат ишлар учун пул тушуми	5010, 5020 5110, 5120	9010, 9020, 9030
3	Дивиденд тайёр маҳсулот билан ҳисоб-китоб қилинса	6610	9010, 9020 9030
4	Қарам корхоналарга маҳсулот ва хизматлар сотилса	4120	9010, 9020 9030
5	Товар ва маҳсулотлар қайтарилса	9040	4010
6	Ҳисобот даври охирида харидор ва сотиб олувчилаr тегирма қилинса	9010 9020, 9030	9050
7	Сотиш счёти ҳисобот даврининг охирида ёпилса	9010, 9020 9030	9910

Амалдаги счёtlар режасига мувофиқ, сотилган маҳсулот, иш ва хизматлар таннархи счёт № 9100, - «Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар таннархи ҳисоби» счётида, унинг таркибидаги субсчёт № 9110, - «Сотилган маҳсулотлар таннархи», субсчёт 9120, - «Сотилган товарлар таннархи»,

№ 9130, - «Бажарилган иш ва хизматлар таннархи», № 9140, - «Даврий ҳисоб юритган ҳолда ТМЗ ларни таннархи», № 9150, - «Даврий ҳисоб юритган ҳолда ТМЗ лар бўйича тўзатиш» субсчётларида юритилади.

Бу субсчётлар балансга нисбатан транзит счёт бўлиб, ҳисобот даврининг охирида қолдиқ қолмайди.

Аналитик счёtlарни маҳсулот, товар, иш ва хизматларнинг турларига, навларига очилади. Фикримизча шартнома шартларининг кўплигини зътиборга олиб исталган вақтда зарур мълумотларни олиш учун журнал-ордер № 10 да ёки кўпхонали дафтарларда олиб боришни тавсия қилган бўлар эдик.

Счёт № 9100, - «Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар» счётининг корреспонденцияси

№	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим зарур ҳужжатлар	счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Сотилган маҳсулот ва ишлар танингда	9110	2810-2830
2	Хўжаликдан чиқсан хайвонлар танингда	9110	1110, 1120
3	Сотилган товар танингда	9110	2910-2990
4	Сотилган маҳсулот (иш, хизмат)лар танингда фарқ суммаларига (хўшимча ёки «қизил сторно»)	9130	2010, 2310 2710
5	Хисобот даврининг охирида ёшлишига: а) фойда б) зарар	9110, 9120, 9130, 9140, 9150 9910	9910 9110, 9120, 9130, 9140, 9150

Булардан ташқари хўжаликда асосий воситалар ва бошқа активларни сотиши хўжалик операциялари синтетик счёт № 9200, - «Асосий воситалар ва бошқа активлар сотилиши ва турли чиқимлар ҳисоби» счётида олиб борилади. Бу счёт транзит бўлиб, унинг таркибида куйидаги счёtlар: № 9210, - «Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқими», субсчёт № 9220, - «Бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқими» счётида олиб борилади Аналитик счёtlар уларнинг турларига очилади.

Счёт № 9200, - «Асосий воситалар ва бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқимлар ҳисоби « счётининг корреспонденцияси

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	2	3	4
1	Асосий воситалар шартномага мувоғик сотилса	9210	0110-0190
2	Ишлатилган асосий воситалар сотилса ва эскириш суммаси чиқарилса	0210-0290	9210
3	Хизмат ва ишлар сотиши жараёнига иш бажарса	9210-9250	2310-2340
4	Асосий воситалар хўжаликдан чиқишида ишлаган ходимларга меҳнат ҳақи	9210-9250	6710

1	2	3	4
5	Иш хакига нисбатан мақсадли фонд ва сугурта чиқимларига	9210-9250	6510, 6520
6	Тутатищдан материал қирим қилинса	1010-1090	9210
7	Асосий воситалар ва бошқа активлар сотилишидан молиявий натижка аниқланса: а) фойда олинса б) зарар күрілса	9210-9250 9910	9910 9210-9250

Давр харажатлари ва даромадлари счёт № 9400, - «Давр харажатлари счёти» деб аталаib, у маңсулотларни сотиш ва фермер хұжаликтерини бошқариш билан bogliq чиқимлар, бошқа операцион харажатлар, ишлаб чиқаришга тегишли бўлмаган чиқимларни умумлаштириш кабиларни ҳисобга олиб бориш учун тайинланган.

Мазкур счёт ўз хусусиятига кўра актив счёtlарга тенглаштирилади, унда қолдиқлар бўлмайди, дебет томонида қилинган чиқим ва харажатлар, кредит томонида эса уларнинг фойда ва зарарлар ҳисобидан харажат ва чиқимларнинг қопланиши ҳисобга олиб борилади, унинг таркибидаги 4 та субсчёtlар (№ 9410-9440) ҳисоби ж.о. № 10 да олиб борилади.

Счёт № 9400, - «Давр харажатлари счёти»нинг корреспонденцияси қуидагичадир:

№	Хұжалик операцияларининг мазмуні	Счёtlар алоқаси	
		Дебет	Кредит
1	2	3	4
1	Маңсулотлар ортиш, жүннатиш, транспорт харажатларига	9410	6990
2	Реклама ва маркетинг хизмати харажатларига	9410	6010
3	Асосий воситалар эскиришига	9410	0210-0299
4	Номоддий воситаларнинг эскиришига	9410	0510-0590
5	Мехнат ҳақи ҳисобланса	9420	6710
6	Ижара харажатларига	9420	6910
7	Материал ва хом-ашё сарфлари	9420	1010-1090
8	Хизмат сафари сарфлари	9420	4220, 4230
9	Юқори ташкилотларни сақлаш харажатлари	9420	6120
10	Аудиторлик хизмат ҳақи ҳисобланса	9430	6990
11	Асосий воситалар ва бошқа активларнинг хұжалиқдан чиқиши натижасида зарар олинса	9430	9210, 9220
12	Йўқотув ва зиммасига ёзишида жавобгар шахс аниқланмаса	9430	4910

1	2	3	4
13	Жарима ва солиқ қўшимча ҳисобланса	9430	6410
14	Ўкув юртларини саклаш харажатлари	9430	6110
15	Ходимларнинг санаториилда дам олиш ва даво-лаш харажатлари корхона ҳисобига олинса	9430	5110-5530
16	Буюртмалар бекор этилгандаги харажатлар	9430	2010
17	Даврда даромадлар олинса	Олинади- ган счёт	9430
18	Харажатлар ҳисобот даврининг охирида копланса	9910	9410-9440

**Синтетик счёты № 8300, - «Устав капитали (фойда) ҳисоб
счёtlари»нинг корреспонденцияси қўйидагича:**

№	Ёзувларнинг мазмуни ва айрим зарур хужжатлар	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Тасдиқланган устав фонди миқдорига мутаносиб равишда паст ва акция тъисис шартномасига мос равишда ёзилди	4610	8310, 8320
2	Тасдиқланмаган фойда ёки жорий йил фойдасидан устав фонди кўнайтирилса а) фойда ҳисобидан; б) дивиденdlар ҳисобига 1) ҳисобланди 2) устав фондига	8710, 8720	8310, 8330
3	Устав капитали камайтирилса	8310, 8330	4610
4	Тъисисчиларга ҳиссаси қайтарилиса	8330	6620
5	Сотиб олинган акциялар устав фонди ҳисобидан харажатта чиқарилса, номинал қийматта	8310, 8320	8610, 8620
6	Сотиб олинган бўлиб, аммо реал баҳосидан кам бўлса	8410, 9690 8310, 8320 8310, 8320	8610, 8620 8610, 8620 9590

Аналитик счёtlари акция, паст улуши турларига очилиб, ҳар бир
тъисисчига алоҳида-алоҳида очилиши лозим.

Бозор иқтисодиёти шароитида қимматбаҳо қоғозларнинг бирламчи
ва иккиламчи бозорлар биржасида, номинал қийматидан реал қиймати
ошиқ бўлиши мумкин, бунга эмиссион даромад деб аталади, бундан
ташқари инвестициялар жалб қилингани сабабли қўшилган капитал
пайдо бўлади, бундай хўжалик операцияларини олиб бориш учун син-
тетик счёт № 8400, - «Кўшилган капитал ҳисоби счёtlари» тайинланган
бўлиб, унинг таркибида 2 та субсчёtlар : № 8410, - «Эмиссия даромади»,
№ 8420, - «Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқлари»,
бунда валюта курси ЎзР Марказий банки томонидан ҳар ҳафтанинг

дўшанба кунидаги белгилаган курси асос қилиб олинади. Аналитик счёtlари уларнинг турларига очилади.

Агарда номинал қийматидан реал баҳо ошиқ сотилса, счёт № 8410, - «Эмиссия даромади кредитланади ва қимматбаҳо қоғозларни ҳисобга олувчи счёtlар дебетланади, бордию тескари ҳолат юз берса қопланиши зарур счёtlар кредитланиб, счёт № 8410, - «Эмиссия даромади» дебетланади. Бундан ташқари субсчёт № 8420, - «Устав капиталини шакллантиришда курсдаги фарқ» субсчётнинг корреспонденцияси:

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Номинал қиймати билан реал баҳоси ўргасидаги фарқдан пул келиб тушса	5010-5530	8410
2	Реал баҳо номинал қийматдан ошиқ қилиб баҳоланса	Мулк счёtlари	8420
3	Корхона ўз акцияларининг номинал қиймати билан реал баҳосидан кам баҳоланса	8410	8610-8620

Фермер хўжаликлар ёки кичик ва хусусий бизнес корхоналари ўзпули ҳисобига акциялар сотиб олиб, ўз мулкига айлантиrsa бундай ҳисоб-китоблар синтетик счёт № 8600, - «Сотиб олинган хусусий акциялар ҳисоби» счётида ўз аксини топади, унинг таркибида 2 та субсчёtlар: №8610, - «Сотиб олинган оддий акциялар» ва №8620, - «Сотиб олинган имтиёзли акциялар» субсчёtlарида олиб борилади .

Счёtnинг корреспонденцияси куйидагича.

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	Сотиб олинган акция сотиб олиши баҳосида	8610,8620 6620	5110-5530 6620
2	Шу акциялар сотилса ва реал баҳосидан сотиб олиши ката бўлса	5010-5530 5010-5530	8610,8620 9590
3	Бордию тескари ҳолатда сотилса кам қисмига	5010-5530 9690	8610,8620 8610-8620
4	Акциялар аннулироват қилинса зарар суммасига	8310,8320 8310, 8320	8610, 8620 9590
5	Корхонанинг ўз акциялари аннулироват қилинса фойда олинса	8310, 8320 8410, 9690	8610, 8620 8610,8620

Фондлар, резервлар ва молиявий натижалар учёти

Режа:

1. Фермер хўжаликларининг фондлари ва резервларини ҳисобга олишда бухгалтери учётида олдида турган вазифалар.
2. Устав фондининг ҳисоби унинг ташкил этиш тартиби.
3. Махсус максадларга мужжалланган фондлар ва улардан фойдаланиш тартиби.
4. Резерв фондининг фойдаланиш тартиблари ва мақсади.
5. Резерв фондини ташкил этиш ҳисоби, уларнинг вазифалари.
6. Фойда ва заарлар ҳисоби.
7. Фойдаланниш, ўтган йилги фойдани тақсимлаш ҳисоби.
8. Молиявий натижалар бўйича ҳисоб регистрлари хўжалик корхоналар фойдасини тақсимлаш усуллари.

Бозор иқтисодиёти шароитида фермер хўжаликлар фаолият кўрсатиш учун қонуний базалар яратилган бўлиб бу базаларда уларнинг устав ва резерв фондларини ташкил қилиш муҳим аҳамиятга эга. Фермер ҳакидаги янги қонуда фермерларнинг уставида 2 та нарса киритилади.

1. Уставда фермер хўжаликларнинг раҳбари исми фамилияси, унинг шахсий маълумотлари;

2. Фермер хўжаликларда ворисликни ҳисобга олинган ҳолда мулклар шартнома асосида ҳисобга олиб борилиши кўзда тутилган. Устав фонди фермер хўжаликларда унинг маблағларини яъни асосий ва айланма маблағларини қиймат ифодасида акс эттирувчи ва мулкий хукуқ берувчи миқдорга айтилади. Устав капитали эса хукуқ ва имтиёзлар олиш учун корхона ва муассасалар томонидан таъсис хужжатларига муофиқ фаолияти амалга ошириш учун моддий бойликларни, пул маблағлар, харатжатлар мажмуининг пулдаги ифодаси ҳисобланади. Шу сабабли нодавлат корхоналарда бундай фондлар устав фонди дейилса, давлат корхоналарда устав капитали деб юритилади.

Устав капитали куйидаги манбалар ҳисобига а) давлат улуши; б) таъсисчилар улуши; в) тақсимланмаган фойда ҳисобидан кўпайтирилиши.

Устав фонди фермер хўжаликларида куйидаги счётда ҳисобга олиб борилади. Счёт 8300 «Устав фонди» бу счётнинг 3 та счёти бўлиб улар куйидагилар: 8310 – оддий пайлар; 8320 – имтиёзли пайлар; 8330 – пай ва қўйилмалар. Мазкур счёт балансга нисбатан пассив бўлиб, унинг кредит томонида бошланғич савдо ҳисбот даври кўпайиши ва хотима қолдиги кўрсатилади. Счётнинг дебет томонида эса устав фондининг

камайиши кўрсатилади. Камайиш 2 ҳисобда юз бериши мумкин:

1. Таъсисчиларнинг хўжаликлардан чиқиши;
2. Корхона фермер хўжаликлар инқирозга учраган пайтда акциялар қийматидан келган заарларни қоплаш ҳисобига амалга олирилади.

Фермер хўжаликларда ҳар хил тартибдаги резерв фондлари меъёрий хужжатларга мувофиқ ташкил топиши мумкин. Бундай резервлар фондларига қуидагиларни киритиш мумкин:

1. Мехнат кодексига мувофиқ ҳар бир ходим 11 ой ишлагандан сўнг меҳнат таътилига чиқиш учун ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг таннархга маълум фоиз ҳисобида доимий равишда киритиб бориш асосида таътил отпускалар резервлари ташкил этилади;

2. Асосий воситаларинг эскириши натижасида капитал таъмирлаш маҳсадларига ишлаб чиқарган маҳсулотнинг таннархга доимий равишда бир хил меъёрда киритиб бориш асосида таъмирлаш резерв фонди ташкил қилиниши мумкин;

3. Бозор иктисодиёти шароитида ҳар бир хўжалик тўлов қобилиятига эга бўлмаган дебитор қарзларни айрим фавқулотдаги ҳодисалар натижасида вужудга келган заарларни қоплаш учун эҳтиёт резерв фонди ташкил қилиш мумкин;

Фондлар ва резервларни учётга олишда бухгалтерия учётининг олдидаги қуидаги вазифалар туради;

1. Фермер хўжаликларнинг ташкил топишида «таъсис шартномалари»да иштирок этувчиларнинг ёзилган акциялар қиймати бўйича ҳамда ёзилган акциялардан тўланган қисми бўйича ҳар бир таъсисчи учун аналитик счёtlар очилиб, ҳисоб-китоб қилиб бориши лозим (счёт № 4600).

2. Акцияларнинг ва пай гувоҳномаларнинг ҳисбот давридаги ҳаракати кирим-чиқими амалдаги меъёрий хужжатларга мувофиқ равишда ўз вақтида хужжатларда расмийлаштирилиб жорий бухгалтерия регистрларида ўз аксини топиши улар юзасидан таъсисчилар хабардор қилиниши лозим.

3. Резерв фондларида фермер хўжаликларнинг ички тартиб қоидаси, фермер хўжаликнинг ҳисоб сиёсатига мувофиқ равишда ташкил қилинини лозим.

Устав фонди давлат корхоналарида қуидаги манбалар ҳисобига ташкил топади:

1. Давлат ҳисобидан ташкил топаётган пайтда корхонага асосий маблагларни ажратиб меъёр бўйича айланма маблагларни ташкил қилиш ҳисобига.

2. Корхонанинг вужудга келиш таъсис бўлиши ва ихтисосланишига қараб, технология жараёнларнинг нормал иш юритишлари учун асосий фондларни ташкил топиш маблаглари ҳисобига.

Устав капитали нодавлат корхоналарда қуийдаги манбалар ҳисобига ташкил топиши мумкин:

1. Таъсисчилар томонидан таъсис шартномасига мувофиқ ёзилган акциялар ва уларнинг тўланиши ҳисоби ва уларнинг сотилиши ҳисобига;

2. Узоқ муддатли инвестициялар ҳисобига;

3. Қисқа муддатли инвестициялар ҳисобига;

4. Тадбиркорнинг хусусий мулки ҳисобига ташкил топиши мумкин.

Устав фондини ташкил этиш нодавлат корхоналарда таъсис шартномаларга мувофиқ намунавий уставга мос равища тузилади ва давлат рўйхатидан ўtkазилади. Давлат корхоналарнинг ташкил топиши устав фонди давлат томонидан берилиб нотурал корхоналарда рўйхатдан ўtkазилмайди. Статистика банк ва молия органларида рўйхатдан ўtkазилади. Мазкур уставларда фондларнинг ташкил топиши, кўпайинши ёки камайиши аниқ кўрсатилган бўлади.

Асосий воситаларнинг ремонт харажатлари, харажатлар таркиби ва молиявий натижалар шаклланиш тартибига кўра асосий воситалар хизмат қилаётган тармоқ соҳаларга киритилиши лозим, аммо жорий ремонт харажатларининг бир йиллик харажатлар таркибига киритилиши таннархнинг доимий тўғри объектив ҳисобланишига таъсир кўрсатмайди, аммо асосий воситаларнинг капитал ремонт харажатларнинг бир неча йил давомида бажарилиши ва бу харажатларнинг бажармаган йили маҳсулотлар таркибига киритилиши Ушбу таннархнинг объектив бўлишини таъминлайди. Шу сабабли бундай харажатларни асосий воситаларнинг эскириши ҳисобидан резервларни ташкил қилиши ва фермер хўжаликларнинг ҳисоб сиёсатида кўрсатиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бундай резервлар ҳам харажатлар ҳисобига ташкил қилиниб ва асосий воситаларнинг капитал ремонт маблагларини қоплаш учун ишлатилиши мумкин. Бундан ташқари фермер хўжаликларда бошқа резервлар ҳам фойда ҳисобидан ташкил қилиниши мумкин. Улар:

1. Қопланмаган зааррларни қоплаш учун резервлар;

2. Тўлов қобилиятига эга бўлмаган дебитор қарзларни қоплаш учун резервлар ташкил қилиш мумкин;

3. Ҳисбот даврида харажатлар талаб қиласиган ва келгуси давр маҳсулот иш хизматлар таннархга киритиладиган харажатларнинг резервлари ҳам ташкил қилинади. Уларга: а) ойнома, рўзномаларга бухгалтерияда ишлатиладиган бухгалтерия регистрларига телефон алоқа хизматлари ва бошқа хизматларга олдиндан тўлаб кўйилиши ҳолларида резервлар ташкил қилиниб келгуси давр ҳисботларига харажат сифатида

фойдаланиш мүмкін. Бундан ташқари дүнё миңесіда экология мұноса-батларнинг чигаллашиш нүктәи назаридан келгусыда экология тадбирлари учун ҳам резервлар тапкил қылыш лозим бўлади.

Ҳар бир фермер хўжаликда ҳаражатлар таркиби ва молиявий натижаларнинг шаклланиш тартибларига мувофиқ 4 та фаолият бўйича фойда ва заарлар аниқланади. Шулардан аосий фаолият учун фойда заарлар 9000-9100 счёtlар таққослаш асосида ва шунга ўхшашиб 9200-9300 счёtlар бўйича молиявий фаолият даромадлари эса 9500-9600 счёtlарни таққослаш асосида фавқулодда заарлар эса 9700 счёtnи икала счёtlарини таққослаш асосида аниқланади. Якуний молиявий натижалар 9900 счётда ҳисобга олиб борилади.

Фермер хўжаликларда, кичик ва хусусий бизнес корхоналарида айрим ҳолларда мақсадли тушумлар ҳаётда бўлиб туради, улар кўп ҳолларда бундай тушумлар белгиланган мақсадлар учун берилади, сарфлаш ҳуқуқи ҳам фақат белгиланган мақсадларга ишлатилиши шарт. Бундай хўжалик операциялар жорий бухгалтерия учётида синтетик счёт №8800 – «Мақсадли тушумлар» ҳисоби счёtlарида олиб борилади, бу счёт пассив счёт ҳисобланади, унинг таркибида субсчёт №8810 – «Грантлар», субсчёт №8820 – «Субсидиялар», субсчёт №8830 – «Аъзолик бадаллари», ва субсчёт №8840, - «Мақсадли фойдаланиш юзасидан берилган солиқ имтиёzlари»да олиб борилади.

Счёtnинг корреспонденцияси қуйидагича.

№	Ёзувларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	Кредит
1.	Грант ёки субсидия ажратилғанлиги тўгрисида хабарнома олинса	4890	8810,8820
2.	Грант, субсидиялар, пул келиб тушса	5110,5530	4890
3.	Ушбу грант, субсидия устав резерв ва бошқа фондларни кўпайтиришга олинса	8810,8820	8310,8320, 8330,8420
4.	Бу суммалар устав фондига ўtkазилса	8810,8820	8530
5.	Аъзолик бадаллари келиб тушса	5010,5530	8830
6.	Солиқларни маблағлар ҳисобидаи олинса	6410	8840
7.	Солиқдан имтиёz натижасида субсидия муддати ўтиши Билан бепул деб ҳабул қилинса	8840	8530
8.	Бошқа мақсадли киirimлар олинса	5010,5530	8890

Аналитик счёtlари уларнинг ҳар бир турига алоҳида-алоҳида очилади.

Фермер хўжаликлари, кичик ва хусусий бизнес корхоналари учала мақсад сари доимо интиладилар ва ҳаракат қиладилар:

Фаолиятдан ҳисобот даврида фойдаланиш;

Корхонасида ўзини қўшган ҳолда ходимлар, қолаверса турмуш тарзининг даражасини кўтариш, ватанига ва элига фойда келтириб, обрў ортириш;

Республикамизда яратилган шарт-шароитлардан унумли фойдаланиб мулкдор бўлишидир.

Бу борада юқорида санаб ўтилган фаолиятларга кўшимча равишда бир неча хил ишларни бажарадилар, уларга асосий фаолиятдан турлича харажат ва даромадлар олиш, молиявий фаолият кўрсатиб маълум миқдорда фойда олиш, ниҳоят ҳаётдаги фавқулодда юз берадиган ҳодисаларнинг вужудга келишига қараб харажатлар, уларни қоплаш каби хўжалик операциялар учётини юритиши ҳаётий зарурият ҳисобланади. Бундай операцияларни ҳисобга олиб бориши учун амалдаги счёtlар режасидаги бир неча счёtlардан фойдаланадилар:

1. Синтетик счёт № 9300, - «Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар». Уларнинг таркибида субсчёт № 9310, - «Асосий фаолиятларнинг сотилиши ва турли чиқимлардан олинган фойда», субсчёт № 9320, - «Бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқимлардан олинган фойда», субсчёт № 9340, - «Ундирилган боқиманда (ления) жарима ва бурдсизликлар», субсчёт № 9340, - «Ўтган йиллар фойдалари», субсчёт № 9350, - «Қисқа муддатли ижарадан олинган даромадлар», субсчёт № 9360, - «Кредитор ва делонент қарзларни ҳисобдан чиқаришдан тушган даромадлар», субсчёт 9370, - «Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари», субсчёт № 9380, - «Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам», субсчёт № 9390, - «Бошқа операцион даромадлар», бу счёtlар транзит бўлиб, фойда счёти билан ёпилади.

№	Хўжалик операцияларнинг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1	2	3	4
1.	Асосий воситалар фаолиятда ишлатилиб фойда олинса	9210	9310
2.	Бошқа активлардан шу тартибда фойда олинса	9220	9320
3.	Штраф, жарима бошқалар олинса, бунга (шартнома муносабатлари мухим)	4860	9330
4.	Ўтган йилги фойдалар	4010	9340
5.	Қисқа муддатли ижарадан шартномага кўра фойда олинса	4820	9350
6.	Кредиторлик қарзлари муддати ўтиши муносабати билан ҳисобдан чиқарилса	6010	9360
7.	Бошқа кредиторлик қарзлар ҳисобдан чиқарилса	6910,6990	9360

1	2	3	4
8.	Камомад ва йўқотувлар ошиқ баҳолар билан ундилиши олинган фойда	4730	9370
9.	Туталланмаган ишлаб чиқаришлардан инвентаризация натижасида фойда	2010,2310. 2510,2710	9390
10.	Ошиқ чиққан, қайтармаслик шарти билан пул келиб тушса	5110,5530	9380
11.	Олдин ундирилмаган, аммо харажатга чиқариб юборилган дебитор қарзлар учун маблаг	Олинадиган счёtlар	9390
12.	Сугурта органларидан мулк сугурта кайтими олинса	4510	9390
13.	Ортиқча товарлар кирим қилинса	2810,2890 2910,2990	9390

«Махсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш харажатлар таркиби ва молиявий натижаларнинг шаклланиши тартиби низоми»да кўрсатилган З фаолият «молиявий фаолият» бўйича хўжалик операциялари, синтетик счёт № 9500, - «Молиявий фаолиятдан олинган даромадлар ҳисоби счёти»да олиб борилади, бу счёт ҳам транзит бўлиб, унинг таркибида, субсчёт № 9510, - «Роялти кўринишдаги даромадлар», № 9520, - «Дивиденд кўринишдаги даромадлар», № 9530, - «Фоиз кўринишдаги даромадлар», № 9540, - «Валюталар курслари фарқларидан олинган даромадлар», № 9550, - «Узоқ муддатли ижара даромадлари» № 9560, - «Кимматбаҳо қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар», нихоят № 9590, - «Молиявий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар», бу счёtlарнинг аналитик счёtlари уларнинг турларига очилади.

Счёtnинг корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияларнинг мазмуни	Счёtlар алокаси	
		дебет	кредит
1.	Роялти олинса	4850	9510
2.	Ҳисса, улуш, акциялар учун дивиденд олинса	4840	9520
3.	Мажбуриятлар (дебитор) % олинса	4830	9530
4.	Валюта курси ошиши фойда	Пул маблаглар счёти	9540
5.	Узоқ муддатли ижарага % олинса	4830	9550
6.	Кимматбаҳо қоғозлар баҳосининг ошиши ҳисобига	9610,5810	9560
7.	Счёtnинг ҳисбот даврининг охирида ёпилиши	9510,9590	9910

Албатта молиявий фаолиятни амалга ошириш учун айрим харажатлар ҳам амалга оширилади, бундай хўжалик операциялари синтетик счёт № 9600, - «Молиявий фаолият бўйича харажатлар ҳисоби счёtlари»да ҳисобга олиб борилади, бу счёт ҳам транзит счёт бўлиб унинг таркибида куйидаги субсчёtlарда олиб борилади, № 9610, - «Фоиз кўринишдаги харажатлар», № 9620, - «Валюта курсидан фарқ заарлар», № 9630, - «Кимматбаҳо қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар», № 9690, - «Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар субсчёtlари»да олиб борилади.

Счёtning корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Кредит бўйича % ҳисобланди	9610	6920
2.	Узоқ муддатли шартнома ижара ҳақига % ҳисобланди	9610	6920
3.	Кимматбаҳо қоғозлардан зарар	9690	0610,0690 5810,5890
4.	Валюта курсининг пасайишидан зарар	Пул маблағлар счёtlари	3290
5.	Счёт ҳисобот даврида ёпилди	9910	9610,9690

Юқорида кўрсатиб ўтилган низомга мувоффик, фавқулодда ходисалардан фойда ёки зарар олиниши мумкин, бундай операциялар синтетик счёт № 9700, - «Фавқулодда фойда (зарар)» счётида ҳисобга олиб борилади, бу счёт ҳам транзит ҳисобланаб, унинг таркибида куйидаги субсчёtlар мавжуд: субсчёт № 9710 – «Фавқулодда фойдалар» ва субсчёт № 9720, - «Фавқулоддаги зарар» счёtlарида олиб борилади..

Счёtning корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Табиий офат ва ҳодисалардан т.м.б. кирим қилинса	0710-0720 1010-1090 2410-2990	9710
2.	Натижада йўқотувлар бўлса	9720	0710-0720, 1010-1090, 2910-2920, 1110-1120
3.	Тугалланмаган ишлаб чиқариш йўқотуви	9720	2010-2110 2310
4.	Счёtning ёпилиши: а) фойда б) зарар	9710 9910	9910 9720

Мамлакатимизда имтиёзлар ва бошқалар солиқ ва йигимларни тұлаш, ҳисобот даврида фойда ҳисобидан амалға оширилади, бундай хұжалик операциялари синтетик счёт № 9800, - «Солиқлар ва йигимларни тұлаш учун фойданинг ишлатилиши счёти»да олиб борилади, бу счёт ҳам транзит ҳисобланыб, унинг таркибида қуйидаги субсчётлар бор: субсчёт № 9810, - «Даромад (фойда) солиги бүйича харожатлар», № 9820, - «Фойдадан бошқа солиқлар ва йигимлар бүйича харожатлар счёти»да олиб борилади.

Аналитик счёtlар уларнинг турларига очилади.

Счёtnинг корреспонденцияси

№	Хұжалик операцияларнинг мазмуні	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Ҳисобот даври мобайнида бюджетта ҳисобланы	9810,9820	6410
2.	Ҳисобот даврининг охирида счёт ёпилди	9910	9810,9820

Албатта күрсатиб ўтилғандан барча хұжалик операцияларнинг якунлари, синтетик счёт № 9900, - «Якуний молиявий натижә ҳисоби»да ўз аксини топади, бу счёт ҳам транзит бўлиб, унинг таркибида бита субсчёт № 9910, - «Якуний молиявий натижә»да акс эттирилади.

Счёtnинг корреспонденцияси

№	Хұжалик операцияларнинг мазмуні	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Асосий фаолият бўйича молиявий натижә акс эттирилди а) фойда б) зарар	9010, 9020 9030 9910	9910 9110, 9150
2.	Асосий бошқа фаолиятдан а) фойда б) зарар	9310,9390 9910	9910 9310, 9320
3.	Давр харажат ёпилди	9910	9410, 9440
4.	Молиявий фаолиятдан: а) фойда б) зарар	9510, 9590 9910	9910 9510, 9590
5.	Фавқулодда фаолиятдан: а) фойда б) зарар	9710 9910	9910 9730
6.	Ҳисобот даврида фойдадан фойдаланиш счёти ёпилди.	9910	9810, 9820
7.	Соф молиявий натижә: а) фойда б) зарар	9910 8710	8710 9910

Фермер хўжалиги кичик ва хусусий бизнес корхоналари йил охирида соф фойда ёки умумий заарларни амалдаги счёtlар режаси талабларига мувофиқ барча хўжалик операцияларни синтетик счёт № 8700, - «Тақсимланмаган фойда (қолланмаган зарар) ҳисоби»да акс эттирадилар, мазкур счёт пассив-актив бўлиб, балансда кўрсатилади.

Счёtnинг корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияларининг мазмунини	Счёtlар алоқаси	
		дебет	кредит
1.	Умумий натижга бўйича тақсимлашга доир: а) фойда акс эттирилса б) зарар акс эттирилса	9910 8710	8710 9910
2.	Фойдалан дивиденд ҳисобланса	8710	6610
3.	Фойдалан резерв ташкил қилинса	8810	8520
4.	Йил охирида тақсимланмаган а) фойда қолса балансда кўрсатилади б) қолланмаган зарар	8710 8720	8720 8710

Бухгалтерия ҳисоботлари

Режа:

1. Ҳисоботларнинг турлари, унинг аҳамияти, уни тузиш, тақдим қилиш тартиби ва тавсифлаш.
2. Жорий бухгалтерия ҳисоботи, унинг мазмуни, жадваллари, уларни тузиш тартиблари.
3. Молиявий ҳисобот даврининг шакллари.
4. Йишлик бухгалтерия ҳисоботи тузишга тайёргарлик ишлари. Йишлик ҳисобот жадваллари кўрсатгичларининг бир-бири билан боғлиқлиги, жадвалларни тўлдиришида тузадиган ёрдамчи ҳисоб-китоблар ва ракамларни олиш манбалари.
5. Йишлик ҳисоботга ёзиладиган тушунтириш хати.

Ҳар бир ҳўжалик субъектида ҳисбогт даври тегишли мулкдорларга биринчи навбатда ва иккинчи навбатда эса давлат бошқарув органларига, жумладан статистика вазирлиги ва унинг жойлардаги органларига солик кўмитаси ва унинг жойлардаги органларига фаолият турлари бўйича жорий ҳамда йишлик ҳисботларни топшириш билан якунланади.

Ҳисбогт тушунчаси ҳўжалик юритувчи субъектларда маблағлар, маблағларнинг келиб чикиш манбалари ва ҳисбогт давридаги ҳаракати ҳўжалик субъектининг барча фаолиятлари бўйича харажатлар, даромадлар ҳамда молиявий натижаларни, шунингдек ҳўжалик субъектининг доирасидаги жисмоний шахслар ва у доиранинг ташқаридаги барча юридик шахслар билан ўзаро иқтисодий молиявий мулк муносабатларини рақамлар ифодасида тасдиқланган жадвалларда акс эттириб топширилши тушунилади. Ҳисботлар Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги, Статистика Вазирлиги, Солик кўмитаси ва Марказий Банк томонидан тасдиқланган шаклларда белгиланган муддатларда тегишли органларга топширилиши шарт.

Ҳисботларни назорат қилиш масаласи ҳам шу органлар зиммасига юклатилади. Ҳисботларни тузиш ва тақдим қилиш Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонунда мажбурий қилиб белгиланган. Унинг барча бошқа қоидалари Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисбонинг Миллий Стандартлари ЎзРҲМС 1-21 ларда аниқ қилиб белгилаб берилган. Ҳисботларга қўйиладиган талаб кўйидагилардан иборат:

1. Ҳисботлар фақатгина бухгалтерия маълумотларига, мавжуд хужжатларга асосланган ҳолдагина тузилиши дозим;

2. Ҳисоботлар турларидан қатый назар албатта хўжалик фаолиятининг реал кўрсатгичларини акс эттириши лозим.

3. Ҳисоботлар белгиланган муддатларда сифатли қилиб тузилиши керак.

4. Ҳисоботлар қонунда ва бошқа мөъёрий хужжатларда топшириш муддатлари кўрсатилган муддатларда тегишли органларга тақдим қилиниши шарт.

5. Ҳисоботларга барча хўжалик субъектларининг раҳбарлари ва бош бухгалтерлари томонидан ва мутасадди шахслар томонидан ноаниқ бўлган кўрсатгичларга албатта тушунтириш хатлари ёзилиши шарт.

6. Барча ҳисоботлар албатта мухокамадан ўтиб улар юзасидан юқори органлар томонидан тасдиқланган қарорлар ёки буйруқлар билан яқунланади.

7. Ҳисоботнинг биринчи баланс шакли бўйича ҳар бир хўжалик субъекти йилнинг якуни бўйича реформация баланси амалга оширилиши шарт. Бу дегани корхонанинг мулки ва манбалардаги тасдиқланган қарор шартларига мувофиқ бухгалтерия проводкалари тузилиб, янги йил учун бошлангич баланс қилинади.

8. Ўзбекистонда ҳисобот даврлари деб 1 январдан 31 декабргача қилиб олинган, олиб борилган хўжалик операцияларининг ифодаланиши билан белгиланган ва ҳисобот даври деб аталади.

Бундан ташқари жорий ҳисоботлар даври деганда ойлик, кварталлик муддатлар белгиланган. Ҳисоботлар ҳар бир хўжалик субъектининг ходимлари, раҳбарлари мутахассисларининг ҳисобот давридаги фаолиятига баҳо ҳисобланади ва хўжаликнинг консолидация счёtlарининг маълумотлари туман тармоқ, вилоят, давлат ва БМТ нинг ҳисоб ва ҳисобот маълумотларида халқ фаровонли дунё ҳалқининг турмуш даражасини мухим воситалардан ҳисобланади.

Ҳисоботларни ногўри тузган ёки реал тузмаган шахслар учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгиланган. Ҳисоботлар тузилиш муддатларига қараб куйидагиларга бўлинади:

1. Йиғлиқ ҳисоботлар.

2. Ойлик ва кварталлик ҳисоботлар.

Ҳисоботлар тақдим қилинишга қараб куйидагиларга бўлинади:

1. Статистик ҳисоботлар.

2. Молиявий ҳисоботлар.

Ҳисоботлар фойдаланиш даражасига қараб куйидагиларга бўлинади:

1. Ички ҳисоботлар – бу ҳисоботлар фермер хўжаликнинг бухгалтериясига бўлимлар оиласиий гудратчилар ва моддий жавобгар шахслар томонидан хужжатлар айланиши режасига қараб топган харажатлар.

Улардан хўжаликни бошқаришда турли вазиятлар пайтида оптималь қарорларига келиш учун фойдаланилади.

2. Молиявий ҳисоботлар (ташқи ҳисоботлар) мазкур ҳисоботлар хўжаликнинг барча фаолият турларини баҳолаш учун юқори органларга тақдим қилинадиган ҳисоботлар бўлиб, бундай ҳисоботларнинг корхонанинг бозор иқтисодиёти шароитида ракобатбардошлилигини ва аудиторларнинг текшируви натижасини амалга ошириш ва аудиторлар учун белгиланган 4 та кафолат шартларини баён қилиш учун ҳам фойдаланилади. Ҳисоботларни тузишда унга тайёргарлик ишларидан бошланади.

Тайёргарлик ишлари куйидаги юмушларни ўз ичига олади.

1. Ҳисобот давридаги барча хўжалик операцияларини акс эттирган жорий бухгалтерия учёти унинг счёtlари, счёtlарга тайинланган регисторларда хужжатлар асосида қайд қилинганилиги текширилади;

2. Ҳисобот даврида даромадлар ва харажатларнинг аниқ даври белгиланиб молиявий натижалар аниқланади.

Моддий бойликлар пул маблағлари дебиторлик, кредиторлик муносабатлари инвентаризация ҳам ўтказилиб, улар бухгалтерия учётининг маълумотларига таққосланган ҳолда натижалар жорий бухгалтерияда ўз аксини топиш лозим.

3. Ҳисобот даврида фаолият турлари бўйича ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва хизматларининг ишлаб чиқариш таннарх давр харажатлари ва даромадлари молиявий фаолият харажатлари ва даромадлари фавкулодда фаолият даромадлари ва харажатлари ҳамда молиявий натижалар аниқланиши лозим.

Жорий бухгалтерия учётида юритиладиган калкуляцион счёtlар ва транзит счёtlар тўла ёпилиши таъминланади.

4. Барча синтетик счёtlар ва аналитик счёtlарнинг ҳисобот даври учун оборот ведомостлари айланма қайдномалари тузилиб уларнинг маълумотлари таққосланниб текширилиши лозим.

5. Ишлаб чиқарилган маҳсулотлар, бажарилган ишлар, сотилган товарларнинг ишлаб чиқариш заҳираларининг миқдор жиҳатдан баланси тузиб чиқлади. Бунда қайта ишлаш хужжатлари алоҳида ўрганилиши лозим бўлади. Шундан сўнг ҳисоботнинг тасдиқланган жадваллари бухгалтерия счёtlардаги маълумотларга асосан тўлдиради. Бу эса унинг тузилишини билдиради.

Фермер хўжаликлари статистик ҳисоботларни мавсумий бўлиб фермер хўжаликда мавсум давомида бажарилган ишларнинг миқдор ва сифат кўрсаткичларни Республика Статистика Вазирлигининг туман, вилоятларда статистик органларга тақдим қилиш билан белгиланади. Буни давлат статистика ҳисоботлари деб аталади. Бу ҳисоботларда

қуийдагиларни алоҳида ажратиб ўрганиш зарур. Форма № 4СХ бу давлат статистика ҳисоботи. Ўзбекистон Республикаси Статистика Вазирлиги томонидан тақдим қилинган ва Ўзбекистон Олий Мажлисда тасдиқланган қонуннинг 11- моддасига мувофиқ ҳар йили экинлар экилиши томом бўлганилиги ҳақида келгуси йил ҳосили учун статистика органларига тақдим этилади.

Фермер хўжаликлари ҳар ойда чорва молларининг сони ва ҳаракати ҳақида форма- 24СХА «Чорвачилик аҳволи тўғрисида ойнинг биринчи чисолосига ҳисобот» ҳар ойда учинчи чисолосида топширилади, бунда чорва молларининг ой бошига қолдиқни ой ичига кирими чиқими ва ойнинг охирида уларнинг қолдиқлари молларининг турлари ёки тирик вазни кўрсатилган ҳолда топширилади.

Фермер хўжаликларда бошқариш даврида хўжалик ситуациялари юзасидан ва жорий йил давомидаги жорий ҳисботлар топшириладиган даврда барча фаолиятларнинг якуни бўйича фермер хўжаликнинг иш фаолиятига баҳо бериш учун ва келгуси даврларга мезонли қарорларга келиб янги иш режаларини белгилаб олишда жорий ҳисботларнинг аҳамияти каттадир, чунки жорий ҳисботлар корхонананинг давр фаолиятига ишлаб чиқариш хўжалик молиявий аҳволи юзасидан тегишли бўлган барча ишларнинг якуни ҳақида бошқарувчиларга, мутахассисларга зарур бўлган ахборотларни тақдим қилишни кўзда тутади. Жорий ҳисботлар юқорида кўрсатилганидек мавсумий статистик ҳисботлардан ҳамда бухгалтерия учёти бўйича ойлик, кварталлик ҳисботларни белгиланган муддатларда топшириши тақозо қиласи.

Бухгалтерия ҳисоби нуқтаи назаридан олганда жорий ҳисботлар ҳам фойдаланувчиларнинг эҳтиёжлари ҳисобга олиниб 2 га бўлинади:

а) Бошқарув ҳисоби бўйича ҳисботлар. Бу ҳисботлар фермер хўжалигидаги хужожатлар айланиш режасига мувофиқ ва давлат иқтисод, статистика Вазирликлари ҳамда давлат бюджети билан бўладиган ҳисоб-китоблар юзасидан солиқ инспекцияларига топшириладиган ойлик, кварталлик ҳисботлар бўлиб ҳисобланади. Бошқарув учётидаги ҳисботлар аввало фермер хўжаликнинг таркибидаги ишлаб чиқариш бўлинмалари, шунингдек моддий бойликларнинг сарфланиши юзасидан топшириладиган моддий жавобгар шахсларнинг ҳисботлари ҳисобланади.

б) Фермер хўжаликлар томонидан топшириладиган молиявий ҳисботлар булар жумласига меъёрий хужожатларда кўрсатилган муддатларда солиқ органларига ҳамда молиявий органларга банк муассасаларига топшириладиган ҳисботдир.

Ҳисоботларни тузишда тайёргарлик ишлари бир неча босқичдан иборат. Бу босқичлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Ҳисоботларни тузишдан олдин инвентаризация ўтказилиб, жорий бухгалтерия маълумотларига таққосланиб реал аҳвол қўрсатилади. Инвентаризация Ўзбекистон Республикасида қабул қилинган бухгалтерия ҳисоблари 19-сонли стандарт қоидаларига мувофиқ ўтказилади. Инвентаризация ўтказиш учун қуйидаги хужожатлар расмийлаштирилади:

1. Инвентаризация ўтказиш муддатлари, соҳалари ва уни ўтказувчи ҳайъат аъзолари қўрсатилади. фермер ҳўжалиги раҳбарининг буйруғи эълон қилинади;

2. Инвентаризация комиссияси ҳар бир инвентаризация ўтказиладиган моддий жавобгар шахслар инвентаризация ўтказиш тўғрисидаги буйруқ билан таништирилади. Ҳайъат аъзоларига эътирози йўқлиги ҳақида тушунтириш хати хужожатсиз ҳеч кимга ҳеч нарса бермаган ва охирги ҳисботининг нусҳаси олинади;

3. Инвентаризация ўтказиладиган пайтда ҳар бир моддий бойлик, моддий жавобгар шахснинг дафтарига ва инвентаризация ўтказувчи комиссиянинг дафтарида ёзиб борилади, агарда инвентаризация бир неча кун давом этадиган бўлса, шу даврда ҳаридлар комиссия раҳбари билан моддий жавобгар шахснинг дафтарида таққосланади ва белги кўйилади.

Шундан сўнг инвентаризация тугагач инвентаризация далолатномаси ёки инвентаризация описи тузилади.

4. Инвентаризация натижалари далолатнома билан жорий бухгалтерия дафтарларидағи маълумотлар бир-бири билан солишишилиб кам ёки ортиқ чиқсан маълумотлар солиширма қайдномада қўрсатилади;

5. Шундан сўнг солиширма қайдномага мувофиқ инвентаризация якунлари бўйича далолатномаси тузилиб тугалланади;

6. Инвентаризация якунлари бўйича барча хужожатлар ўрганилиб мулкдор томонидан инвентаризация якунлари ҳақида қарор қабул қилинади;

7. Инвентаризация хужожатларига юқорида қўрсатилган қарор қўйилгандан кейин бухгалтерияда проводкалар тузилиб бухгалтерия счёtlарида акс эттирилиб жорий бухгалтерия маълумотлари билан мавжуд мулклар, мулкдор, сифат, қиймат нуқтаи назаридан тенглалатирилади ва балансда қўрсатилади ва имконият яратилади.

Ҳисоб-китоб операциялари бўйича ва банк муассасаларидаги, счёtlардаги пул маблағлари дебиторлик, кредиторлик қарзлар бўйича ҳар бир юридик жисмоний шахслар билан солиширма далолатномалар тузилади. Ҳисботга тайёргарлик даврида бухгалтерлар ҳисбот давридаги барча ҳўжалик операцияларининг тўла аниқ акс эттирганилтигини текшириб

чиқишилари лозим. Барча счёtlар бўйича бухгалтерия счёtlаридаги маълумотларнинг тўғри акс этирилганлигини тасдиқловчи хужжат оборот ведомостлари тузилади, бу оборот ведомостлари З хил бўлади:

1. Аналитик счёtlар бўйича оборот ведомостлари;
2. Счёtlар бўйича оборот ведомостлари;
3. Синтетик счёtlар бўйича оборот ведомостлари тузилади.

Ишлаб чиқарган маҳсулотлар бажарилган ишлар кўrsatilgan хизматлар бўйича калкуляция қилиниб, уларнинг режа таннархи билан ҳақиқий таннархга бухгалтерия проводкалар тузилиб, харажатлар счёtlар ёпилади. Сотилган маҳсулотлар, ишлар бўйича транзит счёtlар бир – бирларига тақосланиб молиявий натижалар аниқланади. Шундан сўнг барча маълумотлар тайёр бўлади ва тасдиқланган ҳисобот бланкаларга ҳар бир строка колонкаларда кўrsatilagi саволларга рақамлар кўйилиб тўлдирилади.

Ўзбекистон Республикасида мавжуд меъёрий хужжатларга мувофиқ Молия Вазирлиги томонидан тайёрланган ва Адлия Вазирлиги томонидан рўйхатдан ўtkazilgan йўрикномаларга мувофиқ фермер хўжаликлари бошқа қизилқоҳ хўжалик корхоналаридағи сингари қуйидаги ҳисоботларни топширади:

1. Ҳисобот Форма №1 «Корхонанинг баланси» - баланс 2 қисмдан иборат бўлиб, жумладан чап томони актив, ўнг томони пассив тўлдирилади. Актив томонда фермер хўжаликларнинг мавжуд маблағлари иқтисодий мазмунларига қараб гурӯхларга бўлинниб жойланшии ва охирги хотима қофози кўrsatiladi. Баланснинг актив томони 2 қисмдан иборат: а) 1 қисмда асосий маблағлар ва узоқ муддатта мўлжалланган активлар ўз аксини топади. Бунда фермер хўжаликларга таалуқли бўлган асосий воситаларнинг бошланғич ва хотима қолдиги 01 счёtda олиб кўrsatiladi; б) 2 қисмига эса корхонага таалуқли бўлган оборот маблағлари, ишлаб чиқариш заҳиралари туталланмаган ишлаб чиқаришлар ва турли дебитор қарзлар, бўнаклар, юридик ва жисмоний шахслардан олинган бўнаклар кўrsatiladi.

Баланснинг пассив томони ҳам 2 бўлимдан иборат. Улар фермер хўжаликлардаги маблағларнинг келиб чиқиш манбалари ўз аксини топади. Пассив томонида 2 қисм бўлиб бир қисмига фермер хўжаликларга манба сифатида вужудга келган фондлар, фойда тақсимланмаган фойда, резервлар, кўшилган капитал кабилар ўз аксини топади. Баланс 2 щаклга фермер хўжаликдаги мавжуд маблағларнинг манбалари сифатида унинг мажбуриятлари жумладан банк муассасасининг кредитлари, таъсисчилардан ҳиссалари, меҳнат ҳақи бўйича ходимлардан фермер хўжаликнинг қарзлари маҳсулот ва ишларни сотиб олиш юзасидан буюртмачилар ва

харидорлардан олинган кредитор қарз сифатида ҳисобда турган бўнаклар бюджет муомулалари бўйича бюджет органлари билан бўладиган ҳисобкитобларда мажбуриятларнинг суммалари кўрсатилади.

Балансга кўшиб фермер хўжаликлари Форма №2а дебиторлик ва кредиторлик қарзлар ҳақидаги маълумотлар ҳисобланади.

Бу маълумотлар ҳисоботда тақдим қилинади. Унда баланснинг шатирофкаси сифатида жисмоний, юридик шахслар, мамлакат доирасидаги ва мамлакат доирасидан ташқарисидаги ҳисоб-китобларнинг яъни дебиторлик-кредиторлик қарзларнинг 2 ҳолати муддати ўтмаган дебиторлик қарзлари ва муддати ўтган дебиторлик қарзлари шунингдек, муддати ўтмаган кредиторлик, муддати ўтган кредиторлик қарзлари ўз аксини топади. Тенглик аниқланса ҳисобот тўғри тузилган ҳисобланади. Молиявий ҳисоботлардан кейингиси Форма №2 бўлиб «Молиявий натижалар ҳақида ҳисоб» деб аталиб у корхонадан 4 та фаолиятини даромадлари, харажатлари ва молиявий натижаларни ўзида акс этиради. Шунингдек бу ҳисоботда бюджетга тўловлар миллий валюта ҳисоботда ва чет эл валюта ҳисоботда кўрилади. Соликлар чегирилгандан сўнг корхонанинг соф фойдаси кўрсатилади. Бу маълумотлар сотиш операцияларини акс этирувчи счёtlарнинг регистордан олиб тўлдирилади. Молиявий ҳисоботларнинг яна бири Фермер хўжаликлари томонидан тақдим қилинадиган Форма № 3 «Асосий воситаларнинг ҳаракати тўғрисида ҳисобот». Мазкур ҳисоботда фермер хўжаликларга тегишли бўлган асосий воситаларининг ҳаракати уларнинг фойдаланиши соҳаларига қараб гурухларга бўлиниб бошлангич қиймати, шунингдек қимматли қоғозлар қийматида эскиришлари акс этирилади. Маълумотлар № 0100, 0200, 0300, счёtlарда тайинланган регисторлардан олиб ёзилади. Албатта молиявий ҳисоботларни тўлдиришда ва тақдим қилишда корхонанинг ишлаб чиқариш ва бошқа фаолиятлари бўйича миқдор қиймат таннарх кабиларни бир-бирига боғлиқлиги ўрганилиши шарт. Йиллик ҳисоботларни тақдим қилиш муддати Республикаизда амал қилаётган конун ва бошқа меъёрий хужокатларга мос равишда январ ойининг 25 куни белгиланган. Шу даврда ҳисоботлар тегишли мутасадди йигилишларда ёки баланс комиссиясида кўрилиб солиқ органларга ва тармоқли бошқарувчи органларга тақдим қилиниши мажбурийdir. Бунда биринчи навбатда Давлат статистика органлари солиқ кўмитаси, молия органлари, банк муассасаларига топширилиши лозим. Ҳисобот баланс комиссиясида ёки корхонанинг умумий йигилишида ёки юқори ташкилотнинг буйруғи билан кўрилиб расмийлаштирилган ва реформация қилинади. Бунда реформация сўзи ҳисобда кўрсатилган бюджет суммаларини қарор ёки буйруқларга мувофиқ айrim кўрсаткичларни ўзgartирилишини билдиради.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИНинг ҚОНУНИ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИ ТҮГРИСИДА

1-модда. Бухгалтерия ҳисоби түгрисида қонун ҳужжатлари.

Бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ҳамда ҳисобот тузиш билан бөғлиқ муносабатлар ушбу қонун ва бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади.

Башарти, Ўзбекистон Республикасининг ҳалқаро шартномаларида ушбу қонунда баён этилганидан кўра бошқача қоидалар белгиланган бўлса, ҳалқаро шартномалар қоидалари қўлланади.

2-модда. Бухгалтерия ҳисобининг мақсади ва вазифалари.

Бухгалтерия ҳисобининг мақсади фойдаланувчиларни ўз вақтида тўлиқ ҳамда аниқ молиявий ва бошқа бухгалтерия ахбороти билан таъминлашидир.

Бухгалтерия ҳисобининг вазифалари:

- бухгалтерия ҳисоби ҳисоб варактарида активларнинг ҳолати ва ҳаракаги, мулкий хукуқлар ва мажбуриятларнинг ҳолати түгрисидаги тўлиқ ҳамда аниқ маълумотларни шакллантириш;

- самарали бошқариш мақсадида бухгалтерия ҳисоби маълумот-ларини умумлашириш;

- молиявий, соликка доир ва бошқа ҳисоботларни тузишдан иборатдир.

3-модда. Бухгалтерия ҳисоби субъектлари.

Давлат ҳожимияти ва бошқарув органлари, Ўзбекистон Республикасида рўйхатта олинган юридик шахслар, уларнинг Ўзбекистон Республикаси худудида ҳамда ундан ташқарида жойлашган шўъба корхоналари, филиаллари, ваколатхоналари ва бошқа таркибий бўлинмалари бухгалтерия ҳисоби субъектларидир.

Юридик шахс ташкил этмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар қонун ҳужжатларида назараа тутилган ва бухгалтерия (молия) ҳисоботини тақдим этади.

4-модда. Бухгалтерия ҳисоби обьектлари.

Асосий ва жорий активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, заҳиралар, даромадлар ва ҳаражатлар, фойда, зарарлар ҳамда уларнинг ҳаракати билан бөғлиқ хўжалик обьектларидир. Бухгалтерия ҳисобининг обьектлари жамлама ҳисоб варактарда акс эттирилади. Аналитик ҳисобни юритиш тартиби бухгалтерия ҳисоби субъекти томонидан мустакил равища белгиланади.

5-модда. Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобтини тартибга солини.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисобогини тартибга солини. Бухгалтерия ҳисоби стандартларини ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги зинмасига юкланди.

Бухгалтерия ҳисобини юритиш қоидалари бухгалтерия ҳисоби сандарглари билан, шу жумладан кичик ва хусусий тадбиркорлик субъектлари учун соддалаштирилган бухгалтерия ҳисобини юритиш стандарти билан белгиланади.

Банкларнинг бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботинкартига солиш Марказий банк томонидан қонун ҳужжатларнига мувофиқ амалга оширилади.

6-модда. Бухгалтерия ҳисобининг асосий қоидалари.

Бухгалтерия ҳисобининг асосий қоидалари қуйидагилардир:

- бухгалтерия ҳисобин» икки ёқлама ёзув усулида юритиш;
- узлуксизлик;
- ҳўжалик операциялари, активлар ва пассивларнинг пулда баҳоланиши;
- аниқлик;
- ҳисоблаш;
- оддиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик);
- мазмуннинг шакдлан устунилиги;
- кўрсаткичларнинг қиёсланувчанлиги;
- молиявий ҳисботният бетарафлиги,
- ҳисбот дазри даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги;
- активлар ва маҷбуриятларнинг ҳақиқий баҳоланиши.

7-модда. Бухгалтерия ҳисобини ташкил этиши.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисботини ташкил этишини корхона, муассаса ва ташкилог раҳбарлари амалга оширади.

Раҳбар қуйидаги хукуқларга эга:

- бош бухгалтер раҳбарлигидан бухгалтерия ҳисоби хизматини ташкил этиши ёки шартнома асосида жалб қилинган бухгалтер хизматидан фойдаланиши;
- бухгалтерия ҳисобини юритишни шартнома асосида ихтисослаштирилган бухгалтерия фирмасига ёки таркибига бухгалтерия субъекти ҳам кирадиган ҳўжалик бирлашмагининг марказлаштирилган ҳисобга олиш бўлимига юклани;
- бухгалтерия ҳисобини мустақил юритиш;

Раҳбар қуйидагиларни таъминлаши шарт:

- ички ҳисоб ва ҳисбот тизими ишлаб чиқилишини;
- ҳўжалик операцияларини назорат қилиш тартибини;
- бухгалтерия ҳисоби тўлиқ ва аниқ юритилишини;
- ҳисоб-китоб ҳужжатларининг сакланишини;
- ташкил фойдаланувчилар учун молиявий ҳисбот тайёрланишини;
- солик ҳисботлари ва бошқа молиявий ҳужжатлар тайёрланишини;
- ҳисоб-китоблар ўз вақтида амалга оширилишини.

8-модда. Имзо ҳуқуқи.

Пул, товар-моддий ва бошқа бойликларни қабул қилиш ва бериш учун асос бўлиб хизмат қиладиган хужжатлар, корхона, муассаса ва ташкилотнинг кредит ва ҳисоб-китоб мажбуриятлари, шунингдек бухгалтерия ҳисботлари ва баланслари раҳбар томонидан ёки у белгилайдиган шахслар томонидан имзоланади.

Раҳбар имзолаш ҳуқуқига эга бўлган шахсларнинг иккита рўйхатини тасдиқтайди. Биринчи рўйхатга раҳбарлик вазифаларини амалга оширувчи шахслар, иккинчисига бухгалтерия ҳисоби ва молиявий бошқариш вазифаларини амалга оширувчи шахслар киради.

Ушбу модданинг иккинчи қисмида кўрсатилган шахсларнинг имзоси бўлмаган ҳужжатлар ҳадиқий ҳисобланмайди.

9-модда. Бошлиғич ҳисоб ҳужжатлари.

Хўжалик операцияларининг бухгалтерия ҳисоб» учун операциялар амалга оширилганлигини қайд этувчи бошлиғич ҳисоб ҳужжаглари ва уларни ўтказишга доир фармойишлар асос бўлади.

Бошлиғич ҳисоб ҳужжатлари хўжалик операциялари амалга оширилаётган вақтда ёки операциялар амалга ошириб бўлинганидан кейин тузилади.

Ҳисбот даврида тегишли бўлган хўжалик операциялари, агар улар амалга оширилганлигини тасдиқловчи ҳужжатлар олинмаган бўлса тегишли бошлиғич ҳужжат расмийлаштирилиб, бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади,

Бошлиғич ҳисоб ҳужжатларининг мажбурий реквизитлари куйидагилардир:

- корхонанинг (муассасавинг) номи;
- ҳужжатнинг номи ва рақами, у тузилган сана ва жсй,
- хўжалик операциясиning номи, мазмуни ва миқдор ўлчови (натура ҳолида ва пулда ифодаланган ҳолида);
- масъул шахсларнинг шахсий имзолари.

Бошлиғич ҳисоб ҳужжатларини тузган ҳамда имзолаган шахслар уларнинг ўз вақтида тўғри аниқ, тузилиши, шунингдек бухгалтерия ҳисобида акс эттириш учун уларнинг белгиланган муддатларда топширилишига жавобгардирлар.

Бошлиғич ҳисоб ҳужжатларига хўжалик операцияси қатнашчилари томонидан тасдиқланмаган тузатишлар киритилишига йўл кўйилмайди. Банк ва касса пул ҳужжагларида тузатишлар ва ўчириб ёзишларга йўл кўйилмайди.

10-модда. Бухгалтерия -ҳисоби регистрлари.

Бухгалтерия ҳисоби регистрлари иккиси ёқлама ёзув коидаларига мувофик юритиладиган журналлар, қайдномалар, дафтарлар, тасдиқланган бланкалар (шакллар) дир.

Регистрлар техника воситаларидан фойдаланишида олинган машино-грамма күринишидаги ёзувлар йўли билан, шунингдек магнит тасмалари, дисклар, дискетлар ва бошқа машиналарда бажарилиши мумкин.

Регистрларни шакллантириш тартиби бухгалтерия ҳисоби стандартлари билан белгиланади.

Бухгалтерия ҳисоби регистрларига тасдиқланмаган тузатишларниң киритилишига йўл қўйилмайди.

11-модда. Активлар ва мажбуриятларни инвентаризация қилиш.

Бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи маълумотларниң тўғрилиги ҳамда аниқлиги активлар ва мажбуриятларни, мажбурий суратда инвентаризация қилиш орқали тасдиқланади.

Инвентаризация объектлари, уни ўтказиш тартиби ва муддатлари инвентаризация бўйича бухгалтерия ҳисоби стандартига мувофиқ белгиланади.

12-модда. Активлар ва мажбуриятларни баҳолаш.

Оборот активларни баҳолаш қўйидаги иккى баҳонинг энг пасти бўйича баланс тузилаётган санадаги ҳақиқий таннархи бўйича (сотиб олиш нархи ёки ишлаб чиқариш таннархи) ёки бозор баҳоси бўйича (соф сотиши қиймати) амалга оширилади.

Асосий маблаглар ва номоддий активлар уларниң тўлиқ бўшланғич қиймати бўйича ҳисобга олинади.

Асосий маблаглар ва номоддий активлар қийматни ҳисобдан чиқариш уларниң қиймати тўлиқ тўлангунга ёки обьект сафдан чиқиб кетгунга қадар бўлган эскиришини (амортизацияни) ҳисоблаш йўли амалга оширилади. Амортизация ажратмалари обьект фойдаланишига топширилганидан кейинги ойдан бошлаб амалга оширилади. Ернинг қиймати амортизация қилинмайди.

Молиявий қўйилмалар бухгалтерия ҳисоби стандартларига мувофиқ ҳисобга олинади.

Мажбуриятлар тарафларниң келишувига биноан пул билан акс эттирилади.

Суд қарори бўйича юзага келган мажбуриятлар тегишли суммада акс эттирилади.

Потенциал мажбуриятлар дастлабки ҳақиқий баҳоси бўйича акс эттирилади.

Бухгалтерия ҳисоби миллий валюта – сўмда юритилади.

13-модда. Даромадлар ва харажатларни ҳисобга олиш.

Даромадлар ва харажатлар тўланган вақти ва пул келиб тулған санадан ҳаттий назар, қайси даврга таалуқли бўлса, ўша ҳисобот даврила акс эттирилади.

14-модда. Хусусий капитални ҳисобга олиш.

Хусусий капитал - устав капиталы, күшилган ва захира капиталидан ҳамда таксимланмаган фойдадан таркиб топади.

Устав капиталы таъсир ҳужжатларида белгиланган ҳиссаларнинг (пул ифодасида) йигиндисидир. Устав капиталига ҳисса щаклида күшиладиган моддий ва номоддий активлар таъсисчилар келишувига ёки юридик шахс ижроия органининг қарорига кўра баҳоланади ва ҳисобга олинади.

Кўшилган капитал акцияларни номинал кийматидан баланд нархларда дастлабки сотишдан олинадиган эмиссия даромадини акс эттиради.

Захира капитали мол-мулкини қайта баҳолаш чорига ҳосил бўладиган инфляция захираларини, шунингдек текнинг олинган мол-мулк кийматини акс эттиради.

Таъсимланган фойда фойданинг жамгарилаётганини ифодалайди ва мулкдорларнинг қарорига биноан устав капиталига кўтлиши мумюн.

15-модда. Гаровни ҳисобга олиш.

Ўзининг ёки ўзгаларнинг мажбуриятларини таъминлаш учун гаровга берилган мол-мулк қиймати, шу жумладан пул маблаглари корхена томонидан бошқа активлардан алоҳида ҳисобга олинади.

Гаровга олинган мол-мулк қиймати, гаров сифатида қабул қилиб олинган нул маблаглари ва валюта бойликлари қиймати алоҳида балансдан ташқари ҳисоб ва рақаларда акс эттирилади,

16-модда. Молиявий ҳисбот.

Молиявий ҳисбот бухгалтерия ҳисоби маълумотлари асосида тузилади.

Молиявий ҳисбот куйидагиларни ўз ичига олади: бухгалтерия баланси;

17-модда. Умумлаштирилган молиявий ҳисбот.

Шўба корхоналари, филиаллари ва ваколатхоналари бўлган корхоналар умумлаштирилган молиявий ҳисбот тузади.

Шуба корхоналарга кўшилган ҳиссалар бош корхонанинг молиявий ҳисботида унинг молиявий қўйилмалари сифатида акс эттирилади.

Юридик шахслар ўз филиаллари, ваколатхоналари ва бошқа таркибий бўлинмаларини мустақил балансга ажратишлари мумкин бўлиб, уларнинг баланслари ва бошқа ҳисбот шаклларини ўзларининг умумлаштирилган ҳисботга киритишлари шарт.

Умумлаштирилган ҳисботта бош корхона, унинг шўба корхоналари, филиаллари ва ваколатхоналарининг молиявий ҳисботлари илова қилинади.

Умумлаштирилган ҳисбот бухгалтерия ҳисоби стандартларига мувофик тузилади.

Ушбу модданинг талаблари вазирликлар, идоралар ва бюджет таикилогларининг жамлама молиявий ҳисботига нисбаган тадбиқ этилмайди.

18-модда. Молиявий ҳисоботнинг ҳисобот даври.

1 январдан 31 декабрга қадар бўлган календарь йил молиявий ҳисоботнинг ҳисобот даври ҳисоботланади.

Янгидан ташкил этилган юридик шахслар учун юридик шахс хукуқи кўлга киритилган санадан ошлаб ўша йилнинг 31 декабрига қадар бўлган давр, юридик шахс ҳисобланмайдиганлар учун эса, улар давлат органларида рўйхати олинган санадан бошлаб биринчи ҳисобот йили деб ҳисобланади.

Агар юридик шахс 1 октябрдан кейин рўйхатта олинган бўлса, биринчи ҳисобот йили кейинги йилнинг 31 декабрида тугайди.

Рўйхатдан ўтишга ёки юридик шахс хукуқини кўлга киритилгана қадар амалга оширилган хўжалик операциялари тўғрисидаги маълумотлар биринчи ҳисобот йили молиявий ҳисоботига киритилади.

19-модда. Молиявий ҳисоботни тақдим этиш.

Молиявий ҳисобот қуйидагиларга тақдим этилади: солиқ органларига; таъсис хужожатларига мувофиқ мулкдорларга; давлат статистика органларига; қонун хужожатларига мувофиқ бошқа органларга. Молия ҳисоботи ҳисобот йили бошидан қўшилиб борувчи жамлама тартибида йилнинг ҳар чорагида тақдим эгилади.

Бюджетдаги муассасалар йил чораги бўйича ва йиллик ҳисоботни юқори органга тақдим этадилар.

Молиявий ҳисоботни тақдим этиш муддатларини Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги белгилайди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси бухгалтерия ҳисобининг айrim субъектлари учун молиявий ҳисоботни тақдим этишининг бошқа муддатларини белгилашни мумкин.

20-модда. Молиявий ҳисоботни зълон қилиш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг йиллик молиявий ҳисоботи манфаатдор банклар, биржалар, инвесторлар, кредиторлар ва бошқалар учун ошкора ҳисобланади.

Очиқ турдаги акциядорлик жамиятлари, сутурта компаниялари, банклар, фонд ва товар биржалари, инвестиция фондлари ва бошқа молия муассасалари ҳар йили молиявий ҳисоботни уларда кўрсатилган маълумотларнинг тўғрилигини аудиторлар тасдиқлагач, ҳисобот йили тугаганидан сўнг биринчи майгача зълон қилишлари шарт.

21-модда. Тугатиш вақтида молиявий ҳисобот.

Хўжалик юритувчи субъект тугатилган вақтда якуний молиявий ҳисобот тузилади.

Тугатиш бўйича операцияларни ҳисобга олиш, тугатиш баланси ва ҳисоботни тузиш, активлар қийматини аниқлаш юзасидан жавобгарлик тугатиш комиссияси зиммасига юкланди.

Умидсиз қарзлар ва заарлар тугатиш балансига киритilmайди.

Мажбурияглар уларни узиш вақтига қадар хисобланган, фоизлари билан тутатиши балансида акс эттирилади.

22-модда. Бухгалтерия ахборотининг маҳфийлиги.

Бухгалтерия ҳисобини юритишида маҳфийликка риоя қилинади бухгалтерия ҳисоби регистрларининг мазмунин билан танишишга маъмурият рухсати билан ёки қонун хужжатларида назарда тутилган ҳолларда йўл қўйилади.

Бухгалтерия ҳисоби регистрлари билан танишишга рухсат этилган шахслар уларнинг маҳфийлигини сақлашлари шарт. Маҳфийликни бузганилик қонунда белгиланган тартибда жавобгарликка тортилишига сабаб бўлади.

23-модда. Бухгалтерия хужжатларини сақлаш.

Бухгалтерия хужжатлари ва регистрлар, микрофильмлар ёки компьютер ҳисоби молиявий маълумотлари камидаги уч йил, молиявий ҳисбот эса қонун хужжатларида белгиланган муддат мобайнида сақланади.

Бухгалтерия хужжатларини олиб қўйиш қонун хужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

24-модда. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун хужжатларини бузганилик учун жавобгарлик.

Бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун хужжатларини бузган шахслар қонун хужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикасининг
Президенти

И. Каримов

Тошкент шаҳри,
1996 йил 30 август

Илова 2

**Ўзбекистон Республикасининг ҚОНУНИ
«Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси
Қонунига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш ҳақида**

Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелда қабул қилинган «Фермер хўжалиги тўғрисида»ги Қонунига (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1998 йил, №5-6, 86-модда; 2001 йил, №1-2, 23-модда, №5, 89-модда; 2004 йил, №1-2, 18-модда) ўзгартнишлар ва қўшимчалар киритилиб, унинг янги таҳрири тасдиқлансан (илова қилинади).

**Ўзбекистон Республикасининг
Президенти**

И. Каримов

*Ташкент шаҳри,
2004 йил 26 август*

Ўзбекистон Республикасининг ҚОНУНИ

**Фермер хўжалиги тўғрисида
(янги таҳрири)**

I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади фермер хўжаликларининг ташкил этилиши, фаолияти, қайта ташкил этилиши ва тутатилиши соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Фермер хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Фермер хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатdir.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг фермер хўжалиги тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартно-ма қоидалари қўлланилади.

3-модда. Фермер хўжалиги

Фермер хўжалиги изкарага берилган ер участкаларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқариши билан шугулланувчи, мустақил хўжалик юритувчи субъектдир.

4-модда. Фермер хўжалигининг бошлиги

Фермер хўжалигининг бошлиги шу хўжаликнинг муассиси - фермердир. Ўн саккиз ёшга тўлган, қишлоқ хўжалитида тегишли малака ёки иш тажрибасига эга бўлган шахс фермер бўлиши мумкин. Бошқа юридик ва жисмоний шахслар билан муносабатларда фермер хўжалиги номидан ана шу хўжалик бошлиги иш кўради.

II. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ

5-модда. Фермер хўжалигини ташкил этиш шартлари

Фермер хўжалиги аксарият ҳолларда ортиқча меҳнат ресурслари бўлмаган ерларда ва худудларда ташкил этилади.

Чорвачилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжапиги камида 30 шартли бош чорва моли бўлган тақдирда ташкил этилади. Фермер хўжалигига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами бир шартли бош чорва молга ҳисоблаганде Андижон, Наманган, Самарқанд, Тошкент, Фаргона ва Хоразм вилоятларидаги сугориладиган ерларда камида 0,3 гектарни, бошқа вилоятлар ва Корақалпоғистон Республикасидаги сугори-ладиган ерларда камида 0,45 гектарни, сугорилмайдиган (лалмикор) ерларда эса камида 2 гектарни ташкил этади.

Дехқончилик маҳсулоти етиштиришга ихтисослаштирилган фермер хўжаликларига ижарага бериладиган ер участкаларининг энг кам ўлчами пахтачилик учун 3,1, ғаллачилик учун камида 10 гектарни, боғдорчилик, узумчилик, сабзавотчилик ва бошқа экинларни етиштириш учун камида 1 гектарни ташкил этади.

Ер участкалари берилганда фермер хўжалиги ўз зиммасига қишлоқ хўжалик экинларининг ҳосилдорлиги (уч йил учун ўртacha йиллик ҳосил ҳисобида) ернинг кадастр баҳосидан кам бўлмаслигини таъминлаш мажбуриятини олади. Бу мажбурият ер участкасини ижарага олиш шартномасида мустаҳкамлаб қўйилади.

6-модда. Фермер хўжалигини ташкил этиш тартиби

Фермер хўжалиги шу хўжалик бошлиги томонидан ташкил этилади, у фермер хўжалигига тегишлича алоҳида мол-мулк ажратиб беради ва уставини тасдиқлайди.

Фермер хўжалиги ташкил этиш учун унинг бошлиги белгиланган тартибда ер участкаси олиши керак.

7-модда. Фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш

Фермер хўжалиги белгиланган тартибда давлат рўйхатига олинган пайтдан зътиборан ташкил этилган деб ҳисобланади. Фермер хўжалиги

ваколатли орган томонидан давлат рўйхатига олинганидан кейин юридик шахс мақомини олади, банк муассасасида ҳисоб-китоб вараги ва бошқа хил ҳисобвараклар очишга, ўз номи ёзилган мухрга эга бўлишига ҳақли.

Фермер хўжалиги ташкил этишининг ушбу Конунда белгиланган тартиби бузилган ёки хўжаликнинг устави қонунга мувофиқ бўлмаган тақдирда фермер хўжалигини давлат рўйхатига олиш рад этилиши мумкин.

Давлат рўйхатига олиш рад этилганлиги, шунингдек рўйхатта олиш муддатларининг бузилганлиги устидан судга шикоят қилиниши мумкин.

8-модда. Фермер хўжалигининг устави

Фермер хўжалиги устав асосида фаолият кўрсатади. Фермер хўжалигининг намунавий устави Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади.

9-модда. Фермер хўжалиги уставининг мазмуни

Фермер хўжалигининг уставида кўйидагилар кўрсатилиши керак:

фермер хўжалигининг номи;

фермер хўжалиги бошлигининг фамилияси, исми, отасининг исми ва яшаш жойи;

фермер хўжагининг жойлашган ери тўғрисидаги маълумотлар ва почта манзили;

фермер хўжалигининг ихтисослашуви ва фаолиятининг асосий турлари;

устав фондининг миқдори.

Фермер хўжалигининг уставида қонун хужжатларига зид бўлмаган бошқа қоидалар ҳам бўлиши мумкин.

ІІІ. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАР УЧУН ЕР УЧАСТКАРИ БЕРИЛ. ЕРДАН ВА СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ

10-модда. Фермер хўжаликлари юритиш учун бериладиган ер участкалари

Фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари:

захира ерлардан;

юридик ва жисмоний шахсларга берилмаган, қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан;

қайта ташкил этилаётган ва тутатилаётган қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ер участкаларидан;

қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ер участкаларидан берилади.

Фермер хўжаликларига қишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ер участкаларидан берилган ер участкалари уларнинг балансидан чиқарилади.

Илмий тадқиқот муассасалари, олий ўкув юртлари, академик лицейлар, касб-хунар коллежлари ва умумтаълим мактабларининг срлари, шунингдек сув фонди ерлари фермер хўжаликларига бериллини мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси, катта ва кичик дарёлар, сув ҳавзалари бўйлаб жойлашган ер участкалари фермер хўжалиги юритиш учун қонун хужоатларида белгиланган тартибда берилади. Ўзбекистон Республикасининг Давлат чегараси бўйлаб беш юз метрли минтақада фаолияти ҳайвонларни (чорва моллар, паррандалар, мўйнали ва бошқа ҳайвонларни, балиқлар, асалариларни, ҳайвонот боғлари ҳамда виварий-ларнинг ҳайвонларини ва бошқа жониворларни) кўпайтириш, ўтлатиш ва боқиши билан боялик бўлган чорвачилик, паррандачилик ҳамда бошқа йўналишдаги фермер хўжаликларига ер участкалари бериш тақиқланади.

11-модда. Фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари бериш тартиби

Фермер хўжаликлари юритиш учун ер участкалари танлов асосида ижарага эллик йилгача бўлган, лекин ўттиз йилдан кам бўлмаган муддатга берилади.

Фермер хўжалиги юритиш учун ер участкасини олишда фермер хўжалиги ташкил этилаётган жойда яшовчи шахслар устун хукуқдан фойдаланадилар.

Захира ерлардан ёки юридик ва жисмоний шахсларга берилмаган, қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан ер участкалари ер участкалари бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чикувчи туман комиссияси ўтказган танлов якунларига кўра туман ҳокимининг қарорига асосан берилади.

Қайта ташкил этилаётган ва тутатилаётган қишлоқ, хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ер участкалари маҳсус ташкил этилган комиссия ўтказган танлов якунларига кўра туман ҳоки-мининг қарорига асосан берилади.

Кишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхоналари, муассасалари ва ташкилотларининг ер участкалари мазкур кооперативнинг (ширкат хўжалигининг) ёки корхона, муассаса, ташкилотнинг аъзоларига (ходимларига) фермер хўжалиги юритиш учун қишлоқ хўжалиги кооперативнинг (ширкат хўжалигининг) умумий йигилиши томонидан, бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси, муассасаси ва ташкилотининг ваколатли органи томонидан ўтказилган таилов якунларига кўра туман ҳокимининг қарорига асосан берилиши мумкин.

Туман ҳокимининг фермер хўжалиги юритиш учун ер участкаси бериш тўғрисидаги қарори вилоят ҳокими бошчиллик қиласидан ер участкалари бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи вилоят комиссияси томонидан тасдиқланганидан кейин кучга киради.

Кишлоқ хўжалиги кооперативининг (ширкат хўжалигининг) умумий йигилиши ҳамда бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси, муассасаси ва ташкилотининг ваколатли органи фермер хўжаликларига берилиши лозим бўлган ер участкаларини ижаракчини аниқламаган ҳолда белтилаши мумкин. Бундай ҳолда фермер хўжалигига ер участкаси ушбу модданинг учинчи қисмида назарда тутилган тартибда берилади.

Ер участкасини ижарага олиш шартномаси фермер хўжалигининг бошлиғи ва туман ҳокими томонидан имзоланади.

Кишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий йигилишининг, бошқа қишлоқ хўжалиги корхонаси, муассасаси ва ташкилоти ваколатли органининг ҳамда туман ҳокимининг ер участкаси беришни рад этиш тўғрисидаги қарорлари устидан, шунингдек ер участкалар бериш (реализация қилиш) масалаларини кўриб чиқувчи вилоят комиссиясининг туман ҳокимининг қарорини тасдиқлашни рад этиш тўғрисидаги қарори устидан судга ёки бўйсуниш тартибida юқори турувчи органга, мансабдор шахсга шикоят қилиш мумкин.

Фермер хўжалиги юритиш учун ер участкалари олиш ва қишлоқ аҳоли пунктида турар жойи бўлган шахсларнинг томорқа ер участкаси сақданиб қолади.

Фермер хўжалагининг ер участкаси чегаралари натурада (жойининг ўзида) ер тузиш хизмати органлари томонидан маҳаллий бюджет маблаглари ҳисобидан белгиланади.

12-модда. Қишлоқ хўжалиги кооперативлар» (ширкат хўжаликлари) аъзолари томонидан фермер хўжалигини ташкил этиш ҳусусиятлари

Кишлоқ хўжалиги кооперативларининг (ширкат хўжаликларининг) таркибидан чиқиши ва феомер хўжалигини мустақил юритиш истагини

бидирған аъзолари кооператив (ширкат) уставига биноан ўзларига тегишли мулкий пай қийматини ҳамда даромаддан (фойдадан) улуш олишга ҳақли, улушнинг миқдори кооператив (ширкат) аъзосининг меҳнатдаги иштироки инобатта олинган ҳолда аниқланади. Мазкур шахслар фермер хўжалиги юритиш учун ер участкасини қишлоқ хўжалиги кооперативи (ширкат хўжалиги) умумий мажлисининг қарорига биноан ушбу Конуининг 11-моддасида белгиланган тартибда ижарага олиш хукукига эга. Бунда ер участкаси нинг ижарага берилиши қишлоқ хўжалиги кооперативини (ширкат хўжалигини) унинг фаолият кўрсатиши учун зарур ер ресурслари ва асосий ишлаб чиқариш фондларидан маҳрум этиб кўймаслиги лозим.

13-модда. Ердан фойдаланиш

Фермер хўжалигининг ер участкасига эгалик қилиш ҳамда ундан фойдаланиш борасидаги хукуқ ва мажбуриятлари қонун хужжатларида белгиланади.

Фермер хўжалигига берилган ер участкаларидан қатъий белгиланган максадда фойдаланилади. Улар хусусийлаштирилиши, шунингдек олди-сотди, гаров, ҳадя, айирбошлаш обьекти бўлиши ва иккиламчи ижарага берилиши мумкин эмас.

Ер участкасини ижарага олиш хукуки кредитлар олишда фермер хўжалиги томонидан гаровга кўйилиши мумкин.

Фермер хўжалигига берилган ер участкаси фермер хўжалиги қайта ташкил этилган тақдирда агар ер участкасининг бўлиниши натижасида янги ташкил толган ер участкаларининг ўлчами ушбу Конуннинг 5-моддасида назарда тутилган энг кам ўлчамлардан кам бўлмаса, бўлиниши мумкин.

Ер участкасининг ўлчами ва чегаралари факат фермер хўжалиги бошлигининг розилиги билан ўзгартирилиши мумкин.

Фермер хўжалиги бошлиғи вафот этган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш хукуки қонун хужжатларига мувофиқ ижарага олиш шартномасининг амал қилиши муддатига мерос бўйича ўтади.

Ер участкасини ижарага олиш шартномасининг амал қилиши муддати тутаганидан кейин фермер хўжалиги ижарага олиш шартномасини янги муддатга узайтириш хукукига эга. Фермер хўжалигининг бошлиғи вафот этган тақдирда, ижарага олиш шартномасини янги муддатга узайтириш хукукига унинг меросхўри эга бўлади.

Ер участкасини ижарага олиш шартномаси тарафларнинг келишувига биноан, тарафлар келишувга эришмаган тақдирда эса, суд томонидан ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин.

Фермер хўжалиги тутатилган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш шартномаси қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бекор қилиниши лозим.

14-модда. Ер участкасидан фойдаланганлик учун тўланадиган ҳақ

Фермер хўжалигига берилган ер участкасидан фойдаланганлик учун ҳақ маҳаллий бюджетга тўланадиган ҳар йилги ижара хақи тариқасида ер участкасининг сифатига, жойлашган ери ва сув билан таъминланганлик даражасига караб, ернинг кадастр баҳосини инобатга олган ҳолда белгиланадиган ягона ер солиги ставкаси миқдорида ундирилади.

Давлат рўйхатига олинган пайтдан эътиборан икки йил мобайнида фермер хўжалиги ер участкасидан фойдаланганлик учун ҳақ тўлашдан озод этилади.

Фермер хўжалиги тегишли лойиҳада назарда тутилган ери ўз ҳисобидан ўзлаштираётган даврда ва ер ўзлаштириб булинганидан кейин беш йил давомида ернинг мазкур ўзлаштирилган қисми учун ягона ер солиги тўлашдан озод қилинади.

15-модда. Сувдан фойдаланиш

Фермер хўжаликлари учун сувдан фойдаланиш лимитлари ваколатли органлар томонидан белгиланади.

IV. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИНИНГ ҲУҚУҚЛАРИ, МАЖБУРИЯТЛАРИ ҲАМДА МОЛ-МУЛКИ

16-модда. Фермер хўжалигининг ҳуқуқлари

Фермер хўжалиги куйидаги ҳуқуқларга эга:

берилган ер участкасида ўз уставида назарда тутилган ихтисослашувга ва ижарага олиш шартномасига мувофиқ фермер хўжалигининг ишлаб чиқариш фаолиятини ташкил этиш;

ихтисослашувни ҳисобга олган ҳолда ва тузияган контрактация шартномалари асосида қишлоқ хўжалик экинларини жойлаштиришни амалга ошириш;

харид қилинадиган маҳсулотга олдиндан ҳақ тўланадиган фьючерс контрактлари тузиш;

етиштирган маҳсулотини, шу жумладан бу маҳсулотни истеъмолчиларга реализация қилиш ҳуқуқини ўз хоҳишига кўра тасарруф этиш;

етиштираётган маҳсулоти, бажараётган ишлари ва кўрсатаётган хизматларига нарх белгилаш;

электр энергияси, ёқилғи-мойлаш материаллари, минерал үғитлар, ўсимликтарни ҳимоя қилишининг кимёвий воситалари етказиб берилиши, хизматлар кўрсатилиши юзасидан шартномалар тузиш;

тадбиркорлик фаолиятидан қонун хужжатларида белгиланган тартибда солик, солинадиган, чекланмаган миқдорда даромад (фойда) олиш;

олган даромадларини (фойдасини), банк муассасасидаги ўзининг ҳисобваракларида бўлган пул маблағларини тасарруф этиш;

акциялар ва бошқа қимматли қоғозлар олиш;

кредитлар олиш, бошқа юридик ва жисмоний шахсларнинг пул маблағларини ҳамда бошқа мол-мулкини шартнома асосида жалб этиш ҳамда уларни ишлаб чиқаришга ва такрор ишлаб чиқаришга йўналтириш;

кредитлар олиш учун ўз мол-мулкини, шунингдек ер участкасини ижарага олиш хукуқини гаровга қўйиш;

кичик ҳамда хусусий корхоналар учун берилган имтиёзлар ва преференцияларнинг барча турларидан фойдаланиш;

зарур асбоб-ускуналар, ишлаб чиқариш воситалари ҳамда бошқа мол-мулкини олиш, ижарага олиш, бинолар ва иншоотлар куриш ҳамда уларни таъмирлаш;

ўз хукуклари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун судга мурожаат этиш.

Фермер хўжалиги қонун хужжатларига мувофиқ бошқа хукуқларга хам эга бўлиши мумкин.

17-модда. Фермер хўжалигининг мажбуриятлари

Фермер хўжалиги:

ер участкасидан қонун хужжатларида ва ижарага олиш шартномасида кўрсатилган шартлар асосида, белгиланган мақсадда, самарали ва оқилона фойдаланилишини таъминлаши;

экологик талабларга ва атроф муҳитни муҳофаза қилишининг бошқа қоидаларига риоя этиши;

ер участкасининг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, унинг унумдорлигини сақлаб қолиш ва ошириш тадбир-чораларини кўриши, бизнес-режада шу мақсад учун маблағлар ажратилишини назарда тутиши;

агар ижарага олиш шартномасида бошқа муддат белгиланган бўлмаса, ер участкаси берилган вақтдан эътиборан бир йил ичida ундан фойдаланишга киришиши;

тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эктиёжлари учун қишлоқ хўжалиги маҳсулоти назарда тутилган ҳажмларда еказиб берилишини таъминлаши;

гўза ва дон экинларини навлар бўйича жойлаштиришнинг белгиланган талабларига риоя этиши;

сув ресурсларидан сувдан лимит бўйича фойдаланиш тўғрисидаги шартномага мувофиқ фойдаланиши;

хўжалик ичидаги мелиоратив тармоқни тозалаб ва таъмирлаб туриши;

ер участкасини саклаш шартларига ва сервитутларга риоя этиши;

ўз ходимлари учун хавфсиз меҳнат шаронтларини таъминлаши;

соликлар, йигимлар ва бошқа мажбурий тўловларни қонун хужжатларида белгиланган тартибда ўз вақтида тўлаши;

қишлоқ хўжалиги маҳсулоти етиштиришда агротехника талабларига риоя этиши;

қишлоқ хўжалиги ўсимликларининг зааркунандалар, касаликлар ва бегона ўтлардан муҳофаза қилинишини таъминлаши шарт.

Фермер хўжалиги зиммасида қонун хужжатларига мувофиқ бошқа, мажбуриятлар ҳам бўлиши мумкин.

18-модда. Фермер хўжалигининг устав фонди

Фермер хўжалигининг устав фонди фермер хўжалиги бошлиғи томонидан белгиланади.

Пул, қимматли қоғозлар, бинолар, иншоотлар, бошқа мол-мулк ёки пул билан баҳоланадиган мулкий ҳуқуқлар фермер хўжалигининг устав фондига кўшиладиган хисса бўлиши мумкин.

Агар фермер хўжалигининг устав фонди шакллантирилаётганда фермер хўжалигининг бошлиғи ўз оила аъзоларининг умумий (улушли ёки биргалиқдаги) мулки ҳисобланган мол-мулкни фермер хўжалигига топшираётган бўлса, ушбу мол-мулкнинг барча мулкдорларидан нотариал тасдиқланган розилик олиш талаб этилади.

Фермер хўжалигининг устав фондини кўпайтириш ва камайтириш фермер хўжалиги бошлиғининг қарорига кўра фермер хўжалиги уставига ўзгаришлар киритиш йўли билан амалга оширилади.

19-модда. Фермер хўжалигининг мулк ҳуқуқи

Фермер хўжалигининг мулк ҳуқуқи давлат ҳимоясидадир.

Бинолар, иншоотлар, қишлоқ хўжалиги экинзорлари ва кўчатзорлари, дов-дараҳтлар, чорва моллар, паррандаларга, етиштиргай маҳсулотига, қишлоқ хўжалик техникаси, инвентарь, асбоб-ускуналар, транспорт восита-лари, пул маблағлари, интеллектуал мулк обьектларига, шунингдек фермер хўжалигининг балансидаги бошқа мол-мулкка бўлган мулк ҳуқуқи фермер хўжалигига қарашлидир.

Фермер хўжалиги бошлиғининг пул ва моддий маблағлари, товарларни реализация қилишдан (ишлилар бажаришдан, хизматлар кўрсатишдан) олинган даромадлар (фойда), қимматли қоғозлардан

келган даромадлар, қонунларда тақиқланмаган бошқа манбалар фермер хўжалигининг мол-мулкини шакллантириш манбалари бўлиши мумкин.

Фермер хўжалиги қонун хужжатларида белгилантган тартибда мол-мулкни яратиш, кўпайтириш, олиш, ижарага ёки вақтингча фойдаланишга олиш хукуқига эга.

20-модда. Фермер хўжалигининг маблаглари ва ҳисоб-китоблари

Фермер хўжалиги пул муомаласини юритиш ҳамда пул маблагларини сақлаб туриш учун банк муассасасида ҳисобварақлар очиши ва бу маблагларни эркин тасарруф этиш хукуқига эга. Фермер хўжалигининг ҳисоб-китоб варагидан мабларларни фақат фермер хўжалиги бошлигининг розилиги билан ёки суднинг қарорига биноан ҳисобдан чиқариш мумкин.

21-модда. Фермер хўжалигининг мол-мулкини мерос қилиб қолдириш

Фермер хўжалигининг мол-мулки қонун хужжатларига мувофиқ мерос қилиб қолдирилади. Хўжаликда фаолиятни давом эттираётган меросхўрлар меросга бўлган хукуқ тўғрисидаги гувоҳнома берилганлиги учун даалат божи тўлашдан озод этиладилар.

V. ФЕРМЕР ХЎЖАЛИГИ ФАОЛИЯТИНИНГ ТАШКИЛ ЭТИЛИШИ

22-модда. Фермер хўжалигининг ишлаб чиқариш фаолияти

Фермер хўжалиги ўз уставида ва ер участкасини ижарага олиш шартномасида назарда тутилган ихтисослашувга мувофиқ фаолияти йўналишларини, ишлаб чиқариш тузилмаси ва ҳажмларини мустақил равишда белгилайди. Фермер хўжалиги қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг қонунларда тақиқланмаган ҳар қандай тури билан, шунингдек қишлоқ хўжалиги маҳсулотини қайта ишлаш ва реализация қилиш билан шуғуланишга ҳақли.

Фермер хўжалиги ўзи этиштираётган маҳсулот сифатига оид нормативлар ва стандартларга, экологияга, санитарияга таалукли ҳамда қонун хужжатларида белгилаб кўйилган бошқа талаблар ва қоидаларга риоя этиши шарт.

Фермер хўжаликларининг хўжалик фаолиятига давлат органлари, ҳамда бошқа органлар ва ташкилотлар, шунингдек уларнинг мансабдор шахслари аралашувига йўл кўйилмайди.

Давлат органлари ҳамда бошқа органлар ва ташкилотларнинг гайриқонуний қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ва фуқароларнинг гайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) натижасида

фермер хўжалигига етказилган заарлар, шу жумладан бой берилган фойда қонун хужжатларида белгиланган тартибда қопланади.

Фермер хўжалиги ташқи иқтисодий фаолиятни белгиланган тартибда амалга оширади.

23-модда. Фермер хўжалигидаги меҳнат

Фермер хўжалиги (иш берувчи) ва унинг ходимлари ўртасидаги меҳнатга оид муносабатлар қонун хужжатларига мувофиқ меҳнат шартномаси (контракти) билан тартибга солинади.

Фермер хўжалигидаги иш тартиби хўжалик бошлиғи томонидан қонун хужжатларига мувофиқ белгиланади. Фермер хўжалиги ходимларининг меҳнат фаолияти ҳисобини олиб бориш хўжалик бошлиғи томонидан ташкил этилади.

Фермер хўжалиги ходимларининг меҳнатига ҳақ тўлаш тарафларнинг келищувига кўра пул ҳамда натура тарзида, қонун хужжатларида белгиланган энг кам иш ҳақидан оз бўлмаган миқдорда белгиланади.

Фермер хўжалигининг бошлиғи ва ходимлари давлат ижтимоий суғуртасидан ўтказилади. Уларга давлат ижтимоий суғуртаси бўйича нафақалар ва пенсиялар тайинлаш ҳамда тўлаш қонун хужжатларида белгиланган тартибда ва шартлар асосида амалга оширилади.

24-модда. Маҳсулотни фермер хўжалиги томонидан реализация қилиш тартиби

Фермер хўжалиги ўзи етиштираётган маҳсулотни реализация қилиш, шу жумладан давлат эктиёjlари учун реализация қилиш мақсадида юридик ва жисмоний шахслар билан хўжалик шартномалари тувиш хукуқига эга. Шартнома мажбуриятлари бузилган тақдирда тарафлар қонун хужжатларида ёки шартномада белгиланган тартибда жавобгар бўлади.

Фермер хўжалиги етиштираётган маҳсулотнинг экспортга етказиб берилиши қонун хужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

25-модда. Фермер хўжаликларининг биргаликдаги фаолияти

Фермер хўжаликлари ихтиёрийлик асосида бирлашиши, маҳсулот етиштириш, харид қилиш, уни қайта ишлаш ва сотиши, моддий-техника таъминоти, қурилиш, техникавий, сув(хўжалиги, ветеринария, агрокимё, маслаҳат бериш йўсинидаги ва бошқа хил хизмаглар кўрсатиш бўйича уюшмалар ҳамда бошқа бирлашмаларга кириши мумкин.

26-модда. Фермер хўжалигини кредитлаш ва суғурталаш)

Фермер хўжалигини ишлаб чиқариш аҳамиятига молик объектлар қурилиши, асосий ишлаб чиқариш воситаларини олиш учун узоқ муддатли кредитлаш ҳамда унинг жорий ишлаб чиқариш фаолиятини

қисқа муддатли кредитлаш кредит шартномаси асосида амалга оширилади.

Фермер хўжалигини имтиёзли кредитлаш қонун хужожатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фермер хўжалиги ўзига қарашли ва ижарага олинган ишлаб чиқариши воситаларининг, қишлоқ хўжалиги экинзорлари ва кўчатзорларининг, кўп йиллик дов-дарахтларнинг, етиштирган маҳсулотиминг, хом ашёйнинг, материальларнинг йўқотилиши (юбуд бўлиши), кам чиқиши ёки шикастланиши хавфини, тадбиркорлик хавфини, шунингдек шартномаларни бузганлик учун ўзининг жавобгарлик хавфини ихтиёрийлик асосида сугурта қўлдиради ҳамда қонун хужожатларида белгиланган тартибда ва шартлар асосида сугурта товони (сугурта суммаси) олади.

27-модда. Фермер хўжалигига солиқ солиш

Қонун хужожатларига мувофиқ фермер хўжалиги Ўзбекистон Республикаси Давлат бюджетига ва давлат мақсадли жамғармаларига солиқлар, йигимлар ҳамда бошқа мажбурий тўловлар тўлайди. Фермер хўжалигининг фойдаси солиқлар, йигимлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўланганидан кейин фермер хўжалиги бошлигининг тасарруфига ўтади аа унга солиқ солинмайди.

28-модда. Фермер хўжалиги фаолиятининг натижаларини ҳисобга олиш

Фермер хўжалиги ўз фаолиятининг натижаларини ҳисобга олиб боради ҳамда маҳаллий статистика ва солиқ органларига белгиланган тартибда ҳисобот тақдим этади.

VI. ЯКУНЛОВЧИ ҚОЙДАЛАР

29-модда. Фермер хўжаликларини давлат йўли билан ва бошқа тарзда кўллаб-куватлаш

Давлат фермер хўжаликларининг ҳукуқларига риоя этилишини ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини кафолатлайди.

Давлат органлари фермер хўжаликларини ривожлантириш ва мустаҳкамлашга кўмаклашшилари шарт.

Республика ва маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, шаҳарча, қишлоқ ва овул фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ҳонун хужожатларида белгиланган тартибда:

ишилаб чиқариш ва ижтимоий-маший аҳамиятта молик объектлари бўлмаган худудда фермер хўжаликлари ташкил этилганида мазкур худудни бирламчи ободонлаштиришни (йўллар, электр узатиш ва алоқа линиялари қуришни, сув билан таъминлашни, газлаштиришни,

телефонлаштиришни, радиолаштиришни, ер түзиши, ерларни мелиорациялашни) амалга оширадилар;

ишлиб чиқариш объектлари ва турар жойларни барпо этишда фермер хўжаликлариға ёрдам кўрсатадилар;

қишлоқ хўжалик экинларининг навли уруғлик ҳамда кўчatlари, органик ва минерал ўғитлар, қишлоқ хўжалик ўсимликларини зараркунданалардан, касалликлар ҳамда бегона ўтлардан ҳимоя қилиш воситалари етказиб бериш юзасидан давлат агротехника хизмати кўрсатиш тизими орқали хизматлар, шунингдек техникавий хизмат кўрсатадилар;

қишлоқ хўжалиги техникиси, асбоб-ускуналар ва инвентарларни лизинг асосида сотиб олишга кўмаклашадилар;

зотдор чорва моллар ва паррандалар, шунингдек омихта ем сотиб олишда кўмаклашадилар;

фермер хўжаликларининг чорва молларига зооветеринария хизмати кўрсатилиши учун зарур шароитлар яратиб берадилар;

фермер хўжаликлирида этиштирилган қишлоқ хўжалик маҳсулотини тайёрлаш ва реализация қилишда кўмаклашадилар;

ноқишлоқ хўжалик йўналишидаги ишлиб чиқариларни ташкил этаётган фермерларни рағбатлантирадилар;

консалтинг, ахборот йўсимишдаги ва бошқа хил хизматлар кўрсатадилар.

Хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қонун хужжатларида назарда тутилган қўллаб-куватлашнинг бошқа шакллари фермер хўжаликлариға ҳам татбиқ этилади.

30-модда. Фермер хўжалиги фаолиятини текшириш чекланганилиги

Фермер хўжалиги фаолиятини текшириш, давлат эҳтиёjlари учун маҳсулот реализация қилиш шартнома мажбуриятлари бажарилмаган ёки ер тўғрисидаги қонун хужжатлари бузилганлигига далиллар бўлган, шунингдек ягона ер солиги ўз вақтида тўланмаган ҳолларда, ижарага олиш шартномасига мувофиқ ижарага берилган ер участкасидан фақат белгиланган мақсадда ва оқилона фойдаланиш масалалари бўйича, белгиланган тартибда амалга оширилади.

31-модда. Фермер хўжалигини қайта ташкил этиш

Фермер хўжалигини қайта ташкил этиш (кўшиб юбориш, кўшиб олиш, бўлиш, ажратиб чиқариш, ўзгартириш) қонун хужжатларида белгиланган тартибда амалга ошири.

32-модда. Фермер хўжалигини тугатиш ясослари

Фермер хўжалиги куйидаги ҳолларда тугагилади:

ер участкасини ижарага олиш хукуқидан ихтиёрий воз кечилганида;

фермер хўжалиги банкрот деб топилганда, шу жумладан моддий-техника ресурслари етказиб берувчилар, иш бажарувчилар ва хизмат кўрсатувчилар билан ҳисоб-китоб мунтазам равишда амалга оширилмаганида;

фермер хўжалигининг бошлиғи вафот этиб, хўжалик фаолиятини давом эттиришни хоҳловчи меросхўр бўлмаса;

давлат ва жамият эҳтиёжлари учун ёки ер тўғрисидаги қонун хўжатларини бузгандик учун, шу жумладан фермер хўжалиги ер участкасидан белгиланган мақсадда фойдаланмаганида, хусусан контрактация шартномасида назарда тутилмаган қишлоқ хўжалиги экинларини экканида ер участкасини олиб қўйиш зарурати бўлган тақдирда, ер участкасини ижарага олиш шартномаси белгиланган тартибда бекор қилинса.

33-модда. Фермер хўжалигини тутатиш тартиби

Фермер хўжалиги:

фермер хўжалиги бошлигининг қарорига биноан;

қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда суднинг қарорига биноан тутатилади.

Фермер хўжалигини тутатиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

34-модда. Низоларни ҳал этиш

Фермер хўжаликларининг ташкил этилиши, фаолияти, қайта ташкил этилиши ва тутатилиши соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳал этилади.

35-модда. Фермер хўжалигининг мажбуриятлари бўйича жавобгарлик

Фермер хўжалиги ўз мажбуриятлари бўйича, шу жумладан тузилган контрактация шартномаларига мувофиқ давлат эҳтиёжлари учун қишлоқ хўжалиги махсулрти назарда тутилган ҳажмларда етказиб берилшини таъминлаш бўйича, шунингдек моддий-техника ресурслари етказиб берилганини ва хизматлар кўрсатилганини учун ўз вақтида ҳақ тўлаш бўйича қонунларга мувофиқ ундирув қаратилиши мумкин бўлган ўз мол-мулки билан жавоб беради.

Фермер хўжалигининг бошлиғи фермер хўжалигининг мол-мулки етарли бўлмаган тақдирда фермер хўжалигининг мажбуриятлари бўйича ўзига қарашни мол-мулк билан қонун ҳужжатларига мувофиқ субсидиар жавобгар бўлади.

Ходимнинг меҳнат мажбуриятларини бажариши муносабати билан унинг ҳаёти ва соглигига етказилган зарар учун жавобгар қайта ташкил этилаётган ёки тутатилаётган фермер хўжалигига маблағ бўлмаган ёхуд

етарли бўлмаган тақдирда, ундирилиши лозим бўлган суммалар қонун хужжатларида назарда тутилган тартибда давлат томонидан тўланади.

36-модда. Фермер хўжалиги тұгрисидаги қонун хужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Фермер хўжалиги тұгрисидаги қонун хужжатларини бузганликда айбор шахслар белгилангаи тартибда жавобгар бўладилар.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг

ҚАРОРИ

Янги таҳрирдаги

«Фермер хўжалиги тўгисида»ги Ўзбекистон

Республикаси Қонунини амалга киритиш ҳақида

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси

ҚАРОР ҚИЛАДИ:

1. Янги таҳрирдаги «Фермер хўжалиги тўгисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни матбуотда эълон қилинган кундан эътиборан амалга киритилсин.

2. Ўзбекистон Республикаси Хукумати (Ш.Мирзиёев) ўз қарорларини янги таҳрирдаги «Фермер хўжалиги тўгисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига мувофиқлаштиурсин, вазирликлар, давлат қўмиталари ва идоралар ушбу Қонунга зид бўлган ўз норматив хужжатларини қайта кўриб чиқишлиари ҳамда бекор қилишларини таъминласин.

Ўзбекистон Республикаси Олий

Мажлисиянинг Раиси

Э. Халилов

Тошкент шаҳри,
2004 йил 26 август

«Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (андозалар)» рўйхати ва улар бўйича айрим фикрлар

Ўзбекистон Республикаси сиёсий мустақилликни қўлга киртгач, бозорли иқтисодиётга ўтиш даврида барча соҳадаги туб ислоҳотлар сингари уларнинг таркибий қисми соҳасида туб ислоҳотлар БХМС № кетма кетлиқ, узлуксиз ўтказиб келинмоқда. Бунда юқорида илова қилинган «бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун», Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 5 феврал 1999 йилдаги №54 сон қарори билан тасдиқланган, ҳамда 23 декабр 2003 йилдаги № 567 сонли қарори билан транспорт корхоналарига талуқли ўзгаришлари билан «Махсулот (иш ва хизматлар)ни ишлаб чиқариш харжатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби ҳақидаги низом» меъёрий хужжатларидан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги томонидан тайёрланиб, Юстиция вазирлигига давлат рўйхатидан ўтказилиб, жорий қилинган бухгалтерия ҳисобини юритиш қоидалри сифатида «Ўзбекистон Республикаси Миллий бухгалтер ҳисобининг андозалари (стандартлари)» ҳаётга шиддат билан жорий қилинмоқда, улар сони 21 тадан иборат, жумладан:

БХМС №1- корхонанинг ҳисоби ва молиявий ҳисобот бўлиб, у корхона бухгалтери томонидан ҳар йили, чиқкан меъёрий хужжатлардаги ўзгаришларни эътиборга олиб, янгиланиб хўжалик субъектининг юқори ташкилоти, ёки раҳбари томонидан тасдиқланиб, ички меъёрий хужжат сифатида тан олинади, кучга киритилиб ишлатилади. Фикримизча унинг мақсади, қамраб олиш объектлари, ишланиш услубларига етарли даражада мукаммалик, оддийлик, тушунарли бўлиши жиҳатидан такомиллаштиришга муҳтождир;

БХМС №2- «Асосий хўжалик фаолиятидан олинган даромадлар» деб номланади. Бунда корхона даромадлари, фойда тушунмаларига аниқлик борасида услубий тушунчаларни эътиборга олишда устав, юқоридаги низом талабларига мослаштиришни тақозо этади;

БХМС №3 – «Молиявий натижалар тўғриси» бўлиб, унда айрим тушунчалар иқтисодий ва тадбиркорлик соҳасида такомиллаштиришни тақозо қиласи; БХМС №4 – «Товар-Моддий заҳиралар» бўлиб, унда ҳам, бу манбаларни баҳолаш, ҳисобга олиб бориш қоидалари жиҳатидан техник услубий жиҳатидан фикримизча қайта ишлашни талаб қиласи деб ўйлаймиз;

БХМС №5 – «Асосий воситаларни ҳисобга олиш» аталиб, бунда ҳам айрим ҳисоблаш қоидаларини такомиллаштирилиши лозим, айниқса

жорий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлар янада мослаштиришни тақазо қилади;

БХМС№6 – «Лизинг ҳисоби» деб аталиб, унда барча турлардаги лизинг хўжалик операцияларини бугунги кунда амалиётда кўпланилаётган турларини тўла киритишни талаб қилади деб фикр қиласиз;

БХМС№7 – «Номодий активлар ҳисоби» деб номланиб, уларни таркибий қисм тушунчалар мақсадли фойдаланишига қараб ёритиш лозим бўлади;

БХМС №8 – «Консолидалашган молия ҳисоботлари» аталиб, унда ҳам шўъба корхоналарининг молиявий ҳисоботлар йиғма эмас, балки иқтисодий мазмунлари нуқтаи назаридан аниқ ёритишни тақозо қилади деб ўйлаймиз;

БХМС №9 – «Пул оқими ҳисботи» унда барча корхонанинг хазинаси, ҳисоб рақам счётига келиб тушадиган нақд пул, нақд пулсиз киримлар, валюта ифодасидаги тушумларни акс эттириш қондалари кўрсатилган;

БХМС№10 – «Давлат субсидиялари ҳисоби ва давлат ёрдами ҳисобига олиш» бунда ҳам бу соҳадаги хўжалик операцияларини изоҳлаш муаммоларини акс эттириш қондалари кўрсатиб берилган;

БХМС №11 – «Илмий тадқиқот конструкторлик илфор тажрибаларининг ҳисоби» бўлиб илм ан техника ютуқларининг аҳамиятининг кундан кунга ошиб бораётганлиги бўйича хўжалик операцияларини аниқ акс эттиришни кўзда тутилади;

БХМС №12 – «Молиявий инвестициялар ҳисоби» бунда корхоналарнинг узоқ ва қисқа муддатли сармояларни ҳисобга олиш кўзда тутилади; БХМС №16 – «Бухгалтерия баланси» деб номланиб аввало корхонанинг ўз маблаглари, қарзга олинган маблағлар акс эттирилган бўлиб, фикримизча энг кейинги БХМС№21 нинг бўлим мазмунига мослаштириш лозим бўлади, деб ўйлаймиз;

БХМС №17 – «Капитал қурилиш бўйича пудрат шартномалари» деб номланиб, унда асосий ҳисобга олиш қондалари эътиборга олинган, фикримизча ҳалқ хўжалик тармокларида турлича мулк шаклларига асосланган корхоналарнинг вужудга келиши, айниқса хусусий мулкчиликка асосланган мулкдорлар синфини шакллантириш борасидаги республикамиздаги стратегик йўналиш бўлиб ҳисобланадиган бир пайтда бозор муносабатларда қонуний статусга эга бўлган хужжат сифатида тан олинаётганлигини эътиборга олиб, уни доимий ва узлуксиз такомиллаштириш заруриятни келиб чиқмоқда;

БХМС №19 – «Инвентаризацияни ташкил этиш ва ўтказиш тартиб қондалари» акс эттирилиб бориши кўзда тутилади, шу жиҳатидан олганда бухгалтерия ҳисобида мулк реаллитини ифода қилишини кўзда тутиб, редакция, қайд қилиш борасидаги хўжалик вазиятларини кўпроқ ҳисобга олиш лозим бўлади;

БХМС №20 – «Кичик тадбиркорлик субъектлари томонидан соддалаштирилган ҳисоб юритиши ва ҳисботлар тузиш тартиби» деб номланниб, унда кичик ва хусусий бизнес корхоналарида, счёtlар тизими, уларнинг ҳар бирига тайинланган, Республика Молия вазирлиги тавсия қилинган регистрларнинг шакллари аниқ кўrsатиб берилган. Бунда меъёрий ҳужжатлар, корхона ҳисоб счёti таъабларига мос, бугунги кунда истиқболли тормогида актив фаолият кўrsataётган фермер хўжаликларини киритишни лозим деб топамиз;

БХМС №21 – «Хўжалик юритувчи субъектларнинг молиявий-хўжалик ишлаб чиқариш фаолиятларини бухгалтерия счёtlар режаси» деб аталади. Бунда туб ислоҳотларнинг таркибий қисми бўлган таркибий бухгалтерия ҳисобида акс эттириш нуқтаи назаридан, счёtlарга тайинланган регистрлар ҳам ўз ифодасини топса маъқул бўлур эди.

Умуман хулоса қиласидиган бўлсак, ушбу санаб ўтилган бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари қоида сифатида қараладиган бўлса, мақсад, вазифалари қамраб оладиган обьектлари аниқ акс эттиришини талаб қиласи.

Фикримизча Республикаизда бухгалтерия ҳисобининг жаҳондаги ҳисоб тизимига мос равишда «тамоиллари» алоҳида бита стандарт қилиб код берилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ўз-ўзини текшириш саволлари:

1. Фермер хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби қайси меъёрий ҳужжатларга мувофиқ ташкил қилинади;
2. Ички меъёрий ҳужжатлар: ишчи счёtlар режаси, ҳужжатлар айланиш режаси ва бошқалар нима учун зарур;
3. Сармая қайтими ва уларнинг айланиш тезлиги самарадорлик нималардан иборат, улар бухгалтерия ҳисобида қандай акс эттирилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И.А. «Ўзбекистон иқтисодий ислоҳотларни чукурлаштириш йўлида», Тошкент, 1995 й.
2. Каримов И.А. «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура», Тошкент, 1993 й.
3. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонун. «Халқ сўзи» газетаси, 1996 йил 1 сентябр.
4. «Жамоат бирлашмалари тўғрисида»ги қонун. «Ўзбекистон янги қонунлари. «Адолат», 4-қисм, 1993 й.
5. «Корхоналар тўғрисида»ги қонун. «Ўзбекистон янги қонунлари. «Адолат», 2-қисм, 1991 й.
6. Новый план счётов бухгалтерского учета по состоянию на 20.09.96 года. М. 1996 г.
7. «Положение затрат и финансовых результатов». Ташкент, 1996 г.
8. Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси биринчи чақириқ олтинчи сессияси материаллари. «Халқ сўзи» газетаси, 1996 йил 30 август.
9. ЎзР Молия вазирлиги томонидан тасдиқланган «Корхонанинг молияхўжалик фаолияти, бухгалтерия ҳисоби, счёtlар режаси ва уни қўллаш бўйича йўрикнома». Тошкент, 1995 й.
10. Национальные стандарты бухгалтерского учёта в Республики Узбекистан. выпуск-2, Ташкент, 2000 г.
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган «Маҳсулот (иш ва хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шаклланиши тартиби тўғрисида низом».
12. Белов Н.Г., Кастоянова В.И. «Бухгалтерский учёт на сельскохозяйственных предприятиях». М. 1985 г.
13. «Бухгалтерский учёт». Минск, 1996 г.
14. Акрамов Э. «Анализ финансового состояния предприятия». ТашГЭУ, 2000 г.
15. Воқидов С. «Халиқ хўжалиги тармоқларида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари». Тошкент, 1998 й.
16. Джуманов А. «АПК: учёт производственных затрат в условиях агропромышленной интеграции». Ташкент, 1986 г.
17. Каримов Ф., Исломов А., Аблоқулов А. «Бухгалтерия ҳисоби». Тошкент, 2004 й.
18. Жуманов О. «Бошқарув ҳисоби: ривожланган мамлакатлар тажрибаси». Тошкент, 2001 й.
19. Ибрагимов А. и др. «Развитие бухгалтерского учета в Узбекистане». Ж. «Бухгалтерский учет». № 17.
20. Козлова Е.П., Парашутин Н.В. «Бухгалтерский учет». М., 1996 г.
21. Жўраев А.М. «Фермерлик фаолиятининг ҳуқукий ва молиявий асослари». Тошкент, 2005 й.

22. Линнакс Э. «Финансовый учет акционерных обществ». М., 1996 г.
23. Машарипов Э., Машарипова Н. «Бошқарув ва ишлаб чиқариш ҳисоби». Тошкент, 2001 й.
24. Медведев А.Н. «Как избежать бухгалтерских ошибок». М., 1996 г.
25. Очилов И., Курбонбоев Ж. «Молиявий ҳисобот-2». Тошкент, 2004 й.
26. Пардаев А. «Управленческий учет». М., 1997 г.
27. Пизенгольц М.З., Варова А.Б. «Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве». М., 1987 г.
28. Ражабов Р., Дўстмуродов Р. «Қишлоқ хўжалик корхоналарида бухгалтерия ҳисоби». Нукус, 1995 й.
29. Санаев Н.С. «АСК корхоналарида ҳисобчи-иқтисодчи ходимларнинг меҳнатини ташкил қилиш, кўшма корхоналар ва дехон хўжаликларида бухгалтерия ҳисоби». 1991 й.
30. Санаев Н.С. «Ягона бухгалтерия счёtlари режаси ва уни кўлланилиши». Тошкент, 1995 й.
31. Санаев Н.С. «Қишлоқ хўжалигида бухгалтерия ҳисоби, назорат ва молиялаштиришнинг долзарб масалалари» Тошкент, 1991 й.
32. Сатторов А. ва бошқ. «Бухгалтернида меҳнатни ташкил қилиш».
33. Сотиболдиев А. «Қишлоқ хўжалигида бухгалтерия ҳисоби». Тошкент, 1991.
34. Ҳасанов Б.А. «Бошқарув ҳисоби: назария ва улубиёт». Т. 2003.
35. Санаев Н., Абдусаломов Х. «Фермер хўжаликларида иш ва ҳисоб-китоб юритиш». Т., Шарқ.
36. Санаев Н.С., Кудратов Б.К., Фомина В.В., Санаев Г.Н. «Ишбидармон ва тадбиркорларга бухгалтерия ҳисоби, бизнес-режа, солик бўйича кўяланма» Самарқанд, 1998 й.
37. «Қишлоқ хўжалик корхоналарида янги счёtlар режасига (БХМА-21) ўтиш бўйича улубий кўrsатма». Тошкент молия институти. Т., 2003.
38. План счётов (Новая редакция). Т., 2003
39. Ҳасанов Б.А., Ҳошимов А.А. «Бошқарув ҳисоби». Т., 2005.
40. Уразов К.Б. «Иқтисодиётни эркинлаштириш шаронтида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари». Т., «Фан», 2005.
41. Бобожонов О., Жуманиёзов К. «Бошқарув ҳисоби» Т., 2005.

Мундарижа

Кириш	3
Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони «2004-2006 йилларда фермер хўжаликларини ривожлантириш концепцияси тўғрисида»	9
Фермер хўжаликларда бухгалтерия ҳисобини ташкил этишнинг асосий йўналишлари	13
Фермер хўжаликларида пул маблағлари ва кимматли қоғозлар ҳисоби	36
Ҳисоб-китоб ва кредит операцияларнинг учёти.....	43
Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш заҳиралари ва тайёр маҳсулотлар ҳисоби.....	77
Фермер хўжаликларда асосий воситалорни, номоддий активларни учётга олишнинг хос хусусиятлари. Счёт № 0100... .	86
Ўрнатиладиган асбоб – усқуналар ва капитал кўйилмаларнинг узоқ муддатли, чиқимлар бўйича кечинтирилган дебитор карзлар	132
Меҳнат сарфи ва унга ҳақ тўлашнинг ҳисоби	138
Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариши бошқариш ва ташкил этиш харажатлар ҳисоби	141
Ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулот таннархини калькуляция қилиш.....	145
Фермер хўжаликларда маҳсулотларни сотиш операцияларининг ҳисоби	157
Фондлар, резервлар ва молиявий натижалар учёти.....	164
Бухгалтерия ҳисботлари	173
Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида.....	180
Ўзбекистон Республикасининг қонуни. Фермер хўжалиги тўғрисида (янги таҳрири)	187
Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари (андозалар)» рўйхати ва улар бўйича айрим фикрлар.....	202
Фойдаланилган адабиётлар.....	205

Муаллифлар:

**Нурилла Санаев – иқтисод фанлари доктори,
профессор**

Абдулла Тўлаев – СамҚҲИ ўқитувчisi

Ҳайитмурод Тилавов – СамҚҲИ ўқитувчisi

Фолиб Санаев – СамҚҲИ ўқитувчisi

**ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИДА БУХГАЛТЕРИЯ
ХИСОБНИНИГ ХУСУСИЯТЛАРИ
(кичик ва хусусий бизнес корхоналари)**

ДАРСЛИК

222 бўйича

227 сайдинг

259 кумий

364 сайдинг

**Алишер Навоий номидаги
Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти**

**Мухаррир А.Фармонов
Рассом: А.Николаев
Техник мухаррир: П.Низамов**

Теришга берилди 10.04.2006 йил. Босишга рұхсат этилди 24.04.2006 йил

Бичими А3 ¼ . Таймс гарнитураси. Офсет босма.

Наприёт ҳисоб табоги 10,0. Шартли босма табоги 8,2.

Буюртма № 12/9. Баҳоси келишилган нархда

**Оригинал-макет «Н.Доба» ХТ томонидан тайёрланди ва чоп этилди
Самарқанд шаҳри, Фарход кўчаси-4**